

Türkmenleriň
Milli Eposy

GORKUT ATA

Çapa taýýarlan:

Akmyrat Gürgenli

2005

Giriş

Oguzlaryň (Türkmenleriň) iň gadymy eposy(hemsi dastany) bolan Däde Gorkut/ Gorkut Ata, 15-nji ýüzyylda Türkçülik düşünjäniniň barha ösen **Ylhanlylar** döwründe Ozanlar tarapyndan il arasynda köp ýaýraýar. Ozanlar Gorkut ata, Görogly ýaly milli destanlary, toý-tomaşalararda, märeke meýlislerde şowhun bilen aýdyp berer ekenler. Soňra bu rowarayatlar, kätipler tarapyndan ýazylyp başlanýar. Häzir Gorkut ata destanynyň iki sany dürli golýazmasynyň bardygy bilinýär. Olardan birisi Vatikan kitaphanasynda, beýlekisi bolsa Almanyň Deresden şäher kitaphanasynda saklanýar. Bu golýazmalaryň fotokopiýalary Türkmenistanyň milli golýazmalar inistitutyna getrildipdir.

Ýazga geçen Gorkut ata bir sözbaşy bilen 12 baýdan (boý/destandan) ybarat. Sözbaşy, Osmanly döwründe, soňra artdyrlana meňzeýär. Eserdäki baýlaryň hersy öz başyna, aýry-aýry düzlen ýaly bolup görünse-de, olarda gidip ýatan bir sydyrgyýn durmuş obrazy görünýär. Olarda Oguz iliniň batyrlýgy, är ýigitleriň söweşleri, göçüp-gonuşlar, däp-dessurlary, aw awlamak, ok atmak, toýlary, ýaslary... suwratlanypdyr.

Gorkut ata destany taryh hem jeografyýa taýdanam uly ähmiýete eýe. Oguzlaryň ilki oturan topraklaryny, durmuş ýagdaýlaryny we han-beglerini saýgarmak bolýar.

Eserde 9-nji asyrdan Türküstan Türkleri, şol sandan Göktürkleriň durmuşy ýagşy ýaňlanypdyr. Onda **Garajyk, Sagnak, Jend, Ýeni-kent** ýaly taryhy şäherlerden söz edilip, ençeme däpler hakynda gürrüň berilýär, mysal üçin ölüniň «ýōgaşyny»(ýok+aşy) bermek, ölen ýigidiň atynyň guýrugyny kesmek, batyrlara ýuska(depejik) galdyrmak, ölen ýigidiň atyny onuň bilen bile jaýlamak «atym bogazlap, aşym beriň», öleniň ýyzyndan durnak bilen ýüzleri syýryp, gan ýaş dökmek, oglan edermenlik görkezme at dakmazlyk, baýtalyň(ýylkynyň)

etini iýmek dāpleri görse bolýar. Henizem Türkmenlerde «baýtal ölsün, bal gaýnasyn», «baýtal eti, bal eti», kymys içmek we ş.m. nakyllar bar.

Oguzlaryň uly duşmany **Gypçaklar** bolupdyr, eserde bir batyr öwlede ”*Gypjak melekne gan gusduran*” diýilýär (2-nji baý)

Oguzlar **Beçene (Piçnek)** ili bilen hem ýagy bolupdyr. Abulgazynyň 18-nji ýüzyýlda ýazdyran «Şejere-ýe terakime شجره تراکمه» eserinde bu hakda şeýle diýilýär:

«Beçene urugy özünden ”**Turaga**” tarap Salur ili bile ýagy bolup çapyşar erdiler. Bāş, alty arkagaçe bu iki ilniň arasynda duşmanlyk bar erdi. Beçene ili Salur iline galyp gelurlar eýdi. Onuň üçin Salur ili, Beçene halkyna ”it Beçene” diýerler. Beçene ilniň *Doýmadyk* atly bir padyşasy bar erdi, ol goşun birle gelip, Salur ilini çapyp, Salur gazan alpnyň enesi **Jejeklini** oljalap alup gitdi»

Bu taryýhy fakt, Dāde Gorkut destanynyň ikinji baýynda agzalýar.

Oguz iliniň 24 taýpa aýrylşy barasynda ”Şejere-ýe terakimede” şeýle diýilýär:

«Oguz han oglanlaryna: ”Siz üçüňiz altyn ýaýy tapyp getirdiňiz, siziň adyňyz **Bozok** bolsun, sizlerden bolanlary kyýamata çenli Bozok diýsinler” diýdi. Üç ok getiren üç kiçi ogullaryna:” Sizden bolanlara **üçok** diýsinler” diýdi, we ýene aýtdy: ”Ýaý ok birle geturgeniz. Ol eş kişi bolmady, Taňrydan boldy. Bizden burun öten halk ýaýy padyşa ornunda bilip, oky ilçi ornunda goýarlar. Oky haýsy ýana bar diýse, ok ol ýere barar. Men ölemden soňra, Bozok nesliden bir kimse laýyk bola, halk ony patyşa kysun. Kyýamata çenli Bozokuň bir ýagşysy patyşa bolsun we özgeleri sag tarapda oltursunlar. Üçoklar onuň söl tarapynda oltursunr” diýdi».

Bu bölünşik şulardan ybarat:

Bozoklar:

1-Gaýy (gaýym, berk)

2- Baýat (döwletli)

3- Alka-öýli (başarjaň)

- 4- Gara-öylük (niýrede otursa aköýli)
- 5- Ýazyr (iller agasy)
- 6- Dökür (töre, han)
- 7- Dödurga (ýuwrt almak, at salmagy bilgiç)
- 8- Ýaparly (ýygnanmak)
- 9- Owşar (ýyldam, ýüwrük)
- 10- Gyryk (böke, päliwan)
- 11- Begdil (hormatly)
- 12- Garkyn (işli)

Üçoklarlar:

- 1-Baýandar (baý, bereketli)
- 2-Beçene (gazaply, söz bilgiç)
- 3-Çowdur (namysly)
- 4-Çepni (batyr)
- 5-Eýmir (baýlar baýy)
- 6-Ala-ýonatly (ala atly)
- 7-Öräker (ýagşy)
- 8-Ygdir (ulug/ uly)
- 9-Bökdür (gullukçy)
- 10-Uwa (belent mertebeli)
- 11-Gonuk (eziz)
- 12- Salyr (gyljy ötgür)

Däde Gorkut destanynda, Bozoklar «Daş/daşky Oguz», Üç-oklary bolsa «Yç/içerki Oguz» diýilýär. Eserde Oguzlaryň baştutany Baýandar han öz geňeşçileri bolan begler bilen ýurt dolandyrýar, söweş wagtynda bütin begleriň rugsaty bilen ýöriýär. Destanda Baýandar hanyň körekeni/giýewsi Salyr Gazanyň uly roly bar. Baýandar han oturan ýerinden turmaýan adam edilip görkezilipdir.

Onuň ogly ýa-da ýakyýn garyndaşy bolmandyr. Bu Baýandar han göýe soňra, destana girizilen bolmaly. Akgoýunly Türkmenleriň Baýandar diýen padşasy bar. Oguz boýlaryndaky (uruglaryndaky) Baýandar hanyň atasynyň ady **Gök handyr**. Ýöne eserde onuň atasy «**Gam-gan**» diýilýär. Şeýle-de gadymy eserlerde Salyr Gazanyň ady ”**Enkeş**” diýilip görkezilen bolsa, Däde Gorkut destanynda «**Ulaş**» diýilýär. Däde Gorkudyň ”Vatikan” nusgasynda eseriň ady Gazan beg bilen bagly bolup, ol «**Oguznama we Gazan beg**» diýip atlandyrylypdyr. Gazan beg goşun serkerdesi bolup, hökümi ýörgünli kişi saýlyýar. Salyr Gazan Yçoguzlardan bolup, iliniň uly geňeşçisi hökmünde hormatlanypdyr. Ol ýylda bir gezek öýüni öz iline talatdyrypdyr.

Salyr Gazan hakynda ençeme taryhy faktlar bar. Hoja Reşiyt et-diniň «Jame ut-tevaryhyجامع التواريخ», şeýle-de Abulgazynyň «Şejere-ýe terakime» eserinde bu şahsyýet hakynda gürrüň berilýär.

Däde Gorkut kim bolupdyr?

Däde Gorkut, Oguz iliniň iň dana/bilgiç kişisi, öňden görüji bilermeni, geňeşçisi. Ol öz gopuzy (tamdyrasy) bilen ilden-ile, begden-bege aýlanyp, öwütleri bilen han-begleri dogrulyga çagyryýar. Onuň aýdan goşgy-öwütleri ýygnanyp, oňa «Däde Gorkut» ady berilýär. Ol batyrlýgy öwýär, namartlygy ýazgarýar, ýigrenýär. Ata ady Türki halklaryň arasynda arassalygyň, päkligiň, ýagşy-zadalygyň simbolydyr.

Däde Gorkut, ýaş oğlanlara at berýär (Bugaç, Bamsy Beýrek, Basat...), gerek wagtynda başga ile ilçini bolup gidýär.

11-nji ýüzyýlda ýaşap öten Hoja Reşiyt etdin, Däde Gorkut hakynda şeýle diýipdir: «Ol 295 ýyl mundan ozal **Aýnal sirýaw Göý han** (Oguzlaryň ýabgusy/hany) döwründe, ilçini hökmünde Muhammet piýgamberiniň ýanyň iberilýär».

Türkmenlerde, bolmajak işi etjek bolanlara «Gorkudyň gabryny gazma» diýilýär, şu pähimden ugur alynsa onuň uzak ýaşandygyny aňsa bolýar.

Türküstanly Türkleriň rowaýatyna görä Däde Gorkut her ýere baranda bir gabryň gazlyp durandygyny görüp, «bu kimiň gabry?» diýip soranda «Däde Gorkut diýen är öz gabryna seredip duwr, bu şonuň mazary» diýip jogap berýärler. Däde Gorkut ol ýerden gaçýar, ol nirä barsa şeýle zada duwş gelýär, soňunda ol 300 ýaşynda, şol gabrylaryň birinde jaýlanýar diýilýär. Rowaýatlara görä bu mazar Gorkut şäherinde häzirki Gazagystanyň «Novo-Kazalinsk» bilen «Gyzyl-ordanyň» aralygynda ýerleşipdir diýärler. Türkmensähranyň «Güllidag» sebtinde «İnçeli Gerkeziň» garşysynda Gorkut adynda bir dagyň ýamajy bar, bu at, Däde Gorkut bilen baglanşykly bolmagy ahmal.

Däde Gorkut destanlaryndaky baýlary aýdyp berýän ozanlar bolupdyr. Olar sözleriniň soňunda: «Dädem Gokut geldi, baý-baýlady, söý-söýledi...» diýärler. Ýene-de olar: «hany ol diýdigim beg, erenler» diýip, özünden ozalky döwri gürrüň berýärler. Käbir baýlarda, Däde Gorkut gelip: «Bu baý Däli Domrolyňky... bu baý Emragyňky bolsun, menden soň ozanlar alyp söylesin, alny açyk jōmartlar diňlesin» diýýär.

Şejere-ýe Terakime-de Däde Gorkut barasynda şeýle bilgi berilýär:

«Oguz han **Kiýumers** zamanynda erdi, Aýnal ýawy hanyň weziri Gaýy halkyndan Däde Gorkutdy. Ol biziň piýgamberimiziň atalarynyň inisi Abbasyň öwladynyň oglanlary, Bagdad şäherinde baş ýüz ýyl patyşalyk kyldy. Gorkut olaryň zamanynda erdi. Kiýumers bile Abbasyň oglanlarynyň arasy baş müň ýyl . Guzy ýawy han, Oguz hanyň başinji oglydyr. Özünüz hasap kylyň Guzy ýawy bilen Gorkut Atanyň we Aýnal hanyň arasy niçe müň ýyl bolar we indi biz bu aýdan dört müň ýylda biýr-biýr we atma-at kimiň bolandygyny bilmeris. Oguz iliniň ýurtlary, gündoguşy **Yssyk göl** we **Almalyk**, ilerisi **Saýram** we **Gazguwrt dagy** (eserde Gazlyk dagy) we **Garajyk dagy** we gaýrasy **Ulug dag** we **Kijik dag** misiň kani bolar. Günbatuşy **Sersoýnyň** aýagy, **Ýeňi-kent** we **Garagum**. Şu aýdylan ýerleriň içinde dört müň ýyl, baş müň ýyl oturdylar.

Salyr Gazanny alty arka ötüp, ýedilenji arkada Oguz hana ýetirýärler. Yndi bu sözi okyýan we diňlän kişiler ýagşy pikir kylyň Oguz han biziň pigamberden dört müň ýyl öň gelendir. Gazan alp biziň pigamberden üç ýüz ýyl soň geldi. Gojalan çagda mekgä baryp hajy bolup geldi. Onda, Salyr Gazan alp, alty arkada Oguz hana niçik ýetsin. Dagy, Salyr Gazan Gaýy, Gorkut ata bile bir zamandady».

Gorkut atanyň Salyr Gazan alpa bagyşlap aýdany:

«Gazguwrt dagdan oňkyýr daşy ýugarlatdy,
Salyr Gazan otur baryp garbap tutdy,
Yt-Beçene görüp any, yssyndan gitdi,
Alplar, begler gören barmu Gazan kibi?

Bir Gazana kyrk bir atlyk atyn saldy,
Ol Gazanny sol eli bilen aldy,
Sag eli bilen ile ulaşturdy,
Alplar, begler gören barmu Gazan kibi?

Gök asmandan inip geldi tiýnli ýylan,
Her adamy ýuwdar boldy gören zaman,
Salyr Gazan başyn kesdi bermäý aman,
Alplar, begler gören barmu Gazan kibi?

Otuz-kyrk müň leşger bilen Gazan baryp,
Yt-Beçene illerini geldi gyryp,
Bir niçesi gutuldylar köp ýalbaryp,
Alplar, begler gören barmu Gazan kibi?

Türk we Türkmen, Arap-ajam ragayatlar,
Gazan kyldy musulmanlara terbiyetler,
Kafyrlarny gyrdy oşal köp fursatlar
Alplar, begler görgen barmu Gazan kibi?

Andan hünär göterdiler barça uly,
Bagzyýlarga orun berdi sagu soly
Bizge boldy kamug iliň orny diňli,
Alplar, begler görgen barmu Gazan kibi?

Saba Gorkut, öler bolduň, indi bilgil
Ol Gazanyň döwletine doga kylgyl,
Kerwen gitdi, köp giýç galdyň ýola giýrgil
Alplar, begler gören barmu Gazan kibi?»

Ýene şol eserde Gorkut Ata hakynda şeýle bilgi bar:

Oguz ili ýygylp Gaýy halkyndan Aýnal Ýawny patyşa göterdiler, weziri Gorkut erdi. Her närese diýer, onyň sözünden çykmas erdi (*edil şeýle sözlemleri, Däde Gorkutyň giýrişinde görýäris*).

Gorkut Atanyň keramatlary köp erdi. Ýüz togsan baş ýyl ömür tapdy, üç patyşa weziýr boldy. Aýnaldan soň ogly Doly han patyşa boldy Gorkut atanyň sözünden çykmas erdi. Doludan soň, ogly bolmansoň inisi Erkene hanlyga ýetdi, ondan Duman adly öwlad dünýä indi. Han begenip ýüz ýylky, dört müň koý (goýun) ýygylady, bulgardan üç hawuz dikdirdi, birin kymys , birsin şerap , birsin gatyk bilen doldurdy (*Bugaç begiň baýyndaky ýaly*). Oguz ili Gorkut ata:” bu oglana ýagşy at goýgul” diýdiler. Gorkut ata: ”munyň ady Duman bolsun” diýdi. ”sebäbi ülkämiz duman tutdy, oglan dumanda dogdy, onyň üçin Duman at goýduk, ýagşy eren budrur. Duman uzak durmaz, tiz gider...Dumanly gün güneş bolar...”

Gorkut ata destany dürli adamlaryň dilinden rowaýat edilipdir, oňa kä zatlar goşlup, kä zatlary bolsa üýtgedilipdir, yslam dininiň düzgünleri destana goşlupdyr. Bir adam (Şükli melek) dört gezek öldrülýär, ýer-ýurdyň atlary üýtgedilýär. Eserde kämahal "Türküstanyň diýregi, Garajygyň gaplaňy" diýilse, başga ýerde Gürjüstanyň şäherleri agzalýar. Buthanalar, kä-ýerde kilisa diýilýär we ş.m. Muňa, Ozanlaryň dürli ýerlerde ýaşap, Göçüp-gonup ýöränleri sebäp bolmaly.

Däde Gorkut destany 15-nji, 16-nji ýüzýyllarda ýazga geçýär. Nusgalar, Äzerbegjan diýalektinde ýazylypdyr. Muňa garamazdan, eser bütinleýin diýen ýaly Oguz Türklerinden söz açýar. Oguzlar Türküstandan günbatara tarap göçüşlerinde özleri bilen köp rowaýatlary, baýlary, destanlary alyp gaýdýarlar.

Däde Gurkutda agzalýan däpler bu gün Türkmenlerde saklanyp gelinýär. Nakyllary alyp göreýliň:

"At işlemeýe, är öwünmäs"(Gorkut ata)

Är öwner, ýarag işlär (Bugünki Türkmençede)

"Ýalnyz ýigit alp olmaz, ýawşan düýbi berk olmaz" (G.ata)

"Gardaşsyz ýigdiň yeňsesine ýumruk deger" (G.Ata)

Bulardan başga ýene birnäçe däpleri alyp göreýliň:

Üçünji baýda, Beýrek kapyryň galasyndan gaçyp gelşine, öz deňiz gulany boz aýgryna gabat gelýär. Ol atyna bakyp: «At diýmerin saňa gardaş diýerin, gardaşymdan ýeg. Başyma iş geldi, ýoldaş diýerin, ýoldaşimdan ýeg», ýa-da «Atyň gulagy sag olar», «özüň gapyl bolsaňda, at seni beladan gorar»(10-nynjy baý), «ýaýa(pyýada) äriň umyýdy bolmaz» we ş.m.

Türkmenlerde atyň ýörite orny, syýlagy bar. "At adamyň ganatydyr"

Edil Gorkut ata boluşy kimin Türkmenlerde ýaňy ýakyna çenli aýgyr(baýtal) etini imek däbi bolupdyr. Türkmenlerde «Baýtal eti bal eti», «Baýtal ölsün bal gaýnasyn» diýen nakyllar bar.

Üçünji baýda ”Ýalançy ogly(Ýaltajyk, Ýalynjyk hem diýilýär) öz günäsin geçirtmek üçin üç gezek Biregiň gyljynyň astyndan geçýär. Beýle günä ötmek däbi ýaňy ýakyýnlarda biziň aramyzda bolupdyr. Türkmenährada, ganly adamynyň boýnuna ýüp salyp, öýüň tärimine daňyp goýýardylar. Gan eýesi ony öldürmäge ýa-da boşatmaga hakly. Gan eýesi ganlysynyň günäsini ötmekçi bolanda ony üç gezek gyljynyň aşagyndan geçirip, soňunda ýüpi kesip goýberýänmiş. Bu oňa ölümden-de agyr bolýanmyş.

(*seret: Abbas Şowky: Deşt-e Gürgen. 1324-njy ş ýyly*)

عباس شوقى: دشت گرگان- 1324 شمسی

Gorkut atanyň oglanlara at dakysy barada, Gultegin hanyň daş mazarynda şeýle ýazlypdyr: ”Meniň ärlikde alan adym **Ýaryk Tegin**, gardaşymyň alan ady **Gultegin**”. Häzire çenli Türkmenlerde Ürküt, Burkut (Hudaý-ýöly üçin zyýarat jaýlara getrilen geçi) ýaly adlara gabat gelse bolýar. Adlar köplenç ýaşaýyş, durmuşda bolup geçýän wakalar bilen baglanşyly ”Atbasar”, ”Atçapar”, ”Atly”, ”Gündogdy”, ”Aýbölek”, ”Gulan”, ”Törum”, ”Köşek” we ş.m

Däde Gokutda, halkyň durmuşy aýdyň görnüşde görkezilipdir. Birinji baýda (Bugaç hanyň baýynda) zurýadyň gerekligidigi agzalýar, ”ogul atanyň ýeteridir, ojagynyň közidir”. Magtymgulyda:

”Bolmasa ýigidiň zurýady Ölende tutulmaz ady”

diýen setir bar. Öwlatsyz adam hormatlanmandyr, ony **”Hüýrlukga-Hemra”** destanynda-da görse bolýar, şonda ”Padyşa bir toýa baranda, zurýatsyzlygy üçin atynyň guýrugyna çöp-çolam, biline bolsa süňk dakýarlar”.

Derse han bu egsikligini aýyrmak üçin hatynyň maslahatyna görä uly toý tutup, atdan aýgyr, düýeden bugra, goýundan goç gyrdyrýar, depe ýaly et ýygýar, göl kimin kymys sagdyrýar. Bular ýaly toý tutmagy biz ”Şejere-ýe

Terakime”eserinde-de görýäris. Oguz han ömrüniň soňunda uly toý tutup, ogullaryna Bozok, Üçoklary paýlaýar.

Ykinji baýda, Salyr Gazanyň öýüniň talanmagyny hem ”Şejerede” Oguzlar bilen Beçeneleriň söweşinde görýäris. Bu baýda wepaly garajyk çopanyň ilki malyny-baýlygyny goraýşyny, Görogly destanyndaky çopanlaryň mysalynda görse bolýar.

Däde Gorkut destanynyň başyndan aýgyna çenli hatynlaryň uly rolunyň bardygy orta atylýar. **Burla hatynyň** (Burla üzüm manysynda bolmaly. Şejere Terakimede, ol **Senduwn baýyň** gyzy, boýy uzyýn altyn gözli diýip wasp edilipdir) maşgala namysyny goramak ýolunda ogulundan geçişini, **Banu Çeçegiň, Saljan(Syýlyjan) gyzyň** edermenliklerini Türkmen klasiki eserleriniň hemmesinde şol sanda Göroglynyň **Aga-Ýunusynda** görse bolýar. Olar ýönekeý aýal hökmünde oturmaýarlar, gerek wagty ata çykýarlar, söweşýärler, ok atýarlar, göreş tutýarlar, ärleriniň maslahatçylary bolýarlar. Olar erkekler bilen deň hatarda orun alýarlar. Şejere-ýe Terakimede bellenişi kimin 6 aýal Oguz iline beglik edipdir. Gelin-gyýzlara gaty hormat goýlup: ”Gyýzlaryň ýoly ilkidir”(Gantörelilik baýynda) diýip, ýigitlere olara hormat etýänmişler.

Beýregiň baýynda, ol öz adaglysynyň wepalydygyny, wepasyzdygyny saýgarmak üçin ozan eşigine girip, kimiň kimdigini bilýär.

Däli Domrolyň baýy häzir bugüne çenli biziň aramyzda aýdylyp gelinýär. Bu baýda aýalyň ärine wepadarlygyny görýäris. Bu destan hatta Ýunanlaryň medeniýetine hem öz täsirini ýetiripdir, ”Alstis” diýen bir aýal öz äriniň ýerine ölmäge razy bolýar, ol Orpidosyň aýaly, Herkul ony ölümden gutarýar.

Eserde yslam dininiň Oguzlaryň arasynda täze ýaýrandygyny aňsa bolýar. Olar Taňryny ynsanlar ýaly bir söz bilen şat, bir söz bilen ynjyýan oýedýärler, şerap içmek döp bolupdyr. Gyssanan çaglarynda Taňry ýadlaryna düşse,

ýeňişden soňra kymys içip serhoş bolýarlar. Eserde Şiýr Şemsetdin, Aýşa, Patma ýaly musulman adlara duwş gelinýär. Däde Gorkut eserinde ant içmek yslam dini ynançlary esasynda däl-de, gylja, toparga bolupdyr:

”Gyljyma dogranaýyn, okuma sanjylaýyn, ýer kimi kertileýin, toprak kimi sawrylaýyn, oglum dogmasyn, dogsa òn güne barmasyn”.

Haýyr doga (ýom) hökmünde Däde Gorkut şeýle öwüt beripdir:

” Ýom bereýin hanym!

Ýerli gara dagyň ýykylmasyn, kögelije gaba agajyň kesilmesin. Görkli suwuň guwramasyn, çalşanda gara polat uwz gyljyň kütdelmesin”...

Gorkut ata destanlarynda ýene-de ençeme gadymy däpleri görse bolýar, mysal üçin Birek ok atýar, ok niýrä düşse şol ýerde gelini bilen ilkinji giýje girjek ak öýi dikilýär, öýlenen ýigidiň dakynan ýüzüginini ýoldaşlary ok atyp urýarlar. Bular ýaly däbi 13-nji asyrda Ýtaliýan syýahatçysy Markopolo Türkleriň arasyna eden syýahaty mahalynda hem agzaýar.

Öýlenjek ýigit, aljak gyýz bilen göreşýänmiş, bu barada Kaşgarly Mahmytda şeýle nakyl getirilipdir:

”Gyýz bilen göreşme, Gysrak bilen ýaryşma”.

Däde Gorkut destanynda **Guwrdyň** uly hormaty bolupdyr. Bilşimiz ýaly Oguznamalarda Boz guwrt Oguz iline galawuz bolup, olary Ergene kon dagyndan Ata ýurtlaryna aşyrýar, nesilbaşymyzy ölümden gutarýar. Şoňa görä Oguzlar öz baýdaklarynda Guwrduň başyny nagyş edipdyrler. Häzir Türkmenleriň arasynda ”Guwrt ýüzi mübärekdir”, ”Guwrt geldi, gut geldi” diýen nakyllar bar, çagalara ”Guwrtgeldi”, ”Guwrtmyrat” ýaly at dakylýar. Kümüşdepeli ýaşulylaryň aýtmaklaryna görä guwrdyň diýşi bilen bir bölejek tüýni dagdan edip oglanjyklaryň boýunlaryna dakar ekenler.

Gorkut atada oglanlaryň dürli ugurlarda sapak alyp, durmuşa taýýarlyk görýändiglerini görýäris, olar awa äkidilýär, söweş meýdanlaryna eltilýär. Däde Gorkudyň aýtmagyna görä: "Ol çagda ogul ata sözün iki eýlemezdi, iki eýlese oglany syýlamazdylar (4-nji baý)

Gantöreliniň baýynda "Görogly" bilen "Harman däli" göz öňüde gelýär. Merhum professor Faruk Sümeriň bellemegine görä arap rowaýatlarynda hem-de sözlüklerinde Gantöreliniň oglanlary (Beni Ganture قنطوره بن) Türkleriň bir boýy (tiýresi) diýilýär, şeýle-de Gantöräni bir hiýl dokyýlan parça hem many edilipdir (F.Sümer, Oguzlar, 3-nji bölüm)

Depegöz örän gadymy baý. F.Sümeriň bellemegine görä bu destan Ýunanly Humeriň eserlerinde görünýär, göýä Humer bu destany Türklerden eşdipdir. Arap jeografiýaçysy Äl-Magreziniň "Äsuluk السلوك" atly eserinde Depegöz Gypçaklaryň serdary bolanmyş, bu at eserde (Tebakez Ältugrili تباکز اىلى الطغر) diýlip ýazylypdyr.

Ýene agzap geçmeli bir zat, ol-da Oguzlaryň duşmanlary hakynda. Olar eserde kapyr diýlip agzalýar. Bu duşmanlaryň atlary Türkçe: "Gara Tüken", "Bugajyk", "Gara Budak", "Sony Sandal", "Gara Arslan", "Demir ýaýly", "Arşyn ogly"... Bular şol başda agzap geçişimiz ýaly Gypçak, Beçeneklerden bolmaly. Soň bular kapyr, mesihi(hyrystyýan), Gürji we ş.m diýilip görkezilýär. Şökli melek hem Türkçedir (Şök=çök= agyrbaşlylyk, otrumlylyk manysyndadyr).

Taryhy maglumatlaryň bellemegine görä Türkler 11-njy asra çenli yslam dinini kabul edmandirler. Bular ýaňy musulman bolan Oguzlar bilen köp wagtlap söweş edip gelipdirler.

Däde Gorkut eserinde ýigitleriň gulagy "altyn gupbaly" bolupdyr. Erkekleriň halka dakynmaklary gadymy döwürde gulçylyk simboly bolupdyr, ýagny erkin

kişiler bilen gullary saýgarmak üçin gullaryň gulaklaryny deşip, halka dakypdyrlar. Türkleriň arasynda Berke han (Altyn ordanyň başlygy) musulman bolanda (1256-66-njy ýylda) gulagyna almasdan halka dakynypdyr. Emir Teýmur körekeniň-agsak Timuryň (1360-1405) gulagynda altyn gupbasy bolupdyr.

Däde Gorkutda birnäçe ata sözlerine gabat gelse bolýar:

”Baş sag bolsa bürük bulanmazmy?” (Saglykda söweşmän durup bolarmy?).

”Depegeni, süsegen ýyrtar” (Ogryny, galtaman tanyýp alar)

”Eski düniň bitgisi, oksüz oglanyň dili ajy bolar” (garry agajyň miwesi, ýetim oglanyň dili ajy bolar).

”Geým gyjyldamasyndan, at çyýgyrmasyndan” (Söweşde geýmiň sesinden, atyň kiňsemeginden onuň gyzgyýndygyny bilse bolar).

”Eýegüli ulalar, gapyrgaly boý alar”(Ulalyp ösmek)

”At aýagy külek bolar, ozan dili çewik” (Dünýä at aýagy ýaly tiýz geçer, özi-de ozan dili kimin çalt, süýji bolar).

Eserde gopuzyň (tamdyranyň) mukaddes orny bolupdyr. Ol ozanyň golunda ilden-ile, begden-bege gidip, begleri dogry ýola çagrypdyr. 10-nynjy baýda ençeme ýyllap duşmanyň galasynda tussag saklanan **Segrek** ýesirlikden gutulyp, Oguz iline gaýdyp gelşine ýadawlykdan ýolda uwklaýar. Segregiň yzyndan Egrek diýen dogany dünýä iýnip, ol ýigit bolup ýetişipdir, Segrek ondan habary ýokdy. Egrek uwklap ýatan Segregiň gopuzuny alýar, şol bada Segrek turup: ”Eý kapyr, Gorkut atamyň gopuzynyň hormatyna [gylyç] çalmadym, gopuz bolmasaýdy agamyň başy üçin seni çalardym” diýär.

Arkeolog alymlaryň Çiniň Turfan şäherinde geçiren gazuw işleriniň netijesinde uly bir konsert salunuň üstünden barylypdyr, onda dürli gopuz, çeň, agyz bilen çalynýan saz gurallar taplypdyr.

Däde Gorkut eseriniň ýazga geçen nusgalarynda birnäçe kemçiliklere hem-de gapma-garşylyklara duş gelse bolýar. Onuň düýp sebäbi eseriň elden-ele geçmegi, dürli ozanlar, bagşylar tarapyndan rowaýat edilmegidir. Mysal üçin Salyr Gazan iki gezek Şükli melegi öldürýär, ikinji we üçünji baýlarda onuň başyny kesýär, dördünjide ony ýaralap tussag edýär. 9-njy baýda Şükli melek: ”Aman, diýniňze girdim” diýip ölümden gutulýar.

Destanda erkekleriň at dakylşyny görsek-de, gyýzlara at berilişi hakynda gürrüň ýok. Burla hatyn bir ýerde daýaw, batyr aýal görkezilse, başga ýerde ýaramaz garry, ak saçly sypatynda gelýär. Gazan han bir ýerde daýaw, alp ýigit, bir ýerde ak sakgally ata görkezilýär.

Üçünji baýda Bezirgenleriň mallaryny Bozoglan lakamly (oňa heniz Bamsy Birek at berilmäkä) bir Oguz ýigidi gutaryp, bu mallary begleriniň ogluna alyp barýandyklary diýenlerinde, Bozoglan Bezirgenlere:” Begñiziň ogly kim” diýende, olar ”Baý Buranyň ogly, Bamsy” diýärler. Eserde bolsa ol, bu ady söweşden soň Gorkut atadan alýar.

İkinji baýda ”Gulbaş/Gylbaş”, Şükli melegiň elinde öldürülýär, emma 12-nji baýda ol gazanyň ilçisi bolup Daş-Oguzlara iýberilýär.

Alp-Ürslem we Gyýan Seljuk, Depegözün elinde ölýärler, emma 12-nji baýda atlary çekilýär. 12-nji baýda alp-Ürslem ”Ýeňse/Eňse Goja ogly Okçyny” öz gyrymy (duşmany) hasaplap, onuň bilen söweşmek isleýär.

7-nji baýda ”Gazylyk goja duşman galasynda bolan wagtynda yýzynda bir ýaşynda ogly bar erdi” diýip görkezilýär, soň ony ogly we ýoldaşlary baryp duşman galasyndan çykaranlarynda, Goja, ýigitlere bakyp: ”ala gözli, görkli aýalymy ýükli goýdum erkekdir, gyýzmydyr, ony bilsen” diýip soraýar.

Elbette eseriň başdan-aýak süýjiligini bujaz kemçilikler aýryp bilmez.

Eser bize nähil mälim boldy?

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 مَعْرِضَةً لَهَا بِأَنَّ بَيْتَ بُوَيْدَانَ قُرْقُوتِ أَدَلُورَارِ قَوْمِي أَعُوذُكَ بِجَنَّةِ تَمَامِ
 وَلَا بِي ظَاهِرٍ وَلَا بِي دِي الرَّهْمِ بِأَنَّ بَيْتَ بُوَيْدَانَ قُرْقُوتِ أَدَلُورَارِ قَوْمِي أَعُوذُكَ بِجَنَّةِ تَمَامِ
 كَرُوخَانِ قَابِيْدَكُمَا الْهَرْدَانِ الْمَدِيْقِيَامَتِ قَوْمِي أَخْرَجْتُمَا أَوْلِيْدِي مَدِي بُوَيْدَانَ

Watikan nusgasynyň baş sahypasy

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ •
 رسول علیہ السلام زمانہ یقین بیات بوئیدن قورقوت انا
 دیلر برار قورپی اغوزك اول کشي تام بیلجیدی نه درسه
 اولردی غاییدن درلوجن سربیلردی حق تعالی آنک کوکلنه

Dresden nusgasynyň baş sahypasy

”Däde Gorkut hakyndaky iň gadymy bilgimiz Müsürli Türkmen ýazyjysy **Äbubekr ibn Abdylly ibn Eýbeg Davadary,nyň**(ölümi 1331-32) beren maglumatyndandyr. Ol bir Oguznama hakynda gürrüň berýär, ýöne gyýnansakda bu eser biziň döwrümüz gelip ýetmändir”. (F.Sümer)

Davadary şeýle ýazypdyr: ”Meniň pikrime görä bu eser Türküstanda ýaşan Oguzlaryň iň gadyýmy destanlaryndan söz açýar. Bu eser Oguzlaryň taryhy, syýasy hereketleri we medeni durmuşlary barada gürrüň berýär. Oguzlar bu destanlary arkama-arka alyp gelýärler. Onda Depegöz diýen bir bar bar. Bu depegöz bir Oguz çopan bilen peri gyzyndan dogulýar. Depegöz Oguzlara köp zyýan berýär, oňa okdyr, gylç ötmeyär, ony ”Basat” diýen batyr öldürýär.

Davadarynyň tassyklamagyna görä bu destanlar, Türküstanda ýaşayan Türkleriň arasynda döräp, soň olar Äzerbegjan we Anadola göçüp gelenlerinde, 14-njy ýüzylda Ak-goýunly Türkmenler döwründe ýazga geçirilýär.

Davadarynyň rowaýat eden "Depegözi" bilen Däde Gorkutdaky Depegözün arasynda birnäçe tapawut bar. Davadarynyň rowaýatynda Basatyň bir söýgülsy bar, Basat, Depegözi öldürenen soň bu gyýz bilen göreş tutup, ony ýykandan soň onuň bilen öýlenýär.

Däde Gorkut hakynda "Welaýatnama" diýen eser hem bilgi berýär. Hajyweli Bektaşy (Bektaşy tarykatynyň ýolbaşçysy) bu eserde gadymy Türk destanlaryndan söz açýar. "Ötmen Baba" diýen adam (Bektaşy akymynyň ulularyndan biri) Oguznamadan birnäçe goşgy bize mälim edipdir" diýip, Faruk Sümer ýazýar.

Ýene Ybraýym Gülşeni (Gülşeni tarykatynyň başlygy, ölümi 1510) Muhammed piýgamber we onuň ýarany, şeýle-de Oguz han we onuň nebireleri hakynda birnäçe goşgy bildiripdir. Ol goşgular "Munakyp nama مناقب نامه" atly kytapda jemlenip, Oguz ata we Oguz handan söz açýar.

Däde Gorkutda diňe iki sany golýazma saklanyp galyndyr. Olaryň birisi Almanyň Deresden şäheriniň padyşalyk kitaphanasynda saklanýar. Bu eseri ilkinji gezek *Haitrisjh Fredrik fon Diez* 1815-njy ýylda bize mälim etdi.

İkinji nusga bolsa Vatikanyň kitaphanasynda saklanýar. Bu golýazmany 1950-nji ýylda *Ottore Rossi* mälim etdi. Bu nusganyň ady "Hekaýat Oguznama, Gazan beg we gyýzy" bolup, 1950-nji ýylda *Filsher*, Deresden kitaphanasynda katalog ýazanda onuň adyny "Däde Gorkut älel-lesan taýfe-ýe Oguzan دده قورقوت" diýip beripdir. Bu düzlen tertipde eseriň ýazylan taryhy we ýazyjysyndan nyşan ýok. Esere Ystanbulyň Ahmat paşa kitaphanasynyň möhri (10-nynjy ýüzýyl) basylany üçin Deresden-de oňa 10-nynjy ýüzýylyň eseri diýlipdir.

Vatikan golýazmasynda 1,2,3,4,7,12-nji baýlar ýerleşdirilipdir. Rossinyň aýtmagyna görä Vatikan nusgasy Deresdenden gadyýmyrak bolmaly.

1815-nji ýylda "*Daits*" Depegöz Basatyň elinde ölüşi" atly baýy Alman dilinde çap etdirýär. Soň almanyň belli alymy *Teodor Noldke* 1859-njy ýylda eseri doly suratda Alman diline terjime edýär, emma ol öz işini soňlap bilmeýär.

Onuň işini rus alymy **Barthold** 1894-nji ýyldan 1910-njy ýyllar arasynada gaýtadan işleýär. Barthold "Bugaç han" hem-de "Salyr Gazanyň öýüniň talanmagy", "Birek", "Däli domrol" baýlaryny Orsýediň gazet-jurnallarynda çap etdirýär.

Bartholdyň işi çap bolmazdan öň Türkiýede 1916-njy ýylda **Kilisli Râfet** arap haty bilen "**Kitab-e Däde Gorkut älel lesan taýfeýe Oguzan**" işini Deresden nusgasy esasynda çap etdirýär. 1938-njy ýylda **Orhan şaýyk Gökýay** eseri latyn haýynda çykarýar.

1958-nji ýylda **Muharrem Ergin** Türkiýede Gorkut atany giýňden işläp, ony iki jiltde taýýarlar. Birinji jildi sözbaşy, dürli nusgalar hakyndaky bilgiler we tankydy tekstden ybarat bolýar. Ikinji jildi bolsa sözlük we eseriň grameri hakynda 1962-nji ýylda çapdan çykýar.

Bulardan başga 1958-nji ýylda **Ýo-ajhim Hein** eseri Alman diline terjime edip Zurihda çap etdirýär. Bakuwda 1950-nji ýylda **Hamid Arasly, M.H.Tahmasb** tarapyn işlendi. Soňlar 1960-njy ýylda rus alymlary **Ýakuboski** we **Jirmonski** tarapyndan Moskvada çap edildi. 1950-nji ýyllarda eseriň gyýsaldylan görnüşini Türkmenistanda çap etdirmäge syýnanşan prof. Mäti Kösäýev «milletçilikde» aýplanýar we eseriň çap edilmegine rugsat berilmeýär.

Däde Gorkudyň başga çaplary:

1-Binýzar Adnan. Dädem Korkut. Ankara 1973

2- Lewis Geoffrey, The Bok of Dede Korkut. London, penguin Boks, 1974, first published

3- Sumer Faruk, Uýsal ahmad, E.Walker, Warren. S The Boks of Dede Korkut (Austin and London: university of Texas press 1972, first published

Eýranda 1355/1976-njy ýylda "Baba Gorkut" aty bilen Lewis Geoffrey'niň işi, Tebrizli Feriba Äzeb-defteri we M.H.Akberi tarapyndan pars dilinde çap edildi,

soň 1358/1979-njy ýylda M.E.Ferzane dürli çaplary deňeşdirip ony äzeri türkçesinde çap etdi.

Türkmenistanda 1989-njy ýylda "Soviet edebiyaty" jurnalynyň 7 we 8-nji sanlarynda eseriň doly görnüşi çap edildi. 1990-njy ýylda bolsa 1951-njy ýylda merhum *Mäti Kösäýewiň* taýýarlan teksti ýörite bir kitap görnüşinde okuwjylara hödürlendi. Mäti aga bu işi öz döwründe orta mekdep okuýçylar üçin niýetläp eserin gyýsgaldylan görnüşini çapa taýýarlapdy, ýöne ol milletçilikde aýplanyp neçr edilmegi gadagan edildi.

Ýokarda agzap geçişimiz ýaly Gorkut atanyň eserinde getirilen sözbaşy soňralar Osmanly döwründe ýazylyp, esere goşulan bolmaly.

A.Gürgenli

GORKUT ATA

Resul aleý-hyssalam رسول عليه السلام zamanyna ýakyn Baýat boýundan Gorkut ata diýerler bir är gopdy. Oguzuň baş kişisi, bilijisidi. Náme diýse bolardy. Gaýypdan dürli habar söýlärdi. Hak Tagala onuň köňlüne ylham bererdi.

Gorkut ata:

– Ahyr zamanda hanlyk ýene, **Gaýy** halkyna öwrüler, ahyr zaman bolup, kyýamat gopýança Kimse ellerinden almaz. Bu diýdigi Osmanly neslidir, işde sürüp gidýärler- diýdi, muña meňzär niçe sözler söýledi.

Gorkut ata Oguz halkynyň müşgilini çözerdi, herne iş bolsa, Gorkut ata aýtman edmezdiler, herne buýursa, ederdiler. Sözüni tutup, tamam ederdiler.

Gorkut ata şeýle söýlemiş:

– Taňry-Taňry diýmeýinçe, işler oňmaz.

Kadyr Taňry bermeýinçe, är baýymaz.

Başda ýazylmasa, gul başyna kaza gelmez.

Ajal wada ermeýinçe, kimse ölmez.

Ölen adam direlmez, çykan jan geri gelmez.

Bir ýigidiň gara dag ýumrujynça maly bolsa,

Ýygar, düýrer, talap eýlä,

Nesibinden artygyny iýe bilmez.

Ulaşyban suwlar daşsa, deňiz dolmaz.

Tekepbirlik eýeleýeni Taňry söýmez.

Köňlüni ýuja tutan ärde döwlet bolmaz.

Ýad ogly saklamak bile ogul bolmaz,

Boý alanda gider, gördüm diýmez.

Külden depe bolmaz.

Gara eşek başyna uýan ursaň, gatyr bolmaz.

Çora dōn geýdirseň, hatyn bolmaz.

Ýapa-ýapa garlar ýagsa, ýaza galmaz.
Ýapagyly gökçe çemen güýze galmaz.
Esgi pamyk biýz bolmaz,
Garry duşman dost bolmaz.
Garagoça gyýmaýynça, ýol alynmaz.
Gara polat uwz gylyjy çalmaýynça, gyrym dönmez.
Är malyna gyýmaýynça, ady çykmaz.
Gyýz eneden görmeýençe, öwüt almaz.
Ogul atadan görmeýinçe, supra çekmez.
Ogul atanyň ýetidir, iki gözünüň biridir.
Döwletli ogul gopsa, ojagynyň közüdir.
Ogul dagy neýlesin, ata ölüp mal galmasa.
Ata malyndan ne peýda, başda döwlet bolmasa.
Döwletsiz şerinden alla saklasyn, hanym, sizi!

Däde Gorkut ýene şeýle söýlemiş:

– Sarp ýörerken, Gazylyk ata,
Namart ýigit müne bilmez, müninçe münmese ýeg.
Çalyp keser uwz gylyjy,
Muhannesler çalynça, çalmasa ýeg.
Çalabylen ýigide ok bilen gylyçdan, bir çomak ýeg.
Gonagy gelmeýen gara öýler ýykylsa ýeg.
At ímeýen ajy otlar bitmese ýeg.
Adam içmez ajy suwlar, syzyýnça, syzmasa ýeg.
Ata adyny ýöretmeýen hoýrat ogul,
Ata bilinden ininçe, inmese ýeg,
Ene rehmine düşünçe, dogmasa ýeg.
Ata adyny ýöredende, döwletli ogul ýeg.
Ýalan söz bu dünýäde bolyýnça, bolmasa ýeg.

Gerçekleriň üç otuz òn ýaşyny döldursa ýeg
Üç otuz, òn ýaşyň-da dölsun!
Hak size ýaman getirmesin!
Döwletiňiz paýende bolsun, hanym heý!

Däde Gorkut söýlemiş, hanyň, göreýli näme söýlemmiş:

– Gidilen ýeriň otlaglaryny keýik biler.
Giñez ýerler çemenlerini gulan biler.
Aýry-aýry ýollar yýzyny düýe biler.
Ýedi derýa koklaryny tilki biler.
Tüýn bile kerwen geçdigini torgaý biler.
Ogul kimden boldugyny ene biler.
Äriň agyryny, ýeňilini at biler.
Agyr ýükler zähmetini gatyr biler.
Niýräň syzlasa, çigin biler.
Gafyl başyň agyryny, beýni biler.
Golça gopuz göterip, ilden-ile,
Begden-bege ozan gezer.
Är jomardyny, är näkesini ozan biler.
Yliňizde çalyň aýdan ozan bolsun.
Azyp gelen kazany Taňry sowsun, hanym, heý!

Däde Gorkut ýene söýlemiş, göreli, hanym ne söýlemiş:

Agyz açyp öwer bolsam,
Üstümüzde Taňry görkli.
Taňry dösty, din serweri, Muhammet görkli.
Muhammediň sag ýanynda namaz kylan
Äbubeker syddyk görkli.

Ahyrky otuz paranyň başydyr, "ämm عم" görkli.
Hyjjysy bilen düz okalsa, "ýasyýn" görkli.
Gylyç çaldy, din açdy,
Şahy merdan Aly görkli.
Alynyň ogullary, pigamberiň agtyklary
Kerbela ýasysynda, Ýezidler elinde,
Şehit bolan Hesen bilen Huseýin,
Yki gardaş görkli.
Ýazylyp-düzlüp, gökden iýndi,
Taňry älemi Gurhan görkli.
Ol Gurhany ýazdy-düzdi,
Olamalar öwrenýänçä köýdi-bişdi,
Alymlar serweri Osman ibin Äffan görkli.
Alçak ýerde ýapylypdyr,
Taňry öýi Mekge görkli.
Ol Mekgä-ýe sag barsa, esen gelse,
Sydky bütin hajy görkli.
Anna güni okalyan "hutba" görkli.
Gulak berip diňlenende "ymmat" görkli.
Minarada ýaňlananda, "fakyh" görkli.
Dyýzyny basyp oturanda, halal görkli.
Dolumyndan agarsa, baba görkli.
Ak süýdni doýa emdirse, ene görkli.
Ýanaşyp ýöla girende, gara bugra görkli.
Söýgüli gardaş görkli.
Ýaňal ala öý ýanynda dikilse gerdek görkli.
Uayýnja tanapy, ogul görkli.
Kimsä meňzemedi, jümle älemi ýaradan,
Alla, Taňry görkli.

Ol öwdüгим ýuja Tañry dōst boluban, meded ersin,
hanym hey!

Ozan aýdar:

– Hatynlar dōrt dürlüdir:

Birisi öýüň diýregidir.

Birisi solduran soýdur.

Birisi dolduran topdur.

Birisi niçe söýleseň, baýakydyr.

Öýüň diýregi bolan hatyn, ýasydan-ýabandan öýe bir gonak gelse, äri öýde bolmasa, ol ony iýdirer-içirer, agyrlar, syýlar, gönderer. Ol Aýşa-Patma soýudyr. Hanym, onuň bäbekleri bitsin! Ojagyňa bular kibi hatyn gelsin!

Geldik, soýy solduran hatyna.

Daňdan ýerinden ör turar. Elini-ýüzüni ýumazdan, dokuz bazlamaç bilen bir çanak ýogurt öňüne alar. Doýunça dyka-basa iýer. Elini böwrüne urar-da:

– Bu öý guwrysyn, äre baralymdan bäri garnym doýmady, ýüzüm gülmedi. Aýagym başmak, ýüzüm ýaşmak görmedi, wah, bu ölüp, başga birine barsadym, näme bolardy. Çakymdan-da ýagşy uýar bolsady– diýer.

Onuň kibi hatynyň bäbekleri bitmesin! Ojagyňa bular kibi arwat gelmesin hanym!

Geldik, ol ki dōluduran topdur:

Ertir ýerinden turar. Elin-ýüzün ýumazdan, obanyň ol ujyndan bu ujuna, bu ujundan ol ujuna ylgar, gyýkular. Öýläne çenli gezer. Öýleden soňra öýüne geler, görse ogry köpekdir, tana öýüni biýr-birine gatyp-garandyr. Öýi towuk ketegine, sygyr ýatagyna dönendir.

Goňşularyny çagyrrar:

– Aýu! Züleyha! Zübeýde! Aýnamelek! Gutlymelek! Ölmäge, ýitmäge gitmändim. Ýatjak ýerim ýene bu ýumurlan ýerdir. Öýüme bir baksadyňyz näme bolardy. ”Goňşy haky Taňry haky”–diýip söýlär. Munuň ýalynyň, hanym, bäbekleri bitmesin! Ojagyňa beýle arwat gelmesin!

Geldik, ol kim niçe söýlärsiň, baýakydyr:

–Öýüne ýasydan-ýabandan bir gonak gelse, är adam öýde bolsa, oňa:

– Tur, ekmek getir, iýeli, bu-da iýsin. Çöregiň saklamaly däl, iýmelidir!– diýse Aýaly:

–Neýläýin, bu ýykylmyşda uwn ýök, elek ýök. Düýe degirmenden gelmedi–diýr.

–Ne gelerde, meniň suprama gelsin– diýip, elini syrtyna urar, ýanyn eňer, sagrysyny ärine dönderer. Müň söýlärsiň, birini goýmaz, äriň sözüni gulagyna goýmaz.

Ol Nuh pigamberiň eşeginiň aslyndndyr. Ondan dagy, sizi, hanym, Alla saklasyn! Ojagyňyza beýle hatyn gelmesin.

**DERSE HAN OGLY BUGAÇ HAN
BOÝY**

Hanym heý!

Bir gün Kamgan ogly han Baýandyr ýerinden turýar. Ala meýdanda çadyryny dikdirýär. Müň ýerde ýüpek haly düşedýär.

Hanlar hany Baýandyr ýylda bir gezek toý edip, oguz beglerini gonaklardy. Ýene toý edip, atdan aýgyr, düýeden bugra, goýundan goç gyrdyrýar. Bir ýere ak otag, bir ýere gyzył otag, bir ýere gara otag gurdurýar. Ogly bolany ak, gyýzy bolany gyzył, balasy bolmadygy gara otaga gonduryň, altyna gara keçe düşäň, gara goýun ýahnasyndan öňüne getiriň, ise isin, imese tusun gitsin, ony Taňry gargapdyr, biz dagy gargarys, belli bilsin– diýýär.

Oguz begleri ýygnanşyp başlaýar.

Meger Derse han diýerlerdi, bir begiň ogly-gyýzy ýakdy. Öz-özi bilen:

–Salkyn-salkyn daň ýelleri ösende,
Sakgally bozaç torgaý saýranda,
Sakgaly uzyýn tat äri ýañlanda,
Bedew atlar eýesin görüp hokaranda,
Akly-garaly saçylan çagda,
Göwsi gözel gaba daglara gün degende,
Beg ýigitler, çalasymlar bir-birine goýulan çagda.

Ala daňdan Derse han galkyban, ýerinden ör turup, gyrk ýigidini ýanya alyp, Baýandyr hanyň toýna geldi. Baýandyr hanyň ýigitleri Derse hany garşylady. Getirip gara otaga gondurdy. Gara keçe astyna düşediler. Gara goýun ýahnasyndan öňüne getirdiler.

–Baýandyr handan buýruk beýledir, hanym!– diýdiler.

Derse:

– Baýandyr han meniň ne egsikligimi gördi? Gylyjymdan gördümi, supramdan gördümi? Menden aşak kişileri ak otaga, gyzyl otaga gondurdy. Gara otaga gondurar ýaly meniň ýazygym näme?– diýdi.

Aýtdylar:

– Hanym, bu gün Baýandyr handan buýruk şeýle: ogly-gyýzy bolmaýany Taňry gargapdyr, biz dagy gargarys–diýmişdir –diýdiler.

Derse han ýerinden ör turýar:

–Galkybany, ýigitlerim, ýeriňizden ör turuň! Bu garalyk ýa mendendir, ýa-da hatyndandyr– diýdi.

Derse han öýüne gelip hatynyny çagyryp:

– Bäre gelgil, başymyň bagty, öýüm tagty!

Öýden çykyp ýöräňde, selwy boýlyým!

Topugyna sarmaşanda, gara saçlyým!

Gurguly ýaýa meňzär, çatma gaşlyým!

Goşa badam sygmaýan dar agyzlyým!

Güyz almasyna meňzär, al ýaňklyým!

Hatynym, diregim, düwlegim!

Görýäňmi, näler bolmuş! Galkybany han Baýandyr ýerinden turmuş. Bir ýere ak otag, bir ýere gyzyl otag, bir ýere gara otag dikdirmiş.

– Oguly bolany ak otaga, gyýzy bolany gyzyl otaga, ogly-gyýzy bolmaýany gara otaga gonduryň, astyna gara keçe düşäň. Gara goýun ýahnasyndan öňüne getiriň, ise, isiň, imese, tursun gitsin. Ogly-gyýzy bolmaýany Taňry gargapdyr, biz dagy gargaýarys– diýmiş.

Gelip meni garşy aldylar. Gara otaga gondurdylar. Astyma gara keçe düşediler. Gara goýun ýahnasyndan getirdiler.

–Ogly-gyýzy bolmaýany Taňry gargapdyr, biz dagy gargaýarys, belli bilsin– diýdiler.

Taňry bize bir ýetmen ogul bermedi, ýazyk sendenmidir, ýogsa menden? – diýip, söýledi. Gör bak näme söýledi:

– Han gyýzy ýerimden turaýynmy?
Ýanyň bile bogazyňdan tutaýynmy?
Gaba ökjäm altyna salaýynmy?
Gara polat uwz gylyjymy elime alaýynmy?
Öz göwräňden baýyňy keseýinmi?
Jan datlysyny saňa bildireýinmi?
Alaja ganyňy ýer ýüzüne dökeýinmi?
Han gyýzy sebäp nedir, diýgil maňa?
Gaty gazap ederem şimdi saňa!– diýdi.

Derse hanyň hatyny:

– Han, Derse han, maňa gazap etme!
Ynjaýyp, aý sözleri söýleme!
Ýeriňden ör turgul!
Ala çadyryň ýer ýüzüne dikdirgil!
Atdan aýgyr, düýeden bugra,
Goýundan goç öldürgil!
Yç-oguzyň, Daş-oguzyň beglerini çagyrgyl!
Aç görseň doýurgyl!
Ýalanjak görseň, donatgyl!
Borçlyny, bõrjundan gutargyl!
Depe gibi et ýyg!
Göl gibi kymyz sagdyr!
Uly toý et, dileg dile!

Belki agzy dogalyýnyň alkyşy bile Taňry bize bir ýetmen ogul berer— diýdi.

Derse han hatynyň sözi bile uly toý tutdy, dileg diledi. Atdan aýgyr, düýeden bugra, goýundan goç gyrdyrdy. Yç-oguz, Daş-oguz beglerini çagyrdy. Aç görse doýurdy, ýalaňaç görse donatdy, borçlyny, bõrjundan gutardy. Depe gibi et ýygdy, göl gibi kymyz sagdyrdy. El göterdiler, dileg dilediler. Bir agzy dogalynyň alkyşy bile Taňry bir ogul berdi.

”At aýagy kölük bolar, ozan dili çävük”. ”Ygüli ulalar, gapyrgaly boý alar”. Oglan on bäş ýaşyna girdi. Derse han, Baýndyr hanyň ordasyna gitdi.

Baýandyr hanyň bir bugasy bardy. Bir dagy bugrasy bardy, Ol buga gaty daşa boýnuzyň ursa, uwn gibi üwärdi. Bir ýazda, bir güýzda buga bile bugrany söweşdirerlerdi. Baýandyr han galyň oguz begleri bilen tomaşa ederdi. Hezil ederdi.

Ýene ýaz geldi, bugany saraýdan çykardylar. Üç kişi sag ýanyndan, üç kişi sol ýanyndan demir zynjyr bile tutdylar. Getirip meýdanyň ortasyna getirdiler.

Derse hanyň ogly üç dagy orda uşagy bilen meýdanda aşyk oýnarlardy.

Bugany goýberdiler. Oglanjyklara:

– gaçyň— diýdiler. Ol üç oglan gaçdy. Derse hanyň ogly gaçmady. Ak meýdanyň ortasynda bakdy durdy.

Buga dagy oglana sürdi geldi, oglany ezmek isledi. Oglan ýumrugy bilen buganyň alnyna gyýa tutup çaldy. Buga syrtyn gitdi. Buga ýene oglana sürdi, oglan ýene buganyň alnyna ýumrugy bilen gaty urdy, oglan buganyň alnyna ýumrugyny daýady. Sürdi meýdanyň daşyna çykardy.

Bugadyr oglan bir-birine dopuldylar. Ne oglan ýeňdi, ne buga.

Oglan õýlandy:

– Bir tama diýreg urarlar, ol tama daýak bolar. Men munyň alnynda näme üçin daýanyk bolup duraryn— diýdi.

Oglan buganyň alnyndan ýumrugyny aýyrdy, ýolundan sowuldy. Buga aýak üstünde durman, ýykyldy. Agdaryldy. Oglan pyçagyny aldy, buganyň başyny kesdi.

Oguz begler gelip, oglanyň üstüne ýygnandylar, geň galyp:

– Dädem Gorkut gelsin, bu oglana at goýsun, alyp atasyna barsyn. Atasyndan oglana beglik islesin, tagt alyp bersin –diýdiler.

Çagyrdylar, Dädem Gorkut geldi. Oglany alyp atasyna bardy. Däde Gorkut oglanyň atasyna ýüzlenip:

– Eý, Derse han!

Oglana beglik bergil!

Tagt bergil– erdemlidir.

Boýny uzyýn bedew at bergil!

Müner bolsun– hünärlidir.

Agyldan tümen goýun bergil, bu oglana!

Çiýşlik bolsun– erdemlidir.

Gaýtabandan gyzyl düýe bergil, bu oglana!

Ýüklet bolsun– hünärlidir.

Altyn başly ban öý bergil, bu oglana!

Kölge bolsun– erdemlidir.

Çigin guşly don bergil, bu oglana!

Geýer bolsun– hünärlidir.

Bu oglan Baýandyr hanyň ak meýdanynda jeň etdi. Bir buga öldürdi. Ogluň ady Bugaç bolsun. Adyny men berdim, ýaşyny Taňry bersin!– diýdi.

Derse han oglana beglik berdi, tagt berdi. Oglan tagta çykdy. Atasy gyrk ýigidini unutdy.

Ol gyrk ýigit gysganyp başladylar, bir-birine:

– Geliň, oglany atasyna ýamanlaýlyň, muny öldürsin, ýene biziň syýlagymyz artsyn– diýdiler.

Gyrk ýigidiň ýarysý Derse hanyň ýanyna baryp:

– Görýäňmi, Derse han, näler boldy? Ýarymasyn, ýarçymasyn, ogluň kör gopdy, ärçil boldy. Kyrk ýigidini ýanyna aldy. Galyň oguzuň üstüne ýöriş etdi. Nirede gözel görse, çekip aldy. Ak sakgally goja sökdi. Ak bürçekli enäni itdi. Akan dury sulardan habar geçer, ärgury ýatan ala dagdan beter aşar. Hanlar hany Baýandyra habar barar.

– Derse hanyň ogly beýle iş etmiş–diýerler. ýaşandan, öleni ýeg bolar. Baýandyr han seni çagyrrar. Gazaplanyp: Beýle ogul nämäňe gerek? Beýle ogully bolmakdan, bolmazlyk ýegdir. Öldür!– diýdiler.

Derse han: «Getiriň öldüreýin»– diýdi.

Beýle diýgeç, hanym, ol namartlaryň ýigrimisi dagy çyka geldi. Olar dagy bir ýalan aňlatdylar:

– Galkybany, Derse han, seniň ogluň ýerinden ör turdy. Göwsi gözel gaba daga awa çykdy. Sen barkaň aw awlady, guş guşlady. Enesiniň ýanyna alyp geldi. Al şerabyň ýitisinden aldy içdi. Enesi bilen söhbet eýledi, atasyna kast eýledi. Seniň ogluň kör gopdy, ärçil gopdy. Ärgury ýatan ala dagdan habar geçer. Hanlar hany Baýandyra habar barar. Derse hanyň ogly beýle iş eýlemiş – diýerler. Seni çagyrrar, gazaplanar. Beýle ogul nämäňe gerek, öldür!–diýdiler.

Derse han:

–Getiriň, öldüreýin. Beýle ogul gerekmez– diýdi.

Nökerler:

– Biz seniň ogluňy niçik getireýli. Ogluň biziň sözümizi almaz, biziň sözümiz bilen gelmez. Galkybany ýeriňden ör turgul! Ýigitleriňi algy! Ogluňy alyp awa çykgyl! Guş uçuryp, aw awlaýyp, ogluňy oklap öldürgil! Beýle öldürmeseň, başga dürli dagy öldürmezsiň, belli bilgil!– diýdiler.

Söýleme:

–Salkyn-salkyn daň ýelleri ösende,
Sakgally bozaç torgaý saýranda,
Bedew atlar eýesin görüp hokarnda,

Akly-garaly saçylan çagda,
Galyň oguzyň gelini-gyýzy bezenen çagda,
Göwsi gözel gaba daglara gün dişende,
Beg ýigitler, çalasyňlar bir-birine goýulan çagda.

Ala daňdan Derse han ýerinden ör turdy. Oglanjygyny ýanyna alyp, kyrk ýigidini boýuna saldy, awa çykdy. Aw awladylar, guş guşladylar.

Ol kyrk namardyň birnäçesi oglanyň ýanyna baryp:

– Ataň, keyikleri kowsun getirsin, meniň öňümde depelesin, oglumyň at segredişini, gylyç çalyşyny, ok atyşyny göreýin, söýüneýin, guwanaýyn diýdi” – diýdiler.

Namartlaryň birnäçesi Derse hana:

– Derse han, görýärmisiň oglany? Ýasydan-ýabandan keyigi kowup, seň öňüňe getirer. Keyigi atarken, ok bilen seni urar, öldürer. Seni öldürmezden, sen ogluňy öldürgil!– diýdiler.

Oglan keyigi kowarken, atasynyň öňünden gelip giderdi. Derse han guwrt siňirli ýaýyny eline aldy. Üzeňgä galyp, gaty çekdi, uwz atdy. Oglanyň iki omzunyň arasyndan urdy, ýykyldy. Ala gany şorlady. Atynyň boýnuny gujaklady, ýere düşdi.

Derse oglanjygynyň ýanyna barjak boldy. Ol kyrk namart goýmady. Atynyň jylawuny çekdi, ardasyna döndi.

Derse hanyň hatyny oglanjygymyň ilki awudyr– diýip, atdan aýgyr, düýeden bugra, goýundan goç gyrdyrды. –Galyň oguz beglerini toýlaýyn– diýdi.

Ýumurlanyp, ýerinden ör turdy. Kyrk iýnçe billi gyýzy ýanyna aldy. Derse hana garşy bardy, gabak galdyrды. Derse hanyň ýüzüne bakdy. Sag bilen soluna göz gezdirdi. Oglanjygyny görmedi. Gara bagry sarsyldy, döm ýüregi oýnady. Gara gyýma gözleri gan-ýaşa doldy. Çagyryp, Derse hana söýlär. Göreýli, hanyň ne söýlär:

Bäri gelgil!

Başymyň bagty, öýüm tagty,
Han atamyň giýewsi,
Hatyn enemiň söýgüsi,
Atam-enem berdigi,
Göz açyban gördüğim,
Köňül berip söýdügim,
Derse han!
– Galkybany ýeriňden ör turduň.
Ýaly gara gazylyk atyň bütin mündüň.
Göwsi gözel gaba daga awa çykdyň,
Yki bardyň, bir gelersen, bagrym hany?
Gara gerduwnda boldugym ogul kany?
Çyksyn meniň görer gözüm.
A, Derse han, ýaman sekrär.
Kesilsin oglan emen süýt dmarym, ýaman syzlar.
Sary ýylan sokmazdan,
Akja tenim galkyp çiyşer.
Ýalňyzja ogul görünmez, bagrym ýanar.
Guwry-guwry çäylara suwçy saldym.
Gara dönly derwüşleri boş goýbermedim.
Aç görsem doýurdym.
Ýalaňaç görsem donatdym.
Depe gibi et ýygdym.
Köl gibi kymyz sagdyrdym.
Dileg bilen bir ogully boldum.
Ýalňyz ogul habaryny,
A, Derse han, Diýgil maňa!
Garşy ýatan ala dagdan,
Bir ogul uçurdun bolsaň, diýgil maňa!

Joşup akan ýürük suwdan,
Bir ogul akdyran bolsaň, diýgil maňa!
Arslan bile gaplaňa,
Bir ogul iýdirden bolsaň, diýgil maňa!
Gara donly, azgyn dinli kapyrlara,
Bir ogul aldyrdan bolsaň, diýgil maňa!
Han atamyň ýanyna men baráýyn.
Agyr gazna, bol leşger alaýyn.
Azgyn dinli kapyra men baráýyn.
Ýaralanyp, gazylyk atymdam iýnmeýinçe,
Ýeňim bilen alaja ganyň syýlmaýynça,
Gol-buwty, ýer üstüne düşmeýinçe,
Ýalňyz ogul ýöllaryndan dönmerin.
Ýalňyz ogul habaryny,
A, Derse han, diýgil maňa!
Gara başym gurban bolsun, saňa!— diýdi.

Tawuş edip, aglady.

Derse han hatynyna jogap bermedi.

Ol kyrk namart gelip:

— Ogluň sagdyr, esendir, awdadyr. Bu gün ertir kanda iýse geler. Gorkma, gaýyrma! Beg serhoşdyr, jogap bermez—diýdiler.

Derse hanyň hatyňy bu söze ynanmady, kyrk kenizini alyp, bedew ata münüp oglanyň yýzyndan gitdi. Gyşda-ýazda gary-buwzy eremeýän Gazylyk dagyna çykdy. Görse, bir deräniň içinde garga-gozgun iýnip-çykýar, gonup-galkýar. Atyny ökjeledi, ol tarapa ýörüdi.

Meger hanym, oylan ýerde ýykylypdy. Garga guşlar gan görüp, oglanyň üstüne gonmak istärdi. Oglanyň iki güjügi bardy. Gargany kowýardy, gondurmaýardy.

Oglan ýykyldykda, boz atly Hyzyr ata oglana görüdi. Üç gezek ýarasyny syýpap:

— Gorkma, saňa bu ýaradan, ölüm ýok. Dag oty bile eneň süýdi ýaraňa em bolar—diýp, gözden ýitdi.

Ene oglunyň ýanyna geldi. Görse oglanjygy ala gana bulaşyp ýatyr.

Çagyryban, oglanjygyna bakyp:

–Gara gyýma gözleriňi uwky almyş, açgyl!

On ikije süňňüň uzanmyş, ýygşyr!

Taňry beren datly janyň seýranda eýmiş, ündi!

Göwräňde janyň bolsa,

Ogul, ber habar maňa!

Gara başym gurban bolsun, saňa!

Gazylyk dagy, nädip akar suwlaryň,

Akar gibi akmaz bolsun!

Gazylyk dagy nädip biter otlaryň,!

Biter gibi, bitmez bolsun!

Gazylyk dagy nädip böker keyikleriň,!

Böker gibi, bökmez bolsun, Daşa dönsün!

Nä bileýin ogul!

Arsalandan boldumy, ýogsa gaplaňdan?

Bu kazalar saňa nirden geldi?

Göwräňde janyň bolsa, ber habar maňa!

Gara başym gurban bolsun saňa!–diýdi.

Enesiniň sesine oglan başyň galdyrdy, ýalpak gözünü açdy. Enesiniň ýüzüne bakdyp:

— Bärei gelgil!

Ak süýdüni emdigim, jan ene!
Ak bürçekli, syýlagly, janym ene!
Akar suwlaryna gargamagyl!
Gazylyk dagyň suwunyň günäsi ýokdur.
Biten otlaryna gargamagyl!
Gazylyk dagyň suwçy ýokdur.
Böken keýiklerine gargamagyl!
Gazylyk dagyň günäsi ýokdur.
Arslanyna, gaplaňyna gargamagyl!
Gazylyk dagyň suwçy ýokdur.
Gargarsaň, atama garga!
Bu suwç, bu günä atamdandyr—diýdi.

Oglan ýene:

—Ene, aglnagyl! Maňa bu ýaradan ölüm ýokdur, gokmagyl! Boz atly Hyzyr ata geldi. Üç kere ýaramy syýpady. «Bu ýaradan saňa ölüm ýokdur. Dag oty, eneň süýdi em bolar»— diýdi.

Beýle diýgeç, kyrk iýnçe billi gyýz ýaýyldy. Dag otuny üýşürdi. Oglanyň enesi emjegini bir sykdy, süýdi gelmedi. İki sykdy süýdi gelmedi. Üçünjide süýt bile gan garyşyp geldi. Dag oty bile süýdi oglanyň ýarasyna ýapdy. Oglany ata mündürdiler. Alyban, orda gitdiler. Oglana em etdiler, Derse handan sakladylar.

«At aýagy kölek, ozan dili çävük bolar», Hanym!

Bugajyň kyrk günde ýarasy oňaldy, sapa-sag boldy, ata münere, gylyç guşanar boldy. Aw awlar, guş guşlar boldy. Derse hanyň, habary ýokdy, oglanjygyny öldi biler.

Ol kyrk namart muny duýd. «Näme edeýli» diýişdiler.

—Derse han oglanjygyny görerse, otýrmaz, bizi gyrrar. Geliň Derse hany tutaýlyň, kapyr iline alyp gideýliň— diýdiler.

Derse hany tutdular. Ellerini ardyna bagladylar. Boýnuna zynjyr dakdylar. Derse han ýaýa özleri atly ýördüler. Alyban, ganly kapyr iline bardylar. Derse hanyň tussag bolandan oguz bergleriniň habary ýokdy.

Meger hanym, Derse hanyň hatyny muny duýýar. Bugajyň ýanyna baryp:

— Görýärmisiň, oglum, näler boldy?!

Sarp gaýalar oýganmady, ýer opuryldy.

Ylde ýagy ýok eken, ataň üstüne ýagy çözdü.

Ol kyrk namart ataňy tutdular.

Alyban kapyr iline ýördüler.

Hanym ogul!

Galkyban, ýeriňden ör turgul!

Kyrk ýigidiňi boýňa algyl!

Ataňy ok kyrk namartdan gutargyl, ýöri, ogul?

Ataň saňa gyýsada, sen ataňa gyýmagyl! — diýdi.

Oglan enesiniň sözünü syýndyrmady. Bugaç beg ýerinden ör turdy. Gara polat uwz gyljyny guşandy. Ak tözlüje gaty ýaýny, altyn jydasyňy aldy. Bedew atyny mündi. Kyrk ýigidini alyp, atasynyň yýzyndan gitdi.

Ol namartlar bir ýerde gondular. Al şerabyň ýitisinden içdiler. Bugaç han çalyň ýetdi.

Namartlar ony görüp:

—Geliň, barlaýlyň, şol ýigidi tutup getireýliň! Ykisini bir ýerde kapyra ýetireýliň! —diýdiler.

Derse han:

—Elimi çözün, golça gopuzumy elime beriň! Ol ýigidi döndereýin. Ysteseňiz meni öldüriň, isteseňiz göýberiň!— diýdi.

Elini çözdüler, Golça gopuzuni eline berdiler. Derse han oglana garap:

—Boýny uzyn bedew atlar gitse, menden gider. Seniň-de içinde münüdiň bolsa, ýigit diýgil maňa, Söweşmezden, uruşmazdan alybereýin, döngül geri!

Agylda tümen goýun gitse, menden gider. Seniň-de içinde çiyşligiň bolsa, ýigit, diýgil maňa, Söweşmezden, uruşmazdan alybereýin, döngül geri! Gaýtabanda gyzyl düýe giderse, menden gider. Seniň-de içinde ýüklediň bolsa, ýigit, diýgil maňa, Söweşmezden, uruşmazdan alybereýin, döngül geri! Altyn başly ban öýler giderse, menden gider. Seniň-de içinde ordaň bolsa, ýigit, diýgil maňa, Söweşmezden, uruşmazdan alybereýin, döngül geri!

Ak ýüzli, ala gözli gelinler gitse, menden gider. Seniň-de içinde adaglyň bolsa, ýigit, diýgil maňa, Söweşmezden, uruşmazdan alybereýin, döngül geri! Ak sakgally gojalar gitse, menden gider. Seniň-de içinde ak sakgally ataň bolsa, diýgil maňa, Söweşmezden, uruşmazdan alybereýin, döngül geri! Meň üçin gelen bolsaň, oglanjygymy öldürmişem. Ýigit, saňa ýazygy ýok, döngül geri!—diýdi.

Oglan, atasyňa bakyp:

— Boýny uzyýn bedew atlar gitse, senden gider. Meniň-de içinde münüdim bar, Goýmaram ol kyrk namarda.
Gaýtabanda gyzyl düýe senden gider. Meniň içinde ýükledim bar, Goýmaram ol kyrk namarda. Agylda tümen goýun gitse senden gider. Meniň-de içinde çiyşligim bar, Goýmaram ol kyrk namarda. Ak ýüzli, ala gözli gelin senden gitse, Meniň dagy içinde adaglym bar. Goýmaram ol kyrk namarda. Altyn başly ban öýler öýler senden gitse, Meniň-de içinde ordam bar. Goýmaram

ol kyrk namarda.

Ak sakgally gojalar senden gitse,

Meniň dagy içinde bir akly çaşan atam bar.

Goýmaram ol

kyrk namarda — diýdi.

Bugaç han elini aýlady. Kyrk ýigidi bedew atlyny oýnatdy. Söweşdiler. Oglan atasyny gutardy.

Derse han bu ýerde oglanjygynyň sagdyny bildi. Hanlar hany oglana beglik berdi, tagt berdi.

Dädem Gorkut boý boýlady, söý söýledi. Bu oguznamany düzdi, goşdy. Beýle diýdi:

— Olar dagy bu dünýäýe geldi, geçdi,

Kerwen gibi gondy, göçdi.

Olary dagy ajal aldy, ýer giýzledi.

Dünýä kim galdy?

Gara ölüm gelende, geçit bersin!

Saglyk bile döwletiňi Taňry

artdyrsyn!

Ol öwdüгим uly Taňry,

Dost boluban goldasyn!

Ýom bereýin, hanym!

Ýerli gara daglaryň ýykylmasyn!

Kölgelije gaba agajyň

kesilmesin!

Joşup akan görkli suwuň guwrymasyn!

Ganatlaryň uwçy gyrylmasyn!

Çapaňda, boz atyň

büdremsin!

Çalyşanda, gara polat uwz gyljyň kütdelmesin!

Dürtüşeňde ala gönderiň, owranmasyn!

Ak bürençekli eneň

ýeri uçmah bolsun!

Ak sakgally ataň, ýeri uçmah bolsun!

Taňry ýandyran çyraň oçmesin!

Tap Taňry seni,

Namarda mätäç kylmasyn, hanym heý!

2

SALYR GAZANYŇ ÖÝÜNYŇ ÝAGMALANMAGYŇ BOÝY

Bir gün Ulaşyň ogly, algyr guşuň çagasy, ejizleriň umyýdy, amat soýnuň arslany, Garaçygyň gaplaňy, goňur atyň eýesi han Orazyň agasy, Baýandyr hanyň giýewsi, galyň oguzyň döwleti, galmyş ýigit arkasy, Salyr Gazan ýerinden ör turdy. Togsan başly ban öýüni dikdirdi. Togsan ýerde ala ýüpek haly düşetdi. Segsen ýerde şeraplar gurdurdy. Gara gözli, aý ýüzli, saçy ardyna uzalgy, göwsi gyzyl düwmeli, elleri bileginden hiýnaly, kapyr gyýzlary galyň, oguz beglerine şerap sürdiler.

Yçip-içip Ulaş ogly Salyr Gazanyň alnyna şerabyň ýitisi çykdy. Gaba dyýzyna çöküp:

— Üýnümi aňlaň, sözümi diňläň, begler! Ýata-ýata ýanymyz agrydy. Dura-dura bilimiz guwryýdy. Ýöräýliň, begler! Aw awlaýlyň, guş guşlaýlyň! Sugun-keýik ýygaýlyň, gaýdaýlyň! Otagymyza düşeyliň, iýeýliň-içeyliň, hoş geçireýliň!— diýdi.

Gyýan seljuk ogly däli Dönder:

—Oňat, han Gazan, maslahatdyr!—diýdi.

Garagüne ogly Garapudak:

— Agam Gazan, maslahatdyr! —diýdi.

Olar beýle diýgeç, at agyzly Araz goja iki dyýzynyň üstüne çöküp:

—Agam Gazan azgyn dinli kapyr hüjüm edaýsa, ordany kime goýýarsyň?!— diýdi.

Gazan:

—Üç ýüz ýigit bilen oglum Oruz dursun!—diýdi.

Goňur atyny çökdürdi, bütin mündi.

Depelkaşga aýgyryna Dönder mündi. Gök bedewini dartdyrды, Gazan begiň garyndaşy Garagüne mündi. Ak bedewini çekdirdi, Birek han boz aýgyryna mündi, beg Ýegenek dör aýgyryna mündi, şir Şemsetdin mündi.

Sanaberssem tükünmez. Galyň oguz begleri mündüler. Ala daga ala leşger awa çykdy.

Kapyryň iç-alysy bildi. baryp kapyrlar azgyny Şükli melege habar berdi. Ýedi müň ýyrtyk donli, gara tüýli kapyr mündi, ylgady.

Giýje ýarysy Gazan begiň oradasyna geldi. Altyn ban öýlerini çapdylar. Gaza meñzeş gyýz-gelini çykardylar. Tevle-tevle atlaryny mündüler. Hatar-hatar gyzyly düýlerini iýtdiler. Agyr hazynasyny, bol akjasyny ýagmaladylar.

Kyrk iýnçe billi gyýz bilen boýy uzyýn Burla hatyny esir gitdi. Gazan begiň gojalan enesi gara düýe boýnunda asylygy gitdi. Han Gazanyň ogly Oruz beg üç ýüz ýigidi bilen eli bagly, boýny bükli gitdi. Ylek goja ogly Sary Gulmaş Gazan begiň öýi üzerinde naýza sanjyldy. Gazanyň bu işlerden habary ýok.

Kapyr aýdar:

— Begler, Gazanyň tevle-tevle atlaryny mündüňiz. Altyn akjasyny ýagmaladyňyz. Kyrk ýigidi bilen ogly Oruzy tussag etdiňiz. Hatar-hatar düýlerini iýtdiňiz. Kyrk iýnçe billi gyýzy bilen hatynyny tutduňyz.

Kapyryň biri:

— Ýöne Gazan begde bir armanymyz galdy—diýdi.

Şükli melek:

—Näme armanymyz galdy?— diýdi.

—Gazanyň ýaýlada on müň, goýny bar. Şol goýunlary dagy alsak—diýdi.

Şukli melek:

— Alty ýüz atly barsyn, goýny getirsin— diýdi.

Alty ýüz kapyr atlandy. Ylgar bardy.

Giýje ýatarken, han Gazanyň çapany Garajyk gara gaýgyly düýş gördi. tisginip ör tudy. Gapangüýji, Demirgüýji iki gardaşyny oýandyrdy. Agylyň gapysyny bekledi. Üç ýerde depe ýaly daş ýygdy. Ala golly sapançasyny eline aldy.

Birden-ikä Garajyk çopanyň üstüne alty ýüz kapyr guýuldy. Kapyr aýdar:

—Garaňky agşam bolanda, gaýgyly çopan!

Gar bile ýagmyr ýaganda, çakmakly çopan!

Süýdi, peýniri bol, gaýmakly çopan!

Gazan begiň!

Tüýnügi altyn ban öýlerini biz ýykdyk.

Tevle-tevle boz atlaryny biz mündük.

Hatar-hatar gyzyň düýesini biz iýtdik.

Garryjyk enesini biz getirdik.

Agyr hazyna, bol akjasyny biz taladyk.

Gaza meñzeş gyýz-gelini biz esir etdik.

Kyrk ýigidi bilen ogluny biz getirdik.

Kyrk iýnçe biýlli gyýzy bilen, hatyny biz aldyk.

Çopan, yragyňdan-ýakynyňdan bári gelgil! Baş inderip, bagyr basgyl! Bize salam bergil! Öldürmäýli. Seni Şükli melege elteýli. Saňa beglik bersin—diýdiler.

Çopan aýdar:

–Samrap durma, pis, itim kapyr!

Ytim bile bir ýalakdan ýuwundy içen, azgyn kapyr! Astyňdaky alaja atyňa öwünýärmisiň?

Ala başly geçiýmçe gelmez maňa.

Başıňdaky tuwulgana öwünýärmisiň?! Başymdaky börüгимçe gelmez maňa.

Altmyş tutam gönderiňe öwünýärmisiň?!

Gyzylja gergenemçe gelmez maňa.

Gylyjyňa öwünýärmisiň?!

Egri başly taýagymça gelmez maňa.

Biýliňde togsan okuňa öwünýärmisiň?!

Ala golly sapaňamça gelmez maňa.

Yragyňdan, ýakynyňdan bári gelgil!

Ýigitleriň zarbyny görgül, andan ötgül !—diýdi.

Kapyrlar at depdiler, ok sepdiler. Erenler oruny Grajyk çopan sapanynyň aýasyna daş goýdy atdy. Birini atanda, ikisini, üçüni ýykdy. Ykisini atanda, üçüni, dördüni ýykdy.

Kapyrlaryň gözüne gorky düşdi. Garajyk çopan kapyryň üç ýüzüni sapan daşy bilen ýere serpdi. Yki gardaşy oka düşdi, öldi.

Çopanyň daşy gutardy. Goýun diýmez, geçi diýmez sapanyň aýasyna goýup atdy, kapyry gyrdy.

Kapyryň gözi gorkdy. Dünýä başyna garaldy:

— Ýarymasyn, ýarçymasyn, bu çopa bizň barymyzy gyrdy— diýp, durman gaçdy.

Çopan ölen doganlaryny hakyna goýdy. Kapyrlar läşinden uly depe etdi. Çakmak çakyp ot berdi. Ýapynjasyndan gurumsy edip, ýarasyna basdy. Ýoluň gyrasyny alyp oturdy. Aglap, syýklap:

— Salyr Gazan, beg Gazan! Öldüňmi, bu işlerden habaryň ýokmy?—diýdi.

Meger hanym, şo giýje galyň Oguzyň döwleti, Baýandyr hanyň giýewsi, Ulaş ogly Salyr Gazan gara gaýgyly düýş gördi. Sermendi, ör turup:

— Bilermisiň gardaşym, Garagüne, düýşimde näler gördüm? Aýadar:

– Ýumrugymda telbenen algyr

Meniň guşumy alar gördüm.

Gökden ýyldyrym,

Ak ban öýümi çakar gördüm.

Tüm gara duman

Ordamyň istine iýner gördüm.

Guduz gurtlar öýümi ýarar gördüm.

Gara düýe ýeňsämi gapar gördüm.

Gargy gibi gara saçym uzanar gördüm.

Uzanyban, gözümü örter gördüm.

Bilegimden on barmagymy ganda gördüm.

Hanym gardaş, meniň bu düýşümi ýorgul–diýdi.

Garagüne:

— Gara bulut diýdigiň seniň döwletiňdir. Gar bilen ýagmyr diýdigiň leşgeriňdir.

Saç-gaýgydyr, gan-garadyr. Beýlesini ýöre bilmen, Taňry ýorsun!—diýdi.

Beýle diýgeç, Gazan:

— Siz awy bozmaň. Men bu gün goňur ata galkaryn. Üç günlük ýoly bir günde alaryn. Öýle bolmazdan, ýurda bararyn. Aman-esenlik bolsa, agşam bolmazdan, ýene öwürlerin. Ordama bir zat bolsa, özüňiz başyňyzyň çäresini görüň. Men gitdim—diýdi.

Goňur atyny ökjeledi. Oradasyna ýetdi. Bolan zatlary görüp:

–Gum gumlaýan, gumak ýurdum!

Gulana suguna goňşy ýurdum!

Seni ýagy nirden daramyş, gözel ýurdum?!

Ak ban öýüm dikilen, ýurt galmyş.

Garryjyk enemiň orny galmyş.

Oglum Oruzyň atan okunyň puty galmyş.

Oguz begleriň at çapan meýdany galmyş.

Gara ojaklarynda,

gazan galmyş– diýdi.

Muny görüp, Gazanyň gara gyýma gözlerine gan-ýaş doldy. Gan damarlary gaýnady. Gara bagry sarsyldy. Goňur atyny ökjeledi. Kapyryn giden ýoluny aldy, gitdi.

Gazanyň, öňüne bir suw geldi. Gazan:

Suw Taňry ýüzüni görendir. Men bu suw bile habarlaşayyn—diýdi:

–Joşup-joşup, gaýalardan çykan suw!

Agaç gämileri oynadan suw!

Bagy bostanyň bezegi suw!

Boz atlaryň içdigi suw!

Gyzyl düýeler gelip geçdigi suw!

Süri goýunlar gelip, daşynda ýatdygy suw!
Ordamyň habaryny bilermisiň, diýgil maňa?!
Gara başym gurban bolsun, saňa!—diýdi.

Suw nädip habar bersin? Suwdan geçdi. Bu gezek gurda duwş geldi.
—«Gurt ýüzi mübärekdir». Gurt bile bir habarlaşayyn—diýdi:

— Garaňky agşam bolanda, güni dogan,
Gar bile ýagmyr ýaganda, är gibi duran,
Gara goç atlary kiňşeden,
Gyzyl düýeleri bozladan,
Goýun görende, guýruk bulan, Arkasyny urup, berk
agylyň ardyny söken,
Garmaýyp, goç semzini alyp tutan,
Ganly guýruk üzüp, çap-çap ýudan,
Owazy gaba köpeklere gowga salan.
Çakmaklyja çopanlary tüýn bile ýüwrürden,
Ordamyň habaryny bilermisiň, diýgil maňa?!
Gara başym gurban bolsun, saňa!—diýdi.

Gurt nädip jogap bersin?

Gurtdan dagy geçdi. Garajyk çopanyň gara köpegi Gazana garşy geldi. Gazan gara köpek bile habarlaşdy. Göreýli hanym niçik habarlaşdy, aýdar:

— Garaňky agşam bolanda, haf-haf üýren,
Ajy aýran dökülende, çap-çap içen,
Gelen haýyrsyzlary gorkuzan,
Gorkuzyban, haýkyryp ürküzen,
Ordamyň habaryny bilermisen, diýgil maňa?!
Gara başym gurban bolsun, saňa!—diýdi.

Köpek nädip jogap bersin?

Köpek Gazanyň atynyň aýagyna çap-çap düşer, seňk-seňk seňkildär. Gazan gamçy bile köpegi urdy. Köpek çekildi, geldigi ýola gitdi. Gazan köpegi kowalaýyp, Garaja çopanyň ýanyna bardy. Çopany görüp onuň bile habarlaşdy:

– Garaňky agşam bolanda gaýgyly çopan!

Gar bile ýagmyr ýaganda, çakmakly çopan!

Üýnüm aňla, sözüň diňle!

Ak ban öýüm şundan geçmiş.

Gördüňmi, diýgil maňa?!

Gara başym gurban bolsun, saňa!– diýdi.

Çopan aýdar:

— Ölmüşmidiň, ýitmişmidiň, a Gazan?!

Kanda gezerdiň, niredediň, a Gazan?!

Düýn däl, öňňin öýüň mundan geçdi.

Garryjk eneň gara düýe boýnunda asylgy geçdi.

Kyrk iýnçe biýlli gyýz bile hatynyň,

Boýy uzyýn Burla hatyn agalaýyban, şundan geçdi.

Kyrk ýigidi bile ogluň Oruz,

Başy açyk, aýak ýalaň kapyrlara tussa gitdi.

Tevle-tevle atlaryňy kapyr münmiş.

Hatar-hatar gyzyl düýeleriňi kapyr iýdmiş.

Altyn akja, bol hazynaňy kapyr almyş.

Çopan beýle diýgeç, Gazan ah çekdi. Akly başyndan gitdi. Dünýä gözüne garaňkylandy, aýdar:

— Agzyň guwrysyn, çopan, diliň çüýrisin, çopan! Taňry seniň alnyňa gara ýazsyn, çopan!—diýdi.

Gazan beg beýle diýgeç, çopan:

–Ne gargarsyň maňa, agam Gazan!

Ýogsa göwsüňde ýokmudyr iýman?

Alty ýüz kapyr üstüme döküldi. Yki gardaşym gurban boldy. Üç ýüz kapyry öldürdim, söweşdim. Süriňden semiz goýun, arryk tokly bermedim. Üç ýerimden ýaralandym. Gara başyma ýalňyz galdym. Suwçum bumudyr? diýdi. Çopan ýene:

–Goňur atyň bergil maňa!

Altmyş tutam gönderiňi

bergil maňa!

Ap-alaja galkanyňy bergil maňa!

Gara polat uz gylyjyňy bergil maňa!

Sagdagyňda segsen

okuňy bergil maňa!

Ak tozlüja gaty ýaýyň bergil maňa!

Kapyra men baraýyn.

Ýeňim bile akja ganym syýlaýyn.

Ölersem, ugruňda men öleýin.

Taňry gorasa, öýüňi men gutaraýyn— diýdi.

Çopan beýle diýgeç, Gazanyň gahary geldi, aldy ýöriberdi. Çopan dagy Gazanyň ardyndan ýetdi. Gazan döndi bakdy:

— Ogul çopan, kanda gidersen? —diýdi.

Çopan:

— Agam Gazan, sen öýüňi almaga barýaň, men dagy gardaşymyň ganyny almaga—diýdi. Beýle diýgeç, Gazan:

— Ogul çopan, garnym aç. Ýymäge nämäň bar?—diýdi.

Çopan:

—Bardyr agam! Şol giýje bir guzy bişiripdim. Gel, bu agajyň düýbünde iýnip, iýeýli!—diýdi.

Yndiler. Çopan tagarçygyny çykardy. Yýdiler. Gazan öz ýanyndan:

— Eger çopan bile barsam, galyň oguz begleri meniň başyňa kakynç, ýüzüme tokunç kakarlar. «Çopan bolmadyk bolsa, Gazan kapyry almaz diýerler» — diýdi.

Gazana gaýrat geldi. Çopany bir agaja sarap daňdy, soňra ýöräberdi. Çopan özüne:

—Garnyň aýymanka, gözüň garalmanka bu agajy gopar! Ýogsa seni munda gurtlar-guşlar iýer — diýdi.

Garajyk çopan zarp eýledi. Gaba agajy ýer-ýurdy bile gopardy. Arkasyna aldy, Gazanyň ýyzyna düşdi.

Gazan bakdy gördi, çopan agajy arkasyna alyp, geler. Gazan:

—Çopan, bu agaç nämä gerek?

Çopan aýdar:

— Agam Gazan, sen kapyry basarsyň, garnyň aýygar. Men saňa bu agaç bile iýmek bişirerin—diýdi.

Gazana bu söz hoş geldi. Atyndan iýndi, çopanyň ellerini çözdü. Alnyndan öpüp:

— Taňry meniň öýümi gutarsa, seni seýis başy ederin— diýdi. Ykisi bile ýola düşdüler.

Bular bu ýerde dursunlar, habary Şükli melekden alaly.

Şükli melek kapyrlar bile iýip-içip, hezil edýärdi, ýigitlerine ýüzlenip:

— Begler, Gazanyň hatyny, boýy uzyň Burla hatynyny getiriň, sygrak sürsin, şerap bersin—diýdi.

Burla hatyn muny eşidip, ýüregi bile janyna otlar düşdi. Kyrk iýnçe billi gyýzyň içine girdi. Öwüt berdi:

—Gazanyň hatyny haýsyňyz diýse, kyrk ýerden «men» diýip sesleniň—diýdi.

—«Gazanyň hatyny haýsyňyz?»—diýdiler. Kyrk ýerden «men» diýen owaz geldi. Haýsydygyny saýgarmadylar. Gelip, hanlaryna aýtdylar:

—Birine ýapyşdyk, kyrk ýerden owaz geldi. Haýsydygyny bilmedik-diýdiler.

Kapyr:

—Baryň, Gazanyň ogly Oruzy dartyp, çeňňek bilen asyň. Gyýma-gyýma etinden çekiň. Gara gowurma bişirdip, kyrk gyýza eltiň. Ony iýen Gazanyň hatyny däl, kim iýmese ol Gazanyň hatynydyr. Alyň geliň, sygrak sürsün!—diýdi.

Boýy uzyn Burla Hatyn oglunyň ýamajyna geldi. Çagyryp ogluna söýledi, göreýli hanym näme söýledi:

— Ogul, Ogul, aý ogul!

Bilermisiň, näler boldy?

Sözleşdiler fysyl-fysyl.

Kapyryň pälini duýdum.

Tüynigi altyň ban öýümiň diýregi ogul!

Gaza meňzär gyýz-geliniň güli, ogul!

Ogul, Ogul, aý ogul!

Dokuz aý garnymda göterdigim, ogul!

On aý diýende dünýä getirdigim, ogul!

Dolamasy bişikde bildigim, ogul!

«Gazanyň ogly Oruzy çykaryň. Bogazyndan urgan bile asyň. Yki gerişinden çeňňek bile sanjyň. Gyýma-gyýma etinden çekiň. Gara gowurma edip, kyrk gyýzyna eltiň, kim ise, ol dälidir. Kim imese, ol Gazanyň hatynydyr. Çekiň, düşegimize getiriň, sygrak sürdüreýli — diýmişler.

– Seniň etiňden, ogul iýeyinmi?

Ýogsa azgyn dinli

kapyryň düşegine gireýinmi? Atañ Gazanyň namysyny syýndyraýynmy?

Niçik edeyin, ogul heý?! —diýdi.

Oruz:

— Agzyň gurysyn, ene!
Diliň çüýrisin, ene!
Ene haky, Taňry haky bolmasaýdy,
Galkybany, ýerimden turardym.
Ýakaň bile bogazyňdan tutardym.
Gaba ökjäm astyna salardym.
Ak ýüzüňi gara ýere deperdim.
Agzyň bile burnuňdan gan şorladardym.
Jan datlysyny saňa görkezerdim.
Bu ne sözler, jan ene!
Meniň üstüme gelmäwer!
Meniň üçin aglamawer!
Goý meni, çeňňege ursunlar.
Etimden çeksinler, gara gowurma etsinler.
Kyrk beg gyýzynyň öňüne eltsinler.
Olar bir ise, sen iki iýi!
Seni kapyrlar bilmesinler, duýmasynlar!
Düşegine barmarsyň, syragyny sürmersiň,
Atam Gazanyň namysyny syýndyrmarsyň!—diýdi.

Oglan beýle diýgeç buldur-buldur gözünüň ýaşy akdy. Boýy uzyýn, bili iýnçe Burla hatynyň, boýuny bile gulagyny aldy düşdi. Güýz almasy kibi al ýañagyny darddy ýyrtdy. Gargy kibi gara saçymy ýoldy.

— Ogul, ogul! — diýiban, zaryndy, aglady.

Oruz:

—Eziz ene!
Garşym alyp, ne bögürersen?
Ne bözlarsen, ne aglarsen?
Bagrym bile ýüregimi daglarsen?
Geçen günlerimi ne aňladarsen?

Eý ene!
Bedew atlar ölen ýerde,
Bir gulany ölmezmi?
Gyzyl düýeler ölen ýerde,
Bir köşegi ölmezmi?
Akja goýunlar ölen ýerde,
Bir guzuýgy ölmezmi?
Sen sag bol, eziz ene!
Atam sag bolsun!
Ýene meniň, gibi oguluňyz bolamazmy? — diýdi.

Beýle diýgeç, enesiniň, karary galmady, ýöräberdi. Kyrk iýnçe biýlli gyzyň içine girdi.

Kapyrlar Oruzy alyp getirdiler.

Oruz:

—kapyrlar!Goýuň men bu agaç bile söýleşýin—diýdi. Çagyryp, agaja söýledi. Göreýli hanym, ne söýledi:

—Agaç, agaç diýsem, saňa, arlanma, agaç! *Mekge bile Medinäniň*
gapysy, agaç! *Musa Kelimiň hasasy, agaç!*
Baýık-beýık suwlaryň köprüsi, agaç! Gara-gara deňizleriň
gämisi, agaç! *Şahy merdan Alynyň Düldüliniň eýeri, agaç!*
Zulfikaryň gyýny bile sapy, agaç! *Şah Hasan bile*
Huseýiniň, beşigi, agaç! Eger ärdir, eger arwat gorkusy, agaç!
Başyn ala bakar bolsam, başsyz, agaç! Düýbün ala bakar bolsam,
düýpsüz agaç! Meni saňa asarlar, götermegil, agaç!
Göterseň, ýigitligim seni tutsun, agaç! Biziň ilde gerek iýdiň,
agaç! *Gara hindi gullaryma buýraýdym.*
Seni para-para dograýalardy, agaç!

Ýene:

–Tevle-tevle baglaýanda, atyma ýazyk!
Gardaş saklaýanda, ýoldaşyma ýazyk!
Ýumrugymda telbenende, tugunyma ýazyk!
Ýeter bile tutanda tazyma ýazyk!
Beglige doýmadyň, özüme ýazyk!
Ýigitligiňe doýmadym, janyma ýazyk!—diýdi.

Aglady, ýanyk jigerini daglady.

Şo demde soltanym, Salyr Gazan bile Garajyk çopan ýetdi. Çopanyň sapanynyň aýasy üç ýaşar tana derisindendi, üç geçi tüýnden işilen bagy bardy. Bir geçi tüýnden çatlagjygydy. Her atanda, on iki batman dasy atdy. Atdygy daş ýere düşmezdi. Ýere dagy düşse, toz gibi sowrulardy. Ojak kibi oýulardy. Daşyň düşen ýerinde üç ýyllap ot-çöp bitmezdi. Sapanyň gorkusyndan baýyrlara Gurt gelip semmiz goýuny, arryk toklyny iýmezdi.

Eýle, bolsa, soltanym Garajyk çopan sapanyny çatlatdy. Dünýä kapyryň gözüne garaldy.

Gazan:

— Garajyk çopan! Enemi kapyrdan diläýli. At aýagyňyň altynda galmasyn — diýdi.

«At aýagy kölük, ozan dili çävük bolar». Gazan kapyra ýüzlen:

— Eý, Şükli melek!

Tüýnügi altyn ban öýlerimi getiripsiň,

Saňa kölge bolsun!

Agyr hazynamy, bol akjamy getiripsiň,

Saňa harçlyk bolsun!

Kyrk iýnçe biýlli gyýz bile Burla hatyny getiripsiň, Saňa ýesir bolsun!

Kyrk ýigidi bile oglum Oruzy getiripsiň,

Guluň bolsun!

Tevle-tevle atlarymy getiripsiň,

Saña munit bolsun!
Hatar-hatar düýelerimi getiripsiň,
Saña ýüklet bolsun!
Garryjyk enemi getiripsiň,
Enemi bergil maňa?
Söweşmezden, urşmazdan gaýdaýyn,
Geri döneyin, gideýin, belli bilgil! —diýdi.

Kapyr:

– Gazan!

Tüýnügi altyn ban öýüňi getirdik- biziňkidir.
Kyrk iýnçe biýlli gyýz bile boýy uzyn Burla hatyňy
getirdik — biziňkidir.
Kyrk ýigit bilen ogluň Oruzy getirdik—biziňkidir. Tevle-tevle atlaryň,
hatar-hatar düýeleriňi getirdik—biziňkidir. Garryjyk eneňi getirdik—
biziňkidir.
Saña bermeris, Ýaýhan keşiş ogluna bereris. Ondan ogul dogar. Biz ony
size gyrym goýarys —diýdiler.

Beýle diýgeç Garajyk çopanyň ajygy tutdy. Dodaklary täbsiräp:

— Eý diýnsiz, iýmansyz, azgyn kapyr!	Garşy ýatan garly
gara daglar,	Garryýypdyr, oty bitmez.
ganly-ganly arnalar,	Gurydy, doly suwy
gelmez.	
Bedew-bedew atlar,	
garrypdyr, gulan bermez.	
Gyzyl-gyzyl düýeler,	
garrypdyr, köşek bermez.	
Kapyr!	

Gazanyň enesi garrypdyr,

Ogul bermez.

Gyzyň bolsa, getirip, Gazana ber,

Ondan ogul dogar, Ony Gazana gyrym goý—diýdi.

Şol wagt galyň oguz begleri ýetdi. Göreýli kimler geldi? Gara dere agzynda, beşigi gara bugra derisinden ýapylan, gazabyndan daşy kül eýleýän, murtuny ýeňsesinden ýedi ýerden düwen, Gazan begeň gardaşy, Garagüne çapar ýetdi:

— Çal gyljyňy, gardaşym Gazan, ýetdim! —diýdi.

Munuň ardy bilen, göreýli, kimler ýetdi?

Demir gapyny depip alan, altmyş tutam ala gönderiniň, uwjunda är böğürden, Gyýan Seljuk ogly däli Dönder çapar ýetdi:

— Çal gyljyňy, agam Gazan, ýetdim! — diýdi.

Munuň yzyndan, hanym, göreýli, kimler ýetdi?

Demir ýaýly Gypjak melege gan gusduran, geliban, Gazanyň gyzyňy erki bile alan, oguzuň ak sakgally gojalary görende, ol ýigidi öwen, al balagy hotazly, Garagüne ogly Garapudak çapar ýetdi:

— Çal gyljyňy, agam Gazan, ýetdim! —diýdi.

Munuň ardyndan, buýruk bolmazdan BaýyNDAR hanyň ýagysyny basan, altmyş mün, kapyra gan gusduran, Gaflat goja ogly şir Şemsetdin çapar ýetdi:

— Çal gyljyňy, agam Gazan, ýetdim!—diýdi.

Munuň yzyndan Prasar galasyndan parlaýyp uçan, ap-alaja gerdegine garşy gelen, ýedi gyzyň umyýdy, galyň oguzuň ynagy, boz aýgyrly Birek çapar ýetdi:

— Çal gyljyňy, agam Gazan, ýetdim! —diýdi.

Munuň ardyndan, çaýa çalymdaş, çal garaguş erdemli, gurgurma guşakly, gulagy altyn gupbaly, galyň oguz beglerini biýr-biýr atyndan ýykyjy, Gazylyk goja ogly beg Ýegenek çapar ýetdi:

— Çal gyljyňy, agam Gazan, ýetdim!—diýdi.

Munuň ardyndan, göreýli, hanym, kimler ýetdi?

Altmyş erkeç derisinden don edinse, topuklaryny örtmeýän, alty öweç derisinden telpek edinse, gulaklaryny örtmeýän, goly-buwdy horja, uzyýn baldyrlary iýnçe, Gazan begiň daýysy, at agyzly Aruz goja çapar ýetdi:

— Çal gyljyňy, begim Gazan, ýetdim! —diýdi.

Onuň yýzyndan, gahary gelende, murtundan gan daman, Bügdüz Aman çapar ýetdi:

— Çal gyljyňy, begim Gazan, ýetdim! —diýdi.

Onuň yýzyndan kapyrlaryň ardyna it salyp bagyrdan, ilden çykyp, Aýgyrgözli suwundan aý ýüzdüren, elli ýedi galanyň, açaryny alan, Akmelek Çeşme gyýzyny alan, Sopy Sandal melege gan gusduran, kyrk jübä bürenip, otuz ýedi gala beginiň gözel gyýzlaryny alyp, biýr-biýr boýnuny guçan, ýüzünden, dodagyndan öpen. Ylek goja ogly Alp Eren çapar ýetdi:

—Çal gyljyňy, begim Gazan, ýetdim! —diýdi. Sanamak bile oguz begler tükenmez, hemmeleri geldi. Kapyra at saldylar, gylyç çaldylar. Gümmür-gümmür haýkyryldy. Meýdan doly baş boldy. Bedew atlar ýüwürdi, aýakdan düşdi, uwjy ýelekli kaýyn oklar atyldy, demiri düşdi. Beg nökerinden, nöker beginden aýryldy.

Daşoguz begleri bile däli Dönder sagdan depdi. Çalasyn ýigitler bile Gragüne ogly däli Pudak soldan depdi.

Yçoguz begleri bile Gazan düýbe depdi. Şükli melege ýöneldi. Ony bögürdip atdan ýere saldy, gara başyny kesdi.

Sag tarapdan Bugrajyk melege Garagüne ogly däli Pudak garşy geldi. Alty perli gürzi bilen depesine gaty tuta urdy. Atynynyň boýnuny gujaklap ýere düşdi. Gazan begiň gardaşy kapyryň tugy bile sanjagyny, gylyçlady, ýere saldy.

Derelerde, depelerde kapyra gyrgyn girdi. Läşine garga-guzgun üýşdi. On iki müň kapyr gylyçdan geçdi. Baş ýüz oguz ýigidi gurban boldy. Gaçany Gazan beg kowmady. “Aman” diýeni öldürmedi.

Galyň oguz beglerine doýum boldy.

Gazan beg ordasyny, oglan-uşagyny, hazynasyny aldy, geri döndi. Altyn tagtyna çykdy. Garajyk çopany seýis başy eýledi. Ýedi gün, ýedi giýje iýme-içme boldy. Kyrk baş gul, kyrk gynak ogly Oruz başyna azat eýledi. Çalasyn goç ýigitlere köp ülke berdi, halt-don serpaý berdi.

Däde Gorkut geldi, boý boýlady, söý söýledi, bu oguznamany düzdi, goşdy, beýle diýdi:

– Hany, diýdigim beg erenler?

Dünýä meniň diýenler?

Ajal aldy, ýer giýzledi,

Dünýä kime galdy?

Gelip, gitmeli dünýä.

Ahyry soň, uwjy ölümlü dünýä.

Ýom bereýim, hanym!

Garly gara daglaryň ýykylmasyn!

Kölegeli gaba agajyň kesilmesin!

Kaman akan görkli suwuň gurymasyn!

Taňry seni namarda mätäç etmesin!

Çaparken, ak boz atyň büdremesin!

Çalyşanda, gara polat uz gylyjyň kütdelmesin!

Dürtüşerken, ala gönderiň owranmasyn!

Ak sakgally ataň ýeri uçmah bolsun!

Ak bürçekli eneň ýeri uçmah bolsun!

Hanym heý!

BAÝBURANYŇ OGLY BAMSÝBIREK HANYŇ BOÝY

Bir gün Kamgan ogly han Baýandyr ýerinden turdy. Ak ban öýüni dikdirdi. Müň ýerde ýüpek haly düşetdi. Yçoguz, Daşoguz begleri Baýandyr hanyň meýlisine ýygnandy. Baýbura beg dagy Baýandyr hanyň söhbetine gelipdi. Baýandyr hanyň garşysynda ogly Garapudak ýaýa daýanyp durdy. Sag ýanynda Gazanyň ogly Oruz durdy. Sol ýanynda Gazylyk goja ogly beg Ýegenek durdy.

Baýbura beg bulary göreňde bir ah çekdi. Akly başyndan gitdi, ýaglygyny aldy, müňgür-müňgür aglady.

Beýle etgiç, galyň oguzyň arkasy, Baýandyr hanyň giýewsi Salyr Gazan gaba dyýzyna çökdi, gabak dikiban, Baýbura bege bakyp:

— Beg, näme üçin agalap-bozlarsyň?—diýdi.

Baýbura beg:

— Han Gazan, niçik aglamaýyn, niçik bozlamaýyn! Ogulda ortajym ýok, gardaşda gadrym. Taňry meni gargapdyr. Begler, ornum üçin aglaýaryn! Bir gün bolar, ýaramaryn, ölerin, ýerimde, ornumda kimse galmaz – diýdi.

Gazan:

—Näme dilärsen?

Baýbura beg:

— Wah meniň dagy bir oglum bolsady, han Baýandyryň garşysyny alyp dursady, gulluk etsedi. Menem bakyp, söýünsem, guwansam— diýdi.

Beýle diýgeç, galyň oguz begleri ýüzün göge tutdular. El galdyryp dileg dilediler:

— «Taňry saňa bir ogul bersin!»—diýdiler. Ol döwürde begleriň alkyşy-alkyş, gargyşy-gargyş bolardy, dilegleri kabul bolardy.

Baýbijan beg dagy ýerinden ör turup:

— Begler, maňa dagy dileg diläň! Taňry maňa bir gyýz bersin—diýdi.

Galyň oguz begleri el galdyrdylar, dileg dilediler:

— «Taňry saňa bir gyýz bersin!» —diýdiler.

Baýbijan beg:

— Begler, Taňry maňa bir gyýz berse, siz tanyk boluň! Gyýzym Baýbura beg ogluna doga adagly bolsun— diýdi.

Aýdan, aý günden gün geçdi. Taňry Baýbura bege ogul, Baýbijan bege gyýz berdi. Galyň oguz begleri eşitdiler, şat bolup söýündiler.

Baýbura beg bezirgenleri çagyryp:

— Eý bezirgenler! Taňry maňa bir ogul berdi. Baryň, Rum iline! Oglum üçin ýagşy sowgatlar getiriň — diýdi.

Bezirgenler giýje-gündiz diýmeden ýöridiler, Ystanbula bardylar. Oňat sowgatlar aldylar. Oglana bir deňiz gulany boz aýgyr, bir ak tozly gaty ýaý, birde alty perli gürz aldylar. Ýol ýaragyny gördüler, döndiler.

Baýburanyň ogly baş ýaşyna basdy. Başından ona girdi. Ondan on baş ýaşyna basdy. Çaya görä, çalymly, çal gara guş erdemli, bir gözel, bir ýagşy ýigit boldy.

Ol eýýamda bir oglan baş kesmese, batyrlyk görkezmese, at goýmazlardy.

Baýbura begiň ogly atlandy, awa çykdy. Aw awlarka, atasynyň sürüsiniň üstünden bardy. Çopanbaşy garşylady, gonaklady. Ýýip-içip oturdular.

Şol wagt bezirgenler Oguz iliniň araçäğine ýetdiler.

Ýarymasyn, ýarçymasyn, Ewnük galasynyň kapyrlary bulary yýzarlap olara ýatyrka, duýdansyz baş ýüz kapyr bolup döküldiler, çapdylar, mallary taladylar. Bezirgeniň ulusy tutuldy, başgasy, oguzuň uwjynda ala çadyry, sagynda elli, solunda elli adam duran ýigidi gördi. Bezirgen özi bile:

—«Ýagşy ýigide meňzeýär, baryp ondan haraý soraýyn»—diýdi. Gelip:

—Ýigit, ýigit, beg ýigit, üñümi aňla, sözümi diňle! On alty ýyldyr argyşa gitmişdim. Ýanymyz bile oguz hanynyň ogluna bir sowgat getirýärdik. Ewnük galasynyň, baş ýüz kapyry üstümize döküldi. Gardaşym tussag boldy. Malymyzy ýagmaladylar. Gara başym getirdim, saňa geldim. Gara başym gurban ýigit, haraý!—diýdi.

Oglan şerap içip duran kâsesini ýere çaldy, bezirgene:

—At bile donumy getiriň! Meni söýen ýigitler atlansyn!—diýdi.

Bezirgen dagy öňlerine düşdi, kylawuz boldy.

Kapyrlar dagy düşüban, bir ýerde akjalary üleşýärdi. Bu demde arslanlar arslany, päliwanlaryň gaplaňy boz oglan ýetdi. Bir, iki diýmedi, kapyrlary gylyçlady. Baş galdyranany öldürdi. Bezirgenleriň malyny gutardy. Bezirgenler: — Beg ýigit, bize ärlük etdiň! Gel, indi begenen malyňdan al!—diýdiler.

Ýigidiň gözi bir deňiz gulanda, bir tozly ýaýda, birem gürzde idi. Bu üç zady begendi:

— Bezirgenler! Bulary begendim—diýdi.

Beýle diýgeç bezirgenler oýa batdylar.

Ýigit:

— Näme, islän zadym köpmi?—diýdi.

Bezirgenler:

— Köp-ä däl, ýöne biz bulary begimiziň ogluna alyp barýarys— diýdiler.

Oglan:

— Begiňiz kimdir?

— Baýbura beg—diýdiler.

Oglan özüne:

— Munda alanymdan, atamyň ýanynda alsam ýegdir—diýdi. Atyny gamçylady, ýola düşdi. Bezirgenler ardyndan baka galdylar.

— Päheý, ýagşy ýigit—diýdiler. Boz oglan atasynyň ýanyna geldi.

— Bezirgenler geldi—diýip, buwşlady. Çadyr, ak otag dikdirdi. Ýüpek halçalar düşetdi, geçdi oturdy. Oglany sag ýanyna aldy. Oglan bolan-geçen zat hakynda dil ýarmady. Kapyrlary gyrandygyny söýlemedi.

Şol bada bezirgenler geldiler. Baş egip, salam berdiler. görseler, baş kesip, mal gutaran ýigit, Baýbura begiň sag ýanynda oturar.

Bezirgenler gelip ýigidiň elini öpdüler. Atasy muňa gaharlandy:

— Aýu, samsyklar! Ata duwrka, haçan oglunuň elini öperler?— diýdi.

Aýdarlar:

— Hanym, bu ýigit seniň ogluňmy?

— Howa, oglum—diýdi.

— Ynjyýmaň hanym, başda onuň elini öpenimiziň sebäbi ol biziň malymyzy gutardy—diýdiler.

Baýbura beg:

— Näme oglum baş kesip, batyrlyk etdimi?

— Howa, baş kesdi, batyrlyk etdi—diýdiler.

— Onda, bu oglana at goýsak bolarda?—diýdi.

—Bolar soltanym, artygy bile bolar!—diýdiler.

Galyň oguz beglerini çagyrdy, gonaklady. Dädem Gorkut geldi. Oglana at goýdy:

— Üýnün diňle, sözüm diňle, Baýbura beg!

— Taňry saňa bir ogul berdi, tuta bersin! Bagryňda dursun! Agyr sanjak göterende, ýarany, arkasy bolsun! Garşy ýatan gara garly daglardan aşar bolsa, Taňry ogluňa aşyt bersin! Joşup akan suwlardan geçer bolsa, geçit bersin! Ýaga girende, Taňry oňa gaýrat bersin. Sen ogluňy «Bamsy» diýip ogşarsen. Munuň ady boz aýgyrly Bamsy Birek bolsun. Adyny men berdim, ýaşyny Taňry bersin!—diýdi.

Galyň, oguz begleri el galdyrydylar, «bu at bu ýigide gutly bolsun!»—diýdiler.

Begler awa çykdylar. Boz aýgyryny çekdirip, Birek mündi. Birden-ikä bir süri keýik geldi. Bamsy Birek birini kowalady. Kowa-kowa bir ýere bardy. Görse, gök çäýyryň üstünde bir gyzyl otag dikilmiş.

— Bu öý kimiňkikä? —diýdi.

Ol bu öýüň, adaglysy, ala gözli gyýzyňkydygyndan habary ýokdy. Birek bu öýe barmaga çekindi, öz-özüne:

— Näme bolsa bolsun, häzir awumy

awlaýyn—diýdi. Keýigi siňirledi, öýüň öňüne geldi, görse bu öý adaglysy Banyçeçegiň öýümiş.

Banyçeçek öýüň içinden bakýardy:

—Aýaw, gyýzlar! Bu oglan bize ärlük satýan ýaly-da?—diýdi.

— Baryň, mundan paý diläň!—diýdi. Gysyrja ýeňňe diýerler, bir hytyn bardy.
Paý diledi:

— Beg ýigit! Bize awdan paý berermisiň?—diýdi. Birek:

— Men awçy däl, beg oly, begem, barysy siziňki bolsun!

Soramak aýyp bolmasa, bu öý kimiňki?—diýdi.

— Beg ýigidim, bu Baýbijan begiň gyýzy Banyçeçegiň öýi —diýdi.

Muny eşiden Biregiň gany gaýnady. Edep bilen yýza çekildi.

|

Gyýzlar keyigi göterdiler. Gözeller gözeli Banyçeçegiň öňüne getirdiler.
Görseler semiz keyik ekeni.

Banyçeçek:

—Gyýzlar, bu ýigit kim? diýdi.

Gyýzlar:

— Ýüzi nykaply ýigit, ýagşy ýigit! Beg ogly beg imiş—diýdiler.

Banyçeçek:

— Haý, haý gyýzlar, atam maňa: «Men sen ýüzi nykaply Birege berýärim»
diýipdi. Bu şol oğlan bolaýmasyn, çagyryň, habarlaşayyn—diýdi.

Çagyrdylar, Birek geldi. Banyçeçek ýaşmaklandy, habar alyşdy:

— Ýigit, gelişiň kandan?—diýdi

Birek:

— Yçoguzdan—Diýdi.

— Yçoguzdan kimlerdensiň? — diýdi.

Baýbura beg ogly Bamsy Birek diýerler maňa—diýdi.

Gyýz:

— Náme maslahat bilen geldiň, ýigit?!—diýdi.

Birek:

— Baýbijan begiň bir gyýzy barmyş, ony görmäge geldim —diýdi.

Gyýz:

— Ol seña görünjek gyýz däl—diýdi.

— Ýöne men Banyçeçegiň enekesi. Bile awa çykaýly, eger atyň, meniň atymy geçse, onuň atyny dagy geçendir. Ok ataýly, meni ýeňseň, ony dagy ýeňendir, göreşýli, men ýykساň, ony-da ýykan ýalydyr—diýdi.

Birek:

— Hoş bolýar – diýdi.

Ykisi atlandylar, meýdana çykdylar. At depdiler. Biregiň aty gyýzyň atyndan geçdi. Ok atdylar, Birek gyýzyň, okuny ýardy. Gyýz:

— Ýigit, meniň atymdan kimse geçmändi, okumy kimse ýarmandy. Yndi, gel, göreşýli!—diýdi. Atdan iýndiler. garbaşdylar, iki päliwan ýaly, bir-birine sarmaşdylar. Birek, gyýzy, gyýz Biregi ýerden göterip ýykjak bolýardy. Birek ýadady, öz-özüne:

— Bu gyýzdan basylsam, galyň oguz içinde başyma kakynç, ýüzüme tokunç ederler —diýdi.

Gaýrata geldi, gyýzyň göwsünden tutdy, gujundy. Bu gezek Birek gyýzyň iýnçe biline girdi, baglady. Arkasyny ýere urdy.

Gyýz:

— Ýigit, Baýbijanyň, gyýzy Banyçeçek mendirin!—diýdi.

Birek üç öpdi, bir diýşledi:

— Toýuň gutly bolsun, han gyýzy!—diýip, barmagyndan altyn ýüzüni çykardy, gyýzyň barmagyna geçirdi.

— Ortamyzda bu nyşan bolsun, han gyýzy! —diýdi.

Gyýz:

— Beýle bolsa, indi ileri durmak gerek, beg ogly!— diýdi.

Birek:

—Baş üstüne!—diýdi.

Birek gyýzdan aýrylyp, öýlerine geldi. Atasy:

— Ogul, bu gün oguz iýlinde ne gördüň?—diýdi.

Birek:

— Năme bolsuñ han ata, ogly bolan ogluny öýerýär, gyýzy bolan göçürýär—
diýdi.

Atasy:

— Hä, ogul năme, sen-de öýlenmek isleyärmiñ?—diýdi.

—Rugsat bolsa ata—diýdi.

Atasy:

—Oguzda kimiñ gyýzynda köñlüñ bar?—diýdi.

Birek:

— Ata, meniñ halaýan gyýzym şeýle bolmaly, men ýerimden turmadan, ol tursun. Men garagoç atyma münmezden, ol münsin. Men gyryma, ýaga barmazdan, ol baş getirsin—diýdi.

Atasy Baýbura han:

— Băý oglum, sen gyýz däl-de, özüñe meñzeş päliwan isleyärsiñ. Ogul, bolsa-bolsa bu gyýz, Baýbijan begiñ gyýzy Banyçeçek dir?—diýdi.

Birek:

Edil özidir—diýdi.

Atasy:

— Eý, ogul, Banyçeçegiñ bir dăli gardaşy bar! Adyna dăli Garçar diýerler.
Gyýzy diläp barany öldürýär—diýdi.

Birek:

— Bă, onda năme ederis?—diýdi.

Atasy:

— Ogul, galyñ oguz beglerini çagyrip geñeşýli!—diýdi.

Galyñ oguz beglerini çagyrdylar. Agyr gonaklyk eýlediler.

Oguz begleri:

— Gyýzy islemäge kim baryp biler?—diýdiler. Barsa-barsa Megerem Dăde Gorkut barar diýp, geñeşdiler.

Dăde Gorkut:

—Ýaranlar, meni iýberseňiz, bilersiz, Baýýndar hanyň tevlesinden iki sany ýürük at beriň. Biri geçi başly aýgyry, biri tokly başly dör aýgyry. Birden gaçakow bolsa, birini münüp, birini iýdeýin —diýdi.

Däde Gorkutyň sözi makul geldi. Aty berdiler.

Megerem soltanyň däli Garçar dagy ak ban oýüni, ak otagyny gurduryp, ýoldaşlary bile puta, ok atma ýaryşýardy. Däde Gorkut ýetip, ötegden geçdi. Salam berdi.

Däli Garçar agzyny köpüklendirip:

— Eý akly çaşan, päli gaýdan! Taňry täleýini ters çöwren! Heniz bu ýere iki aýaklynyň gelenini gördüňmi, suwumdan içeni gördüňmi, saňa näm boldy? Ajalyň ýetdimi? Bu ýerlerde neýläp ýörsüň? — diýdi.

Däde Gorkut:

— Garşy ýatan gara dagyňdan aşmaga geldim. Joşup akan suwuňdan içmäge geldim. Giýň etegiňe, dar goltugyňa gysylmaga geldim. Taňrynyň buýrugy bile aýdan ary arý, günden dury uýaň Banyçeçegi, Baýbura ogly Bamsy Birege dilemäge geldim! —diýdi.

Muny eşiden däli Garçar, ýigitlerine bakyp:

— Meniň gara aýgyrym bile ýaragymy getiriň—diýdi.

Däli Garçar atlandy. Däde Gorkut köstügi üzdi, ökjäni ýazdy, aldygyndan gaçdy. Däli Grçar ýyzyna düşdi. Tokly başly dör aýgyry ýoruldy. Däde Gorkut geçi başly geçer aýgyra syçrady, mündi. Dädäni kowa-kowa, däli Garçar on ýalaň ýer aşyrdy. Ýýzyndan «ýetdim-ýetdim»—diýdi. Däde, Taňra sygyndy. Däli, gyljyny eline aldy. Dädäniň başyny kesmekçi boldy.

Däde Gorkut:

— Ursaň, eliň gurysyn! —diýdi.

Taňrynyň emri bile däli Garçaryň eli ýokarda asygly galdy. Däli:

— Aman, Taňryniň birligine ýokdur guman! Elimi sagaltsaň, uýamy bereýin—diýdi. Üç gezek agzyndan söz aldy.

Däde Gorkut doga etdi. Däliniň eli sapa-sag boldy.

Däli Garçar:

— Däde, uýam üçin näme getirersiň?—diýdi.

—İsläniňi bereris—diýdi.

Däli:

— Müň maýa görmedik bugra, müň sany ýylky görmedik aýgyr, müň sany goýun görmedik goç, müň sany guýruksyz, gulaksyz köpek, müň sany büre getir—diýdi. Eger bulary getirseň gyýzy alarsyň, getirmeseň, bu gezek öldürmedim, ikdiki gezek öldürerin- diýip, haýbat atdy.

Däde döndi, Baýburanyň ýanyna gelip, bolan zatlary gürrüň berdi.

— Taňrynyn saýasynda, erenleriň hemaýatynda gyýzy aldym— diýdi.

Baýburabeg:

—Däde, men däliniň islän üç zady taparyn, it bilen büreleri özüň gaýrat et—diýdi

Däde Gorkut mallary alyp, ýola düşdi.

Däli Garçar, Dädäniň gelyänini eşitdi, garşy geldi.

—İslän zatlarymy getirdiňmi Däde?—diýdi. Soňra mallary görüp, begenedi. Ytleri görüp, kas-kas güldi.

—«Däde, hany bürelerim?»—diýdi.

— Eý, ogul Gaçar, ol bir ýawuz janawar, hemmesini eltip, şol agylda goýdum. Özüň barda al!—diýdi.

Dälini ýalaňaçlap, agyla saldy. Büreler oňa çozdular. Yçerden, «Däde, aýyr ýok et bulary»—diýp, gyýgyrdy.

—Ogulum, semzini al-da arrygyny goý!— diýdi.

— Aý, Däde, munuň semizi-de, arrygy-da gurysyn. Meni gutar—diýp, bagyryp başlady.

Däde gapyny açdy. Däli daşary çykdy. Görse endam-jany büräniň yzyndan görnenok diýýär.

— Bar, ogul, suwa gir—diýp, Däde Gorkut ýol görkezdi. Büreler suwa akyp gitdiler.

Däli gelip geýindi:—Däde agyr toýuň ýaragyny görüberiň—diýdi.

Däde Gorkut geldi, buwşlady, toýuň enjamyny görüp başladylar. Oguz döwründe, bir ok atarlardy, ok nirä düşse şol ýerde öýlenjek ýigide ak öý dikediler, gelin bile ýigidi şol öýe salardylar. Birek han dagy ok atdy, ak öýüni dikdirdi. Adaglysyndan Birege bir gyzył köýnek geldi. Birek ony geýdi. Ýoldaşlary kemsindi.

Birek:

— Náme boldy ýigitlerim? —diýdi.

— Sen bu köýnegi geýdim, biz geýmedik—diýdiler. Birek:

— Şoňa kemsigýärmisiňiz? Bu gün men geýerin, ertir siz geýersiňiz. Kyrk güne çenli hemmäňiz geýip, çykarsynyz—diýdi.

Kyrk ýigit bilen iýip-içip oturardy. Ýarymasyn, ýarçymasyn duşmanyň iç-alysy baryp, galasynyň begine habar berdi:

— Náme otyýrsyň! Baýbijan beg saňa berjek gyýzyny Birege berdi. Bu giýje ak öýe girýär—diýdi.

Ýedi ýüz kapyr bolup ylgady.

Birek ap-alaja öýüň içinde iýip-içip oturardy. Giýje ýarysynda kapyrlar döküldi. Biregiň musýyby gylyjyny syýrdy, eline aldy:

— Başym Biregiň ýoluna gurban bolsun!—diýdi. Ony şol ýerde gylyçladylar.

«Tereň bolsa, batyrar, köplük bolsa gorkuzar. At işlär, är öwner. Ýeke äriň umyýdy bolmaz». Otuz dokuz ýigidi bilen Birek tussag gitdi.

Daň atdy, gün dogdy. Biregiň ene-atasy bakyp görseler, ak öý görünmeýär. Ah çekdiler, akyllary başlaryndan gitdi. Görseler uçarda garga-guzgun uçup-gonýar, tazy dolanýar, Ak öý bolsa ýykylyp, dargapdyr. Musáýyby ölüpdür.

Biregiň atasy Baýbura beg gaba telpegini ýere çaldy, dartdy, ýakasyny ýyrtdy. «Ogul, ogul» diýban bögürdi, zarynlandy. Ak bürençekli enesi buldur-buldur aglady, göz ýaşyny dökdi. Dyrnagy bilen al ýañagyny darady. Gargy gibi gara saçyny ýoldy. Agalap-syzlap, öýüne geldi. Baýbura begiň, tüýnügi altyn ban

öyüne ýas girdi. Gyýzy-gelini kas-kas gülmez boldy. Gyzyly hiýne ak eline ýakmaz boldy. Biregiň ýedi gyýz dogany ak çykaryp, gara donlar geýdiler:

— Begim gardaşym! Myradyňa, maksadyňa ermediň, ýalňyz gardaş!—diýip, aglaşdylar, bögürişdiler.

Biregiň adaglysyna habar bardy. Banyçeçek gara geýip, ak donuny çykardy. Güyz almasy gibi al ýañagyny darady:

— Waý, al tuwgymyň eýesi!

Alnym-başym umyýdy! Şa ýigidim, goç ýigidim! Doýunça ýüzüňe bakmadygym, han ýigidim!

Meni ýalňyz goýup, kanda gitdiň, janym ýigit?!

Göz açyban gördüгим, köňül berip söýdüгим!

Bir ýasdykda baş goýdugym!

Ýolunda öldüгим, gurban boldugym!

Waý, Gazan begiň ynagy!

Galyň oguzyň imrinjisi, Birek!—diýip, zar-zar agldy.

Muny eşidip, Gyýan seljuk ogly däli Dönder ak çykardy, gara geýdi. Biregiň ýoldaşlary agy çykaryp, gara geýdiler. Galyň oguz begleri Birek üçin köp ýas tutdular, umyýt üzdüler.

Aradan on alty ýyl geçdi. Biregiň ölüsini-diýrиси bilmediler. Bir gün gyýzyň dogany däli Garçar Baýandyр hanyň ýаныňa geldi, dyýza çöküp:

— Döwletli hanyň ömri uzyýn bolsun! Biregiň diri habaryny getirse goly çyzgap altyn, akja bererdim. Ölen habaryny getirse, uýamy bererdim—diýdi.

Beýle diýgeç, ýarymasyn, ýarçymasyn Ýalanaçy ogly Ýaltajyk:

— Soltanym, men gideýin, öli, diri habaryny getireýin—diýdi.

Meger Birek muňa toý giýjesi geýen köýnegini beripdi. Ýalanaçy ogly Ýaltajyk, köýnegi gana batyryp, Baýandyр hana getirdi.

Baýandyр han:

—Bu näme?— diýdi

— Biregi öldüripdirler, bu-da onuň köýnegi—diýdi.

Köýnegi görüp, begler bögüre-bөгüre aglaşdylar.

Baýandyr han:

— Aýuw, näme aglaýarsyňyz? Biz bu köýnegi tanymarys. Adaglysyna görkeziň, ol dikendir, ýagşy biler—diýdi.

Bardylar, köýnegi Banyçiçege görkezdiler. Gördi, tanyýdy, «özüdir» diýip, darddy, ýakasyny ýyrtdy. Ajy dyrnek bilen ak ýüzüne aldy çaldy. Güýz almasy kibi al ýañagyny ýyrtdy.

— Waý, göz açyp gördüгим, köňül berip söýdüгим!

Al tuwagymyň eýesi! Alny-başym umyýdy, han Birek!—diýip aglady.

Biregiň ene-atasyna habar bardy. Ap-alaja ordasyna ýas girdi. Galyň oguz begleri Birekden umyýt üzdüler. Ýalançy ogly Ýaltajyk kiçi toýuny edip, uly toýa taýýarlanýardy.

Ýöne Biregiň atasy Baýbura beg umyýt üzmedi. Bir gün bezirgenleri ýanyna çagyrdy:

— Baryň, ülke-ülke aýlanyň! Biregiň öli-diri habaryny getiriň!—diýdi.

Bezirgenler ýol ýaragyny gördüler. Giýje-gündiz diýmän ýörediler. Duşman galasyna bardylar. Ol gün kapyrlaryň baýramy eken. Yýp-içip serhoş bolup ýörler eken. Biregi dagy getirip, tamdyra çaldyrýardylar. Birek bezirgenleri gördi, tanyýdy. Olar bilen habarlaşyp, iýl-ulusuny sorady:

– Uzak-uzak ýerden gelen argyş?

Beg atamyň, jan enemiň sowgaty argyş!

Aýagy uzyýn boz ata münen argyş!

Üýnüm aňla, sözüm diňle, argyş!

Galyň oguz içinde Ulaş ogly Salyr gazan,

Sorar bolsam, sagmy, argyş?!

Gyýan seljuk ogly däli Dönderi,

Sorar bolsam, sagmy, argyş?!
Ak sakgally atamy, ak bürençekli enemi,
Sorar bolsam, sagmy, argyş?!
Göz açyban gördüğim, köňül berip söýdügim,
Baýbijanyň gyýzy, Banyçeçegi,
Sorar bolsam, sagmy, argyş?!
Diýgil maňa, gara başym gurban bolsun saňa!— diýdi.

Bezirgenler muny eşidip:

— Sagmysen, esenmisen, janym, Bamsy?!
Gýyan seljuk ogly däli Dönderi,
Sorar bolsaň, sagdyr, Bamsy!
Garagüne ogly Puwdagy,
Sorar bolsaň, sagdyr, Bamsy!
Ol begler ak çykardylar,
Gara geýdiler, seniň üçin, Bamsy!
Ak sakgally ataňy,
Ak bürençekli enäni,
Sorar bolsaň, sagdyr, Bamsy!
Ak çykardylar, gara geýdiler,
Seniň üçin, Bamsy!
Ýedi gyýz doganyň, ýedi ýol aýrydynda,
Aglar gördüm, Bamsy!
Güýz almasy gibi al ýañaklaryny,
Ýyrtar gördüm, Bamsy!
Göz açyban gördügiň,
Köňül berip söýdügiň,
Baýbijanyň gyýzy, Banyçeçek,
Kiçi toýuny eýledi,

Uly toýuna taýýar gördüm.
Ýalançy ogly Ýaltajyga,
Barar gördüm, Han Birek!
Parasaryň galasyndan uçawer!
Ap-alaja öýüňe gelewer!
Gelmeseň, Baýbijan gyýzy,
Banyçeçegi aldyrdyň, belli bil!—diýdiler.

Birek galkdy, aglaýa-aglaýa kyrk ýigidiniň ýanyna geldi. Gaba telpegini ýere çaldy. Zarynlap:

Ýigitlerim! bilermisiz, näler boldy? Ýalançy ogly Ýaltajyk meniň ölüm habarymy eltmiş. Atamyň tüýnügi altyn ban öýüne ýas girmiş. Gaza meñzeş gyýzy-gelini ak çykaryp, gara geýmiş. Göz açyban gördüğim, köňül beriban söýdüğim Banyçeçek, Ýalançy ogly Ýaltajyga bararmyş.

Beýle diýgeç, kyrk ýigidi telpeklerini ýere çaldylar. Bögüre-bögüre aglaşdylar, zarlaşdylar.

Meger soltanym, bu kapyryň bir gyýzy barmyş. Her gün Biregi görmäge gelermiş. Ol gün ýene gelýär. Biregi tukat görýär:

— Náme boldy, hanym Birek?!—diýýär.

Birek:

—Náme üçin tukat bolmaýyn, on alty ýyldyr, ataň tussagynda otyýryn. Ene-atamy, kowum-gardaşy zarladym. Gara gözli adaglym bardy. Ýalançy ogly Ýaltajyk diýerler biri, aldap, meniň ölüm habarymy bermiş. Yndi oňa berjekler—diýdi.

Beýle diýgeç, Birekde köňli bolan gyýz:

— Seni galadan urgan bile sallasam, iliňe baraňda meni ýatlarmyşyň— diýdi.

Birek:

— Gyljyma dogranaýyn, okuma sanjylaýyn! Ýer gibi kertileýin, toprak kibi sowrulaýyn! Sag-aman barsam seni mydama ýatlaryn—diýdi.

Gyýz urgan getirip, Biregi galadan aşak sallaýar. Birek aşak bakdy, özüni ýer ýüzünde görýär. Taňra şükür edýär, ýola düşýär. Gidişine, kapyryň ýylky sürüsiniň üstünden barýar. Bir at bols alyp müneýin diýýär. Görse, özüniň deňiz gulany boz aýgyry munda otlap ýör diýýär. Boz at dagy Biregi görüp, iki aýagyna galýar, Biregi tanyýar. Birek bu ýerde aty bilen sözleşýär:

— Açyk-açyk meýdana meňzär alynjygyň,
Şam çyraga meňzär gözjagazyň.
Ýüpege meňzär ýalyjagazyň.
Goşa gardaşa meňzär gulajygyň.
Äri myradyna ýetirer arkajygyň.
At dimerin saňa, gardaş diýerin.
Gardaşymdan ýeg at!
Başyma iş düşdi, ýoldaş diýerin.
Ýoldaşymdan ýeg, at!—diýdi.

At başyny galdyrdy. Birege garşy geldi. Birek at göwsüni gujaklady. Yki gözün öpdi, mündi. Kapyr galasynyň gapysyna geldi. Otuz dokuz ýigidini çagyryp:

Taňry ýol berdi,
Otuz

gider boldum, azgyn kapyr!
dokuz ýigidim amanatdyr, kapyr!
Biri, egsilse ýerine ýüzüni alaryn, kapyr!—diýdi.

Birek aldy ýörüberdi. Kapyrlar yýzyndan kowdular, ýetmediler, döndüler.
Birek oguz iline geldi. Görse, bir ozan gelýär. Birek ondan:
— Ozan nirä gidersen?
— Toýa giderin.
— Toý kimiňki?
— Ýalançy ogly Ýaltajygyňky.

— Kime öýlenýär?

— Han Biregeň adaglysyna.

— Ozan, atamy bersem, tamdyraňy berermisiň?

Sakla, gelip bahasyny berip, ýýzyna alaryn—diýdi.

Ozan:

— Bogazym çyşmeden bir atly bolýaryn. Saklaýyn— diýdi.

Ozan tamdyrasyny berdi. Birek tamdyrany aldy, atasynyň obasyna golaýlaşdy. Görse, birnäçe çopan ýoluň gyýasyny alyp, aglaşýarlar, hem-de durman daş ýygnaýarlar.

Birek:

— Eý, çopanlar, bir kişi ýolda daş bolsa, ýabana atar. Siz bu ýola daşy näme diýip ýygnaýarsyňz?

Çopanlar:

—Wah, sen biziň halymyzdan habaryň ýok.

— Halyňyza näme boldy?

— Begimiziň bir ogly bardy. On alty ýyldyr, kimse öldüğini, diridigini bilmez. Ýalançy ogly Ýaltajyk diýerler ölüm habaryny getirdi. Adaglysyny oňa berýärler. Gyýz bu ýoldan geçer. Uraýly, ony, toý bolmasyn. Deňine-duwşuna barsyn —diýdiler.

Birek:

—Ýüzüňiz ak bolsun çopanlar! Eýäňiziň çöregi size halal bolsun! —diýdi.

Birek mundan geçip, atasynyň ordasyna geldi. Öýleriniň önünde bir uly agaç bardy. Düýbünde bir çeşme bardy. Birek görse kiçi gyýz dogany suw almaga gelýär. «gardaş Birek» diýip, aglar, bozlar. «toýuň, düwnüň ýasa döndi» diýýär.

Bu sözler Birege gaty degdi. Buldur-buldur aglady, gözünüň ýaşy döküldi. Çagyryban, gyýz gardaşyna ýüzlendi:

— A, gyýz!

Näme aglap, «aga» diýip bozlarsen?

Ýandy bagrym, köýdi içim.

Näme agaň ýogaldymy?

Ýüregiňe gaýnar ýaglar guýuldymy?

Gara bagryň sarsyldymy?

«Aga» diýip näme aglarsen, näme bozlarsen?

Garşy gara dagy sorasam, ýaýlagy kimiň?

Sowuk-sowuk suwlary, sorasam, içit kimiň?

Tevle-tevle bedew atlary, sorasam, munit kimiň?

Hatar-hatar düýeleri, sorasam, ýüklet kimiň?

Agylda akja goýun, sorasam, çiyşlik kimiň?

Garaly-gökli öýi, sorasam, kölege kimiň?

Agyz-dilden gyýz kişi, habar ber maňa!

Gara başym gurban bolsun, saňa!—diýdi.

Gyýz:

— Çalma, ozan, aýtma, ozan!

Garaly men gyýzyň nämesine gerek, ozan!

Garşy ýatan gara dagy sorasaň,

Agam Biregiň ýaýlasydyr.

Agam birek gideli, ýaýlarym ýok.

Sowuk-sowuk suwlary sorasaň,

Agam Biregiň içididir.

Agam Birek gideli, içidim ýok.

Tevle-tevle bedew atlary sorasaň,

Agam Biregiň münididi.

Agam Birek gideli, münerim ýok.

Hatar-hatar düýeleri sorasaň,

Agam Biregiň ýükledidi.
Agam Birek gideli, ýükledim ýok.
Agylda akja goýny sorasaň,
Agam Biregiň çiyşligidi.
Agam Birek gideli, şöwrüm ýok.
Garaly-gökli otagy sorasaň,
Agam Biregiňkidir.
Agam Birek gideli, göçerim ýok.

Ýene gyýz:

— Aý, ozan!
Garşy ýatan gara dagdan,
Aşyp geleňde, geçeňde,
Birek atly bir ýigide duşmadyňmy?
Daşgyn-daşgyn çaylary,
Aşyp geleňde, geçeňde,
Birek atly bir ýigide duşmadyňmy?
Uly-uly şäherlerden geçeňde,
Birek atly bir ýigide duşmadyňmy?
Eý, ozan, gören bolsaň, diýgil maňa!
Gara başym gurban bolsun, saňa!—diýdi.

Gyýz ýene-de:

— Garşy ýatan gara dagym ýykylypdyr, ozan, seniň
habaryň ýok. Kölgelije gaba agajym kesilipdir,
ozan, seniň habaryň ýok. Dünýäde ýeke gardaşym
alnypdyr,
ozan, seniň habaryň ýok.

Çalma, ozan, aýtma, ozan!

Ýaslyja men gyýzyň nämesine gerek, ozan!

Yýlde-günde toý

bar,

Ol ýere barda çal! — diýdi.

Birek mundan geçdi. Uly gyýz doganlarynyň ýanyna bardy. Görse, olar gara geýip otyýrlar. Çagyryp, Birek söýledi. Göreýli hanym ne söýledi?

Birek:

Daňan ýerinden turan gyýzlar!

Ak otagy

goýuban, gara otaga giren gyýzlar!

Ak çykaryp, gara geýen

gyýzlar!

Öýňüzde ýogurt barmy?

Saçagyňyzda kumaç barmy?

Üç gündir,

ýoldan gelyärim, doýuryň meni!

Üç güne barmazdan,

Taňry begendirsin sizi!—diýdi.

Gyýzlar, Biregi doýurdylar. Birek:

—Agaňzyň başy, gözi sadakasy üçin köne don berseňiz. Toýa baraýyn, onda maňa don bererler, getirip, donuňzy bererin —diýdi.

Gyýzlar bardylar, Biregiň donuny, muňa berdiler. Aldy, geýdi, boýy boýnuna, bili biline, goly goluna gelişdi. Uly gyýz dogany muny Birege meňzetdi. Gara gyýma gözlerine gan-ýaş doldy. Söýledi:

— Gara gyýma gözleriň çüňkelmesedi,

Agam Birek

diýerdim, ozan, saňa!

Ýüzüni gara tüý basmasady,

Agam Birek diýerdim, ozan, saňa!

Güýçli bilekleriň

solmasaýdy,

Agam Birek diýerdim, ozan, saňa!

Opul-opul ýörüşiňden,

Arslan kibi

toruşyňdan,

Gaňrylyban bakyşyňdan,

Agam Birek diýerdim, ozan, saňa!

Begendirdiň, irindirme,

ozan, meni! —diýdi.

Gyúz ýenede:

— Bize aýdym aýtma, ozan!

Agam Birek gideli bäri,

Bize ozan geldigi ýok.

Egniňdäki dony geýen ýok.

Başymyzdan ýalygymyzy aldygy ýok.

Birek öz özüne:

— Gyúzlar bu don bile meni tanyjaklar. Galyň oguz begleri dagy tanyýrlar— diýdi. Göreýin, oguzda dostum kim, duşmanym kim?—diýdi.

Dony syýrды, çykardy, gyúzlara zyňdy:

— Bir köne don berdiňiz, başymy çyşirdiňiz!—diýip, bardy, bir esgi düýe juluny gerşine atyp ugraberdi. Sürüp, toýa geldi. Görse, öýlenjek ýigit ok atýar. Garagüne ogly Puwdak, Gazan begiň ogly Oruz, begler başy Ýegenek, gyúzyň dogany däli Garçar bile ok atar.

Haçanda Puwdak, atsa, Birek:

— «Eliň bar bolsun!»—diýerdi.

Oruz atsa:—«Eliň bar bolsun!»— diýerdi.

Ýegenek atsa:—«Eliň bar bolsun!»—diýerdi.

Ýalançy ogly Ýaltajyk atanda:—«Eliň guwrysın, barmaklaryň çüýrisin! Heý doňňuz ogly, doňňuz! Giýewlere gurban bol!»— diýerdi.

Ýalançy ogly Ýaltajyk gazaplandy, gaharlanyp:

— Eý, däli porhan, nädip maňa beýle sözleri aýtýardyň? Gel, meniň ýaýymy çek! Ýogsa, boýnuňy uraryn—diýdi.

Beýle diýgeç, Birek ýaýy aldy, çekdi. Ýaýy sapyndan ikä böldi. Göterdi, onuň öňüne zyňdy.

—Torgaý atmaga ýagşy—diýdi.

Ýalançy ogly Ýaltajyk müňa gaty gahary geldi:

— Biregiň ýaýy bardyr, getiriň!—diýdi.

Bardylar, getirdiler. Birek öz ýaýyny göreňde, ýoldaşlary ýadyna düşdi:

—Laçyn guşlara girip, aw awlanym,
 Tuladary, dokarlary kowdugym. Ýagy ýurdy
 elimde, gyl kirişlim! Aýgyr berip aldygym, tozly gaty
 ýaýym! Buga berip aldygym, bogma kirişlim!
 Bekli ýerde goýdum geldim,
 Otuz dokuz ýoldaşym, iki argyşym—diýdi.

Birek ýene:

— Begler, siziň işkyňyza çekeýin ýaýy, ataýyn oky— diýdi.

Giýewiň barmagyndaky ýüzügi nyşana aldy, atdy, ýüzük paralandy. Oguz begleri muny görüp, el çarpdylar, gülüşdiler.

Gazan beg bakyp, tomaşa ederdi. Adam gönderdi, Biregi çagyrdylar. Däli ozan geldi. Baş eňdi, bagyr basdy, salam berdi. Gazan bege ýüzlenip, Birek şeýle diýdi:

— Daňdan sapaly ýerde dikilen, ak ban öýli.	Atlaza ýapylanda,
gök saýawanly.	Tevle-tevle çekilende, bedew atly,
Çagyryban sesleňde, bol çawuşly,	
Ýaýkanaňda, ýag dökülen, bol nygmatly.	Ejiýzleriň arkasy,
mesginleriň umyýdy,	Baýandyr hanyň giýewsi,
Laçyn guşüň çagasy,	Türküstanyň diýregi,
Amyt soýunyň arslany,	Garaçygyň gaplaňy,
Goňur atyň eýesi.	Han Oruzyň atasy,
hanyň Gazan!	Üýnüm aňla, sözüm diňle!
Daňdan turup,	Ak ormana girersen.
Ak gowagyň pudagyndan,	Burgaýyban geçersen.
Jan ýaýjygyny egersen.	
Ok çygryny gurarsen.	Aýdyň otag
goýarsen.	Sagda oturan sag begler!

Solda oturan sol begler!
Düýpde oturan has begler!
döwletiňiz! —diýdi.

Yşikdäki ynaklar!
Gutly bolsun

Beýle diýgeç, Gazan beg:
— Eý, däli ozan! Dile menden diläniň—diýdi.

Çadyrymy, otagmy dile, diläniňi? Gul gerekmi, garabaş? Altyn, akja gerekmi?
bereýin —diýdi.

Birek:

—Hany! ojagyň başyna baryp garnymy bir doýursam—diýdi. Gazan beg:
—Däli ozan, bagtyň geldi, bu günki begligim seňki bolsun! Goýuň, nirä gitse,
gitsin. Näme etse etsin— diýdi.

Birek ojagyň başyna bardy. Garnyny doýrandan soňra, gazanlary depdi dökdi,
düňderdi. Sagdan geçeni, sagyna, soldan geçeni soluna itdi. Haklyny haky üçin,
haksyzy, ýüz garalygy üçin depdi.

Gazan bege habar bardy:

—Soltanym! Däli ozan ýahnalary dökýär—diýdiler. Yndi bolsa, gyýzlaryň
oturan öýüne gitjek bolýar—diýdiler. Gazan beg:

—Goý, gitsin —diýdi.

Birek turdy, gyýzlaryň ýanyna bardy. Yşigi aldy oturdy.

Muny gören Gazan begiň hatyny boýy uzyýn Burla hatyn, gazaplandy:

— Bu ýere gelmäge nähil jürehet etdiň?—diýdi.

Birek:

— Hany, gazan begden buýrukdyr. Maňa kimse degmez — diýdi.

Burla hatyn:

— Beýle bolsa otursyn— diýdi.

Burla hatyn:

— Ozan, maksadyň näme?

Birek:

— Äre barjak gyýz tursun oýnasyn, men-de gopuz çalaýyn—diýdi.

Gysyrja ýeňňe diýerler bir hatyň bardy, oňa:

— Tur, sen oýna! Däli ozan näbilsin—diýdiler.

Turdy:—«Ozanzan, çal, äre barýan gyýz men!»—diýdi. Oýnamaga başlady.
Birek gopuz çaldy, söýledi, göreýli hanym, ne söýledi:

— Ant içdim, gysyr gysraga mündüгим ýok.

Öýüñiziň ardynda çopanlar saňa bakar. Olaryň buldur-buldur
gözleriniň ýaşy akar. Sen olaryň ýanyna bargyl!

Myradyňy olar berer, belli bilgil! Seniň bile meniň işim
ýok.

Äre baran gyýz tursun oýnasyn, menem gopuz çalaýyn —diýdi.

Gysyrja ýeňňe:

— Baý-boý, bu ozan hemme zady gören ýaly—diýdi. Bardy ýerinde oturdy.

Bagdez bogazja diýerlerdi bir hatyn bardy. Banyçeçegiň donuny geýdi.

— Çal, däli ozan! Äre barýan gyýz men, oýnaýyn—diýdi. Ozan:

— Ant içdim bu gezek, Bogaz gysraga mündigim
ýok. Öýniziň ardy «derejik» dälmi?

Ytiñiziň ady «ýarajyk» dälmi? Seniň adyň kyrk

oýnaşly, Bogazja Bagdez dälmi?

Ýene aýbyňy ajaryn, belli bilgil!—diýdi.

— Seniň bile meniň oýnum ýok. Bar, ýeriňde otur! Äre barýan gyýz tursun
oýnasyn, men gopuz çalaýyn. Gol salyban oýnasyn —diýdi.

Beýle diýgeç, Bagdez:

— Baý-boý, bu bar aýbymyzy açjak. Tur, gyýz, oýnasaň-da, oýnamasaň-da özüň bilýäň! Birekden soňra başyňa bu iş düşjekdigi bellidi—diýip, Banyçeçege ýüzlendi.

Burla hatyn, Banyçeçege bakyp:

—Gyýz, gal, oýna, elinden näme geljek!—diýdi. Banyçeçek gyzyl donuny geýdi. Ýeňi bilen barmaklaryny örtdi. Oýna girdi:

— Çal, däli ozan!—diýdi

Ozan çaldý, aýdar:

— Men bu ýerden gidelim, дәrläpsen, дәlim!

Akja garlar ýagmyş, dyýza ýetmiş.

Han gyýzynyň öýünde gul-gyrnak tükenmiş.

Han gyýzyň özi, küýze almyş suwa barmyş.

Bileginden on barmagyna sowuk almyş.

Gyzyl, altyn getiriň!

Han gyýzyna dyrnak ýonuň!

Aýplyja han gyýzy!

Äre barmak aýp bolar —diýdi.

Muny eşiden Banyçeçek kakady, gazplandy:

— Däli ozan, meniň kemsigim barmy? Kim maňa aýp goşar! — diýdi. Kümüş gibi ak bilegini açdy, elini çykardy. Biregiň barmagyna geçiren ýüzügi görüdi. Birek ýüzügi tanyýdy. Tamdyrasyny alyp şeýle diýdi:

—Birek gideli bäri, dere-depä çykdyňmy, gyýz?!

Sermenip, dört ýana bakdyňmy, gyýz?!

Gargy gibi gara saçyňy ýolduňmy, gyýz?!

Gara gözden ajy ýaş dökdüňmi, gyýz?!

Güyz almasy gibi al ýañagňy ýyrtdyňmy, gyýz?!

Sen äre barýañmy, gyýz?

Altyn ýüzük meniňdir, ber gyýz!—diýdi

Gyýz:

– Birek gideli, dere-depe başyna köp çykdy.

Garaga gibi gara saçym köp ýoldum.

Güyz almasy gibi ýañaklarym köp ýoldum.

Gelenden-gidenden köp soradym.

Bardy, gelmez, beg ýigidim.

Han ýigidim, Birek diýip köp agladym.

Söýüşdigim Bamsy Birek sen dälşiň. Altyn ýüzük seniňki dälidir. Altyn ýüzükde köp nyşan bardyr. Ony isleseň belligini aýt!—diýdi.

Birek:

–Daňdan, han gyýzy, ýerimden ör turmadymmy?

Boz aýgyryň biline münmedimmi?

Seniň öýüň öňünde sugun-keýik ýykmadymmy?

Sen meni ýanyňa çagyrmadyňmy?

Seniň bile meýdanda at çapmadykmy?

Seniň atyňy, meniň atym geçmedimi?

Ok ataňda, seniň okuňy ýarmadymmy?

Göreşde men seni basmadymmy?

Üç öpüp, bir diýşleýip,

Altyn ýüzügimi barmagyňa geçirmedimmi?

Söýüşdigiň Bamsy Birek men dälmi? —diýdi.

Beýle diýgeç, gyýz tanyýdy. Birekdigini bildi. Çalt ata mündi. Biregiň ene-atasyna buşlamaga gitdi.

–Erip-erip gara dagyň ýykylypdy, beýgeldi indi! Joşup akan
 suwlaryň sogulupdy, jyglady indi! Gaba agajyň guryýpdy, ýaşardy indi!
 Bedew atyň garrypdy, gulan berdi indi! Gyzyl düýeleriň
 garrypdy, köşek berdi indi! Ak goýunyň garrypdy, guzy
 berdi indi! On alty ýyllyk hasratyň, ogluň Birek geldi
 indi! Gaýynata, gaýynene, buşlyk! Maňa
 näme berýäňiz?—diýdi.

Biregiň, enesi-atasy:

–Diliňden öpeýin, gelinjigim! Ýoluňa
 gurban bolaýyn, gelinjigim! Sag-esen çykyp gelen
 bolsa, Garşy ýatan gara daglar,
 Saňa ýaýlag bolsun!
 Sowuk-sowuk suwlary, Saňa içit
 bolsun!
 Gulum, halaýygym, saňa gyrnak bolsun! Bedew atlarym
 saňa münüt bolsun ! Hatar-hatar düýelerim,
 Saňa ýüklet bolsun! Agyldaky akja goýnum,
 Saňa çişlik bolsun! Altynym, akjam saňa
 harçlyk bolsun! Tüýnügi altyn ban öýüm,
 Saňa kölge bolsun!
 Gara başym gurban bolsun,
 Saňa gelinjigim!—diýdi.

Begler, Biregi getirdiler.

Gazan beg:

—Gözüň aýdyň Baýbura beg! Ogluň geldi—diýdi. Baýbura beg:

—Ol dogurdan men oglum bolsa, başan barmagynyň ganyny şu ýaglyga damdyrsyn, gözüme sürteýin, açylsa oldur —diýdi.

Biregiň ene-atasynyň gözi aglamakdan görmez bolupdy. Ganly ýaglygy gözüne sürtdi, Taňrynyň emri bilen gözi açyldy, aýtdylar:

— Ogul, tüýnügi altyn ban öýümiň diregi, ogul! Gaza meňzär gyýz-
gelinimiň güli, ogul! Görer gözümiň göreji, ogul!

Tutar bilimiň güýji, ogul!

Galyň, oguz ynanjy, janym, ogul!—diýp, Taňra şükür etdiler.

Ýalançy ogly Ýaltajyk muny eşitdi. Gorkusyndan gaçdy, tokaýlykda giýzlendi. Birek ýyzyna düşdi, kowa-kowa ýetdi. Ýigitlerine:

— Tokaýy otlañ—diýdi

Otladylar. Ýaltajyk ölümden gorkup, gelip, Biregiň aýagyna düşdi, gyljynyň astyndan geçdi. Ol döwürde kimse biriniň gyljynyň aşagyndan geçse öldügidi. Birek onuň suçuny geçdi, bagyşlady.

Gazan beg, Birege:

— Gel, myradyňa ýet!—diýdi.

Birek:

—Ýoldaşlarymy almadan, ak öýe girmerin—diýdi.

Gazan beg, ýigitlerine:

— Meni söýen atlansyn!—diýdi.

Galyň oguz begleri atlandylar. Gala ýetdiler, Kapyrlar dagy bulara garşy geldiler.

Daglar gümmülendi, at deminden, gylyçdyr, galkanynyň sesinden düzler titredi. Meýdan doly baş boldy. Şükli melegi bögürdiban, Gazan beg atdan ýerde çaldy. Kapyryň serdary, Gara teguri, däli Dönder gylyçlady. Gara Arslan melegi, Garapudak ýere saldy. Derelerde kapyra gyrgyn girdi. Ýedi kapyr begi gylyçdan geçdi.

Birek, Ýegenek, Gazan beg, Garapudak, däli Dönder, Gazan ogly Oruz beg dagy sag-aman oguz iline döndüler.

Birek otuz dokuz ýigidiniň ýanyna geldi. Olary sag-aman aldy, gaýtdy.

Baýbura begiň ogly Bamsy Birek Baýbijan begiň gyýzy Banyçiçegi aldy. Ak ban öýüne, ak otagyna girdi, toýuna başlady.

Bu kyrk ýigidiň birnäçesini Gazan beg, bir näçesini Baýandyr han öylendirdi. Birek hem ýedi gyýz doganyny ýedi ýigide berdi. Kyrk ýerde ak öý dikildi. Otuz dokuz gyýz ok atdylar, otuz dokuz ýigit okuň ýzyndan gitdi. Kyrk gün, kyrk giýje toý boldy.

Birek ýigitleri bile maksat-myrada ýetdi.

Däde Gorkut geldi, şatlyk çaldy. Boý boýlady, soý soýlady. Batyrlaryň başyna gelenini sözledi. Bu oguznama Biregiňki bolsun —diýdi.

— Ýom bereýin, hanym!

Gara daglaryň, ýykylmasyn!

Kölgelije gaba agajyň, kesilmesin!

Ak sakgally ataň ýeri uçmah bolsun!

Ak bürçekli eneň ýeri behişt bolsun!

Ogul bilen gardaşdan aýyrmasyň!

Soňky demde ary imandan aýyrmasyň!

«Omyň-omyň» diýenler diýdar görsün!

Ýygyşdyrsyn, düýrüşdärsin,

Günäňizi Taňry bagyşlasyn! Hanym heý!

4

GAZAN BEGIŇ OGLY ORUZUŇ TUSSAG BOLUŞY!

Hanym heý! Bir gün Ulaş ogly Gazan beg ýerinden turdy. Ak öýlerini dikdirdi. Müň ýerde ýüpek haly düşetdi. Togsan tümen ýigit, söhbetine

düýrülipdi. Ýýip-içip otyýrды. Dokuz sany gara gözli, örme saçly, elleri bileginden hineli, boýlary uzyýn kapyr gyýzlary al şeraby altyn aýakda galyň oguz beglerine gezdirerdi. Her birinden Ulaş ogly Salyr gazan içerdi. Çyzgap-çyzgap, ak otaglary beglerine sowgat berýärdi. Hatar-hatar düýeleri bagyşlaýardy.

Ogly Oruz garşysynda ýaýa söýenip durdy. Sag ýanynda gardaşy Garagüne otyýrды. Sol ýanynda daýysy Aruz otyýrды. Gazan beg sagyna bakdy, kah-kah güldi. Soluna bakdy, gaty begendi. Garşysyna bakdy, ogly Oruzy görđi. Eline ýüzüne tutup, aglap başlady.

Oruz muña geň galdy. Yleri geldi, dyýza çökdi, atasyna bakyp :

— Üýnüm aňla, sözüm diňle, atam, Gazan!

Sagyňa bakdyň, kah-kah güldüň.

Soluňa bakdyň, gaty begendiň.

Garşyňa bakdyň, meni görđüň, agladyň.

Sebäp nedir, diýgil maňa?!

Gara başym gurban bolsun, atam, saňa!

Galkybany ýerimden turaryn.

Kyrk ýigidimi

ýanyma alaryn.

Kapyryň iline giderin.

Kapyryň gyýzyny alaryn.

Aglanyň

sebäbi näme, diýgil maňa?!

Gara başym gurban bolsun, atam, saňa! — diýdi.

Gazan beg aljyrady, oglanyň ýüzüne bakyp:

– Bärei gelgil, gulanyň ogul!

Sagyma bakamda,

Gardaşym Garagünäni görđüm.

Çöledi alypdyr, at gazanyndyr.

Baş kesipdir, gan döküpdir.

Soluma bakdygymda,
Daýym Aruzy gördüm.
Baş kesipdir, gan döküpdür.
Çöledi alypdyr, at gazanypdyr.
Garşyma bakamda, seni gördüm.
On alty ýaş ýaşadyň.
Bir gün geler men ölerin, sen galarsyň.
Ýaý çekmediň, ok atmadyň.
Baş kesmediň, gan dökmediň
Galyň oguz içinde çöldi almadyň–diýdi.

Oruz atasyna bakyp:

– Beg, ata, düýe ýaly ulalsaňda, köşek ýaly aklyň ýok. Depe ýaly ulalypsyň, dary ýaly beýniň ýok. Hünäri ogul atadan görüp, öwrenermi, ýogsa atalar oguldan öwrenermi? Sen haçan meni alyp, duşamana ugradyň? Gylyç çalyp, baş kesdiň? Men senden näme görüp, näme öwrendim?– diýdi.

Gazan beg elini eline çaldy, kah-kah güldi:

– A, begler, Oruz ýagşy söýledi. Siz iýip, içiň, meýlisiňizi bozmaň! Men bu oglany alyp awa gideýin. Ýedi günlük azyk bilen ýola düşeýin. Ok atan ýerlerimi, gylyç çalan ýerlerimi görkezeýin. Duşman serhedine, Jyzygalara, Agylgana, gökje daga alyban çykaýyn!–diýdi.

Goňur atyny mündi. Üç ýüz ýigidi saýlady, ýanyna aldy. Oruz beg bolsa kyrk ala gözli ýigidini aldy. Gazan ogluny alyp, gara daglara awa çykdy. Aw awlady, guş guşlady. Sugun-keýik ýykdy. Çadyryny dikdirdi, bir näçe gün begler bilen iýdi-içdi.

Meger hanym, duşman galasyndan, birisi bulary görüp, hanlaryna:

– Näme otyýrsyň. Ytiňi hawlatmaýan, pişigiňi mawlatmaýan alplar başy Gazan, ogly bilen serhoş bolup ýatyr–diýdi.

Kapyrlar atlandylar, Gazanyň üstüne geldiler. Uzakdan tozan gören Gazanyň ýigitlerinden birisi:

– aý, keýik tozanydyr–diýdi.

Gazan:

– Keýik bolsa, bir ýa iki bölek bolar. Bu gelýän ýagydyr– diýdi.

Tozan böwsüldi. Gün ýaly ýyldyrady, deňiz ýaly joşdy, tolkun atdy, tokaý ýaly garaldy. Yt üzmekli, keçe bürükli, azgyn dinli, guzgun dilli duşman çyka geldi.

Gazan goňur atyny çekdirdi, mündi. Ogly Oruz jylawsuny çekdi, bedew atyny oýnatdy, garşy gelip:

– Bärei gelgil, atam, Gazan!

Deňiz gibi tolkun atyp gelen nädir?

Ot gibi şýýalyp, ýyldyz kibi parlaýyp gelen nädir?

Agyz-dilden ber habar maňa!

Gara başym gurban bolsun, atam saňa!–diýdi.

Gazan:

– Bärei gelgil, arslanym ogul!

Gara deňiz gibi ýaýkanyp gelen, kapyryň leşgeridir.

Gün gibi şýýlaýyp gelen, kapyryň başyndaky yşygydyr.

Ýyldyz gibi parlaýyp gelen, kapyryň jydasydyr.

Azgyn dinli ýagy–kapyrдыr, ogul!– diýdi.

Oruz:

– Bärei gelgil, atam Gazan!

Galkybany, ýerimden bedew atymy saklardym,

Bu gün üçin, günü geldi.

Ak meýdanda segredim seniň üçin,

Ala uzyn süýri jydamy saklardym,

Bu gün üçin, günü geldi.

Gaba garyn, köpek göwsüne oýnadym, seniň üçin,

Gara polat uz gyljymy saklardym,

Bu gün üçin, günü geldi.

Azgyn dinli kapyr başyny kesdireýin seniň üçin
Egni berç demir donly donum saklardym, seniň üçin
Bu gün üçin, günü geldi.
Ýeň-ýakalar tikdireýin seniň üçin.
Başymda gunt yşyklar dalardym
Seniň üçin, günü geldi.
Gaba çomak astynda ýugurdaýyn seniň üçin,
Kyrk ýigidim saklardym
Bu gün üçin, günü geldi.
Kapyr başyny kesedireýin seniň üçin.
Arslan adymy saklardym seniň üçin
Bu gün üçin, günü geldi.
Ýaka tutup kapyr bilen ugraşayyn seniň üçin
Bu gün üçin, günü geldi.

Gazan:

–Ogul, ogul, aý ogul!
Meniň üýnim aňla, sözüm diňle!
Ol kapyryň üçin atyp, birini ýazmaz okçusy bolar.
Haý diýmezden, başlar kesen jellady bolar.
Adam etinden ýahna kylan aşbazy bolar.
Seniň barjak kapyryň dälidir.
Galkybany, ýerimden men turaýyn.
Goňur atyň biline men müneýin.
Gelen kapyr meniňdir, men baraýyn.
Gara polat uz gyljymy çalaýyn.
Azgyn dinli kapyrдыr, başlaryny keseýin.
Döne-döne söweşeyin, döne-döne çekişeyin.
Gylyç çalyp, baş kesdigimi görgül, öwrengil!

Gara başyňa düşende gerekdir!- diýdi.

Oruz bu ýerde söýledi, göreýli näme söýledi.

Oruz:

– A, beg ata, eşidýärin!

Erkek guzylar gurban üçin,

Ata, ogul gazanar, at üçin,

Oglanam gylyç guşanar ata gaýraty üçin.

Meniň-de başym gurban bolsun, seniň üçin!–diýdi.

Gazan:

–Ogul, ogul, aý ogul!

Ýaga gidip, baş kesmediň.

Duşman öldürip, gan dökmediň.

Ala gözli kyrk ýigidi boýuňa algyl!

Göwsi gözeli gaba daglara çykgy!

Meniň söweşdigimi, meniň döwüşdigimi

Meniň çekişdigimi, meniň gylyçlaşdygymy,

Görgül, öwrengil!

Bize arka ogul, ogul!– diýdi.

Oruz atasynyň sözünü syýndyrmady. Gaýdyp, geri döndi. Beýik daglar başyna ýoldaşlaryny alyp çykdy.

Ol döwürde ogul ata sözünü iki eýlemezdi, iki eýlese, ol oglany kabul etmezlerdi.

Oruz giýň ýakadan süňüsini sançdy, durdy. Köp kapyryň ýygnandygyny gören Gazan, haýkyryp at saldy, garşy bardy, gylyç urdy.

Gümmür-gümmür teviller çalyndy ol gün.

Burmasy altyn tuç borular çalyndy ol gün.

Ýyldam beg erenler döne-döne söweşdi ol gün.

Gara polat uz gylyçlar çalyndy ol gün.

Gargy dilli kaýyn oklar atyldy ol gün.

Ala uzyýn süýri jydalar süsüldi ol gün.

Namartlar sypara ýer gözledi ol gün.

Baka-baka Gazan ogly Oruz joşup ugrady:

– Bäre geliň, kyrk ýoldaşym! Sizi gurban bolsun meniň başym! Atam Gazan baş kesdi, gan dökdi. Meni söýen ýigitlerim, nämä durarsiz?! Kapyryň bir uwjundan at salaýlyň!–diýdi.

Garagoçuny aýnatdy. Oruz kapyryň sagyna at saldy, olary berk darady, goýuna guwrt giren ýaly etdi, dar ýola doly düşen ýaly boldy. Birden Oruzyň atyna ok degdi, at ýykyldy, kapyrlar Oruzyň üstüne çökdiler. Kyrk ýigit atdan indi, ala galkan bagyny gyýsğa düwdüler, gylyç syýrdylar, köp söweşdiler. «Köplük gorkuzar, tereň batyrar». Kapyrlar oglany tutdular. Arkasyndan ak ellerini bagladylar. Gyl urgan ak boýnuna dakylar. Süýrediler. Ak etinden gan çykyýnça döwdüler. Aldylar, ýöriberdiler. Gazanyň mundan habary ýokdy. Duşman gaçandan soňra, Oruzuň duran ýerine geldi, ogluny görmedi.

– Begler, oglan gaçanan meñzeýyr-de– diýdi.

Begler:

– Oglan guş ýürekli, belki gaçyp enesine gidendir– diýdiler.

Gazanyň gahary geldi:

– Begler, Taňry bize bir gorkak ogul bermiş, baryp ony enesinden alaýyn. Gyljym bilen dograýyn, alty bölek edeýin, alty ýoluň aýrydyna taşlaýyn. Bir dagy hiç kim ýazy ýerde, meýdanda ýoldaşyny goýup gaçmasyn– diýdi.

Goňur atyny ökjeledi, ýola düşdi, öýe geldi.

Han gyýzy, boýy uzyýn Burla hatyn Gazanyň gelendigini eşitdi. Atdan aýgyr, düýeden bugra, goýundan goç gyrdyrdy.

– Oglanjygymyň ilki urşudyr, galyň oguz beglerini toýlaýyn – diýdi.

Gazanyň öňünden han gyýzy ýumurlanyp çykdy. Samyr jübbesini egnine aldy. Gazana garşy geldi. Gabak galdyrdy, ýüzüne dogry bakdy. Sagyna-soluna göz aýlady, Oruzy görmedi. Gara bagry sarsyldy, döm ýüregi oýnady. Gara gaýyma gözleri gan-ýaşa doldy. Gazana karap:

– Bärei gelgil, Salyr begi, Salyr görki!
Başymyň bagty, öýümiň tagty,
Han atamyň giýewsi.
Atam-enem berdigi.
Göz açyban gördüğim,
Köňül berip söýdüğim,
Beg ýigidim, Gazan!
Galkybany, ýeriňden ör turduň.
Ogluň bile gara gazylyk ata bütin mündüň.
Boýy uzyýn ýüwrük keýgi alyp ýykdyň.
Semiz atyň ýükletdiň, gaýdyp geldiş.
Yki bardyň, bir geldim, balam hany?
Beg oglum görünmez, bagrym ýanar.
Asylan-asylan gaýalardan,
Gazan, oglany uçurduňmy?
Garaňky jeňňeliň arslanyna ýýdirdiňmi?
Ak ellerini arkasyndan baglatdyňmy?
Kapyr öňünde ýöretdiňmi?
Agzy-burny guwryp,
Dört ýanyna bakdyrdyňmy?
Gara gözden ajy ýaşyň dökdürdiňmi?
«Jan ene, beg ata» diýp bozlatdyňmy?– diýdi.

Ýene Burla hatyn:

– Ogul, ogul, aý ogul, ýörtejim ogul!

Garşy ýatan gara dagyň başy, ogul!
Gara gözlerimiň ýagtysy, ogul!
Säm ýelleri ösmezden, Gazan, gulagym çyňlar.
Sary ýylan sokmazdan, akja tenim galkar, çiyşer.
Gurymyş göwsümde süydüm oýnar.
Ýalňyzja ogul görünmez, bagrym ýanar.
Ýalňyz ogul habaryny, Gazan, diýgil maňa!
Aýtmasañ, ýana-ýana gargaryn, Gazan, saňa!– diýdi.

Enesi ýene-de:

– Gargy jyda oýnadanlar bardy, geldi.
Altyn jyda oýnadana, Taňry, näme boldy?!
Garagoç ata münenler bardy, geldi.
Bedew atly bir oglana, Taňry, näme boldy?!
Nöker geldi, naýyp geldi,
Ýalňyz bir oglana, Taňry, näme boldy?!
Ýalňyz ogul habaryny, Gazan, diýgil maňa!
Aýtmasañ, ýana-ýana gargaryn, Gazan, saňa!– diýdi.

Burla hatyn ýene-de:

–Guwry-guwry çaylara suw saldym
Gara donly derwüslere nezir berdim.
Aç görsem doýurdum, ýalaňaçy donatdym.
Dileg bilen bir ogully boldum,
Ýalňyz ogul habaryny, Gazan, diýgil maňa!
Aýtmasañ, ýana-ýana gargaryn, Gazan, saňa!– diýdi.

Enesi ýene-de:

–Garşy ýatan gara dagdan,
Bir ogul uçurdan bolsaň, diýgil maňa!
Küleň bile ýykdyraýyn.
Joşup akan çaylardan,
Bir ogul akdyran bolsaň, diýgil maňa!
Damarlaryny soguldaýyn.
Azgyn dinli kapyrlara,
Bir ogul aldyran bolsaň, diýgil maňa!
Han atamyň ýanyna men baraýyn.
Agyr leşger, bol hazyna alaýyn.
Parçalanyp, gazylyk atymdan düşýänçäm,
Ýeňim bilen alaja ganymy syýlýançam,
Gol-but üzlüp, ýer ýüzüne düşýänçä,
Ýalňyz ogul habaryn alynçam
Kapyr ýolundan dönmerim– diýdi.

Ýogsa, a, Gazan!

Aýagymdan başmagymy çykarayynmy?
Gara dyrnak ak ýüzüme çalaýynmy?
Güyz almasy gibi al ýañaklarymy ýyrtaýynmy?
Agyr agy ordaňa guýaýynmy?
Ogul, ogul diýban bozlaýynmy?
Gaýtabandan gyzyl düýe mundan geçdi.
Torumlary mundan bozlap, bile geçdi.
Garagoçda gazylyk aty mundan geçdi.
Gulanjygy kiňşäp, bile geçdi.
Gulanjygymy aldyrdym, kiňsemäýinmi?
Süride akja goýun mundan geçdi.
Guzujiygy mäleýip, bile geçdi.

Guzuýygym aldyrdym, mälemäýinmi?

Ogul diýp bozlamayynmy?– diýdi.

Bir dagy söýledi:

– Galkybany, ýerimden turaýyn diýerdim.

Ýaly gara gazylyk atyma müneýin diýerdim.

Galyň oguz içine gireýin diýerdim.

Ala gözli gelin alaryn diýerdim.

Gara ýerde ak otaglar dikerin diýerdim.

Maksat-myrada ýeterin diýerdim.

Myradyma ýetirmediň meni.

Gara başymyň gargyşy tutsun, Gazan seni!

Bir begim görünmez, bagrym ýanar.

Neýlediň, diýgil maňa?!

Aýtmasaň, ýana-ýana gargaryn, Gazan, saňa!– diýdi.

Burla hatyn beýle diýgeç, Gazanyň akly başyndan gitdi. Gara bagry sarsyldy.

Döm ýüregi oýnady. Gara gözlerine gan-ýaş doldy. Hatynyna ýüzlenip:

–Görklim, gorkma, gýyrma, awdadyr! Awda galan oğlan üçin gaýyrma, alada etme. Ýedi gün maňa garaş, ýere giren bolsa çykararyn, gökde bolsa indererin.

Tapsam-a tapdygym, tapmasan, nädersiň, Taňry berdi, Taňry aldy, seniň bile aglaryn, bozlaryn–diýdi.

Han gyýzy, Burla:

– Gazan, atyň ýorgun, ýadan-da bolsa, jydaň kütdelen hem bolsa, ýola düş–diýdi.

Gazan aw ýoluna garşy gidiberdi.

Tün gatdy, iňrek aşdy. Enesi duýmazdan, Gazan el astyndan buýurdy:

– Togsan tümen ýigit ardyndan gelsin, oğlan tussagdyr, begler bilsin–diýdi.

Urş meýdanyna geldi, görse Oruzyň kyrk ýigidiniň läşi serilip ýatyr, oglunyň bedew aty oklanypdyr, ýatar. Läşleriň arasynda ogluny görmedi. Altyn saply gamçysyny tapdy. Oglunyň tussag bolandygyny aňdy. Aglady:

– Gara dagyň burjy, ogul!

Joşup akansuwuň daşgyny, ogul!

Garran çagym,

Aldyrdygym, ýalňyz ogul!– diýdi, bozlady. Kapyryň yýzyny yýzlady.

Kapyrlar oglana gara don geýdirip, Gapyň işginde oturdylar. Giren basar, çykan deper. «Garry duşman oguz ogly elimize düşdi, gyýnap, horlap öldüreýliň» diýärdiler.

Şo mahal han Gazan ýetdi. Goňur atyny oýnatdy. Kapyr Gazanyň gelenini gördi, ürkdi. Kim atyny müner, kim jüpbe geýer. Oruz başyny galdyryp:

– Azgyn kapyr, ne haldyr?

Kapyr:

– Ataň geldi, ony tutaýly–diýýäris.

Oruz:

– Aman, norbat kapyr amam! Taňrynyň birligine ýokdur guman! Kapyrlar oglana aman berdiler, elini çözdüler, gözünü açdylar. Oglan atasyna garşy geldi, söýledi. Göreýli hanym näme söýledi. Oruz:

– Bärei gelgil, beg ata!

Nirden bildiň tussag bolandygymy?

Ak ellerim ardyma baglanandygyny?

Gyl urgan ak boýunma dakylandygyny?

Gara gözli ýigitlerimiň öldürlendigini?

Sen gelmezden öň, ata, kapyrlar geňeşdiler.

Goňur atly Gazany tutuň,

Arkasyndan ak ellerini baglaň,

Gizlije görkli başyny kesiň,

Alaja ganyny ýer ýüzüne döküň.
Ogly bilen ikisini bir ýerde öldüriň,
Ojagyny söňdürüň–diýişdiler.
Han ata!
Gorkaryn, segrederken, goňur atyň sürçdirersen.
Söwen wagtyň, kendir naýzaňy tutdurarsen,
Gapylykda gözel başyňy kesdirersen.
Ak bürençekli enem «ogul» diýerken,
«Başym bagty Gazan!»–diýp agladarsen.
Gaýdybany, ata yýzyna döngil!
Altyn ban öýüňe sürüp bargyl!
Garryja eneme höwür bolgul!
Gara gözli bajylarymy aglatmagyl!
Ogul üçin, ata, ölmek aýyp bolar.
Ýaradanyň haky üjin,
Ata, döngül, öýe gitgil!
Söýgüli enem garşy gelse,
Meni senden sorasa,
Ata, dogry habar bergil!
Gördüm, seniň ogluň tussag diýgil!
Arkasyndan ak elleri bagly diýgil!
Gara urgan boýnuna dakylgy diýgil!
Gara doňuz tevlesinde ýatyr diýgil!
Agyr bukaw topugyny döwer diýgil!
Enem meniň üçin aglamasyn diýgil!
Bir aý baksyn!
Bir aýda barmazsam, iki aý baksyn!
Yki aýda barmazsam, üç aý baksyn!
Üç aýda barmazsam,

Öldügimi ol wagt bilsin!
Aýgyr atym bogazlaýyp, aşymy bersin.
Ýat gyýzy halalyma buýursyn!
Maňa tutan ak öýüne aýry girsin!
Meniň üçin enem gök geýip, gara sarmasyn!
Galyň oguz ilinde ýasym tutmasyn!
Meniň başym seniň ýoluňa gurban bolsun!
Gaýt, Ata!– diýdi

Oglan ýene atasyna bakyp:

–Garşy ýatan gara daglar,
Yslese, il ýaýylar.
Ganly-ganly suwlar,
Sag bolsa, gany düşer.
Garagoç atlar,
Sag bolsa gulan dogar.
Gaýtabanda gyzyl düýe,
Sag bolsa, torum berer.
Agylda akja goýun,
Sag bolsa, guzy berer.
Beg erenler sag bolsa, ogly dogar.
Sen sag bol, enem sag bolsun!
Menden ýegräk, Taňry size ogul berer.
Ak süýdüni enem maňa halal etsin!
Söweşmegil, gaýt, ata, git!– diýdi.

Han Gazan bu ýerde ogluna bakyp:

– Ogul, ogul, aý ogul!
Garşy ýatan gara dagym ogul!
Güýçli bilimiň güýji, janym ogul!

Gara gözlerimiň ýagtysy ogul!
Ala daňda ýerimden turdum, seniň üçin.
Goňur atym ýorgaladym, seniň üçin.
Ak donumda kir eglendi, seniň üçin.
Meniň başym gurban bolsun,
Janym ogul, seniň üçin!
Sen gideli, aglamagym gökdeken, ýere indi.
Agyr uly diwanym sürülmedi.
Seni bilen beg ogullary,
Gaza meňzeş gyýzym-gelinim,
Ak çykardy, gara geýdi.
Garryja eneň gan-ýaş dökdi.
Gaýdybany ogul, bu ýerden öýe barsam,
Ak ýüzli eneň garşy gelip, «ogul» diýse,
Ak elleri ardyna bagly diýeýinmi?
Ak boýnuna gyl urgan dakgyly diýeýinmi?
Meniň namysym niýrede, ogul?!– diýdi.

Gazan ýene:

– Garşy ýatan gara daglar,
Garrysa oty bitmez, il ýaýylmaz.
Akyndyly, görkli suwlar,
Garrysa, gyra daşmaz.
Gaýtabanlar garrysa, torum bermez.
Garagoçlar garrysa, gulan bermez.
Är ýigitler garrysa, ogly dogmaz.
Ataň garry, eneň garry,
Senden ýegräk, Taňry bize ogul bermez.
Berse dagy seniň ýeriň tuta bilmez.

Gökden gara bulut boluban,
Kapyryň üzeline guýaýyn.
Ak ýyldyrym bolup, çakaýyn.
Dokuzuny bir-birine saýdyraýyn.
Uruşmakdan, söweşmekden, älemi dolduraýyn.
Ýaradan Taňrydan haraý!– diýdi.

Goňur atyny ökjeldi. Düýe kimin kükredi. Arslan ýaly arlady. Kapyra garşy at depdi, gylyç urdy. Döne-döne söweşdi. Kapyry ýeňe bilmedi. Üç kere at saldy. Gabagyny gylyç syýrdy. Gara gany şorlady, gözüne indi. Özünü sarp ýerlere saldy.

Edil şol mahal, boýy uzyýn Burla hatyn gara gylyjyny guşady, gara aýgyryny mündi, kyrk inçe billi gyýz bilen ogulnyň yýzyndan geldi.

– Başymyň täji, Gazan geldim– diýdi.
Gazan, muny tanyman, oňa garap:
– Gara aýgyryň jylawusyny maňa dartgyl, ýigit!
Göni garap, ýüzüme bakgyl, ýigit!
Astyndaky gara aýgyry maňa bergil, ýigit!
Eliňdäki süýri jydaňy,
Ýanyňdaky gök poladyňy,
Maňa bergil, ýigit!
Bu günümde haraý bolgul, maňa!
Gala, ülke bereýin saňa!– diýdi.

Hatyn:

–Garşym alan ýigit, nä diýýärsen?
Geçen günlerimi nä aňladýarsen?
Galkybany, ýerinden turan, Gazan!
Gara göz atyň biline münen, Gazan!

Ylgaýybany, gara dagymy ýykan, Gazan!
Kölegelije gaba agajymy kesen, Gazan!
Pyçak alyp ganatlarymy gyran, Gazan!
At üstünde eglenmeýip, ýortan, Gazan!
Seniň biliň omrulmyş,
Üzeňnä dyrmanýan dyýzyň omrulmyş.
Han gyýzy halalyňy tanamaýaň, gözüň gapylmyş.
Ysgynsyzszen, saňa nä boldy?
Çal gyljyňy, ýetdim, Gazan!– diýdi.

Şo demde oguz ärleri bir-bir ýetdi. Göreýli hanym kimler ýetdi?

Garadere agzynda Taňry beren, gara buga derisinden sallançagynyň düşegi bolan, gahary gelende daşy kül eýleýän, gara murtuny ýedi ýerde yeňsesinden düwen, Gazanyň gardaşy Garagüne çapar ýetdi:

– Çal gyljyňy, gardaş Gazan, ýetdim!– diýdi.

Onuň ardyndan Derbetdäki demir gapyny gapyp alan, altmyş tutam ala gönderiniň uwjynda är böğürden, Gazan kimin päliwany bir söweşde üç kere atyndan ýykan, Gyýan Seljuk ogly däli Dönder çapar ýetdi:

– Çal gyljyňy, agam Gazan ýetdim!– diýdi.

Ardyndan, baryban dessursyz, buýruksyz hanyň ýagysyny basan, altmyş müň kapyra gan gusduran, Gaflat goja ogly Şirşemsetdin çapar geldi:

–Çal gyljyňy, agam Gazan, ýetdim!–diýdi.

Onuň ardyndan Parasaryň galasyndan parlaýyp uçan, ap-alaja ak öýüne giren, galyň oguzuň ynanjy, gazan begiň ynagy, boz aýgyrly Birek çapar ýetdi:

–Çal gyljyňy, agam Gazan, ýetdim!–diýdi.

Onuň ardyndan, çaýa baka çalymly, çal garaguş erdemli, garagurma guşakly, altyn gupbaly, galyň oguz beglerini bir-bir atdan ýykan, Gazylyk goja ogly beg Ýegenek çapar ýetdi:

–Çal gyljyňy, agam Gazan, ýetdim!–diýdi.

Onuň ardyndan ýigrim dört kapyr gyýzyň boýuny ogşan däli Dönder ýetdi. Soňara müň kowum başlary Düwer ýetdi. Soňra müň бүkdüz başlary Aman ýetdi. Soňra dokuz goja başlary Aruz ýetdi.

Sanamak bile oguz begleri tükenmz. Begleriň barysy ýetdi. Birlikde kapyra at saldylar, gylyç urdular.

Ol gün çekerinde bolan är ýigitler bildirdi. Ol gün namartlar sypara ýer gözledi. Agyr söweş boldy. Meýdan doly baş boldy. Beg nökerden, nöker beginden aýryldy.

Oguz begleri bilen Dönder sagdan depdi. Ýyndam ýigitler bilen Garapudak soldan depdi. Gazanyň özi düýbe topuldy. Kapyrlaryň başy Tegur bile Şükli melege dogry gitdi. Bögürdibän, atdan ýere saldy. Ala ganyny ýere dökdi.

Sagda Garatüken kapyra, Dönder garşy geldi. Gylyçlady, ýere çaldy. Solda Bugajyk kapyra, Garapudak garşy geldi. Sanjyp ýere çaldy, başyny aldy.

Boýy uzyýn Burla hatyn kapyryň gara tuguny gylyçlady, ýere saldy. Kapyryň hemmesi gaçdy.

Gazan oglunyň ýanyna geldi, elini çözdü, gujaklaşdylar.

Oguzdan üç ýüz ýigit gurban boldy, Gazan oguljygyny gutardy. Gaýdyp geldi. Gazan kyrk öý dikdirdi. Ýedi giýje-gündiz iýme-içme boldy. Toý-tomaşa boldy. Oguz beglerine doýum boldy. Gazan oglunyň başy üçin kyrk gul, gyrnak boşatdy. Ýigitlere ülke berdi, halat-serpaý ýapdy.

Däde Gorkut geliban boý boýlady, soý söýledi. Bu oguznamany düzdi, goşdy, beýle diýdi:

Hany diýdigim beg erenler?

Dünýä meniň diýenler?

Ajal aldy, ýer gizledi.

Dünýä kime galdy?

Gelimli-gidimli dünýä.

Ahyr soňy ölümli dünýä.

Ýom bereýin, hanym!

Ýerli gara dagyň ýykylmasyn!
Kölegelije gaba agajyň kesilmesin!
Joşup akan ary suwuň guwrymasyn!
Ganatlaryn uwjy gyrylmasyn!
Taňry seni namarda mätäç etmesin!
Çaparken, boz atyň büdremesin!
Çalşanda, gara polat uz gyljyň kütdelmesin!
Taňry beren umyýdiň üzülmesin!
Ahyr soňy ary iýmandan aýyrmasyň!
Ak alnyňda dilek etdik, kabul bolsun!
Ýygyşdyrsyn, düýrüşdärsin,
Günäleriňizi Taňry geçişdärsin!
Hanyň heý!

5

DOHA GOJA OGLY DÄLI DOMRULUŇ BOÝY

Meger, hanyň, Oguz ilinde Dowha goja ogly däli Domrul diýerlerdi bir är bardy. Bir guwry çäýyň üstünde köpri saldyrды. Geçenden otuz üç akja alardy, geçmeýänden döwe-döwe kyrk akja alardy. Näme üçin beýle ederdi? Ol , «Menden däli, menden güýçli är barmydyr, ony tapyp göreşesim» diýerdi,

«Meniň ärligim, batyrlygym, çalasyňlygym, ýigitligim Ruma, Şama ýaýrady, çawlandy» diýerdi.

Bir gün köpürsiniň ýanynda bir bölek oba gonýar. Ol obada syrkawlaýan bir ýagşy ýigit ölýär. Kimi ogul diýip, kimi gardaş diýip aglaýar. Däli Domrul çapar ýetip:

— Samsyklar, näme aglaýarsyňyz? Köprümiň ýanynda bu galmagal näme?— diýdi.

— Hanym, bir ýagşy ýigidimiz öldi, oňa aglaýarys—diýdiler.

Däli Domrul:

— Ýigidiňizi kim öldürdi?—diýdi.

— Beg ýigit, Taňrydan buýruk boldy. Ezraýyl ýigidiň janyny aldy.

Däli Domrul:

— Adam janyny alar ýaly Ezraýyl diýdiňiz kim bolýar—diýdi. Soňra: «Eý Taňry Ezraýyly maňa görkez! söweşýin, çekişýin, ýagşy ýigidiň janyny gutaraýyn. Bir dagy ýagşy ýigidiň janyny almasyn»—diýdi.

Gaýtdy, döndi, däli Domrul öýüne geldi. Taňra Domrulyň sözi ýakmady:

— Bak, bak! Däli seňsä bak, meniň birligime ynanmaz, saýmaz, maňa şükür etmez—diýdi. Ezraýyla:

— Bar ol däliniň gözüne görün. Gorkudan ýüzüni saralt, janyny hykyrdadyp al—diýdi.

Däli Domrul kyrk ýigidi bilen iýip-içp otýrka, birden Ezraýyl geldi. Ony ne çawuş gördi, ne gapyçy. Däli Domrulyň görer gözi görmez boldy, tutar elleri tutmaz boldi. Dünýä gözüne garady. Çagyryp däli Domrul söýledi:

— Ne haýbatly goja sen.

Gapyçylar seni görmedi, çawuşlar seni duýmady.

Meniň görer gözlerim görmez, tutar ellerim tutmaz boldy.

Altyn taýagym elimden ýere düşdi.

Agzým içi buz gibi. Süňklerim toz gibi boldy.

Ahow, sakgaljygy akja goja,

gözjagyzy çöññe goja!

Ne haýbatly goja sen, diýgil maña!—diýdi.

Beýle diýgeç, Ezraýyl:

— Ahow, Däli, gözüm çöññedigini halamadyňmy? Gözi gökçek gelin-
gyýzlaryň janyny köp alandyryn. sakgallymyň agarandygyny halamadyňmy?

Ak sakgally, gara sakgally gojalaryň, ýigitleriň janyny köp alandyryn—
diýdi.

Ahow, däli, hany öwnerdiň: «al ganatly Ezraýyl elime düşse, öldüerin, ýagşy
ýigidiň janyny onuň elinden gutarardym—diýerdiň. Ynha, janyňa almaga
geldim, berermisiň, ýogsa meň bilen söweşermisiň?— diýdi.

Däli Domrul:

— Sen Ezraýylmysyň? — diýdi.

— Elbetde men —diýdi.

—Bu ýagşy ýigitleriň, janlaryny sen alýarmysyň?—diýdi.

— Howa, men alýaryn —diýdi.

Däli Domrul:

— Gapyçylar, ýapyny gapyň!—diýdi.

—Eý, Ezraýyl, seni gökde arardym, dar ýerde elime düşdüň. Ýagşy ýigitleriň
janlaryny almaz ýaly seni öldüerin! — diýdi.

Gara gyljyny syýdy, Ezraýyla dopuldy. Ezraýyl bir gögerçin, kepder boldy,
penjireden uçup gitdi.

Ýigitlerini görüp, Domrul elini-eline çarpyp, kas-kas gülüp:

— ýigitlerim! Ezraýylyň gözünü şeýle bir gorkuzdum welin giýň gapyny goýup,
dar bajadan gaçdy, gögerçin bolup uçdy, men ony algyr tugunyma aldyrmasam
bolmaz—diýdi.

Tutdy, atyna mündi, tugun guşuny eline aldy, düşdi Ezraýylyň ýyzyna. Bir-iki
sany gögerçin awlady, ýyzyna öwrüldi.

Gelişine Ezraýyl atynyň gözüne göründi. At ürükdi, däli Domruly gösterdi, ýere urdy, başy ýaryldy, doňup galdy. Ak göwsüniň üstüne Ezraýyl basyp gondy, myrlady. Harlap başlady. Däli Domrul aman diledi:

—Eý, Ezraýyl, aman! Taňrynyň birligine ýokdur guman! Men seni beýle bilmezdim.

Ogurlaýyn jan aldygyň bilmezdim.

Dönmesi biziň beýik daglarymyz bolar,

Ol daglarymyzda baglarymyz bolar.

Ol baglaryň gara salkym üzümleri bolar,

Ol üzümü sykarlar, al şeraby bolar,

Ol şerapdan içen esrik bolar.

Şeraplydym, duýmadym. Näme samranymy bilmedim.

Begligime, ýigitligime doýmadym. Janymy alma, Ezraýyl! Aman!—diýdi.

Ezraýyl:

— Eý, samsyk Däli maňa ýalbarma, Taňra ýalbar. Men bir ýumuş oglan—diýdi.

Däli Domrul:

— Jan berip, jan alan Taňrymy?

— Elbetde, oldur —diýdi.

Däli, Ezraýyla:

— Onda seň eliňden näme gelyär? Sen aradan çekil, men Taňry bilen gepleşýin— diýdi.

Däli Domrul Taňry bilen söýleşdi:

— Beýiklerden, beýik sen!

Kimse bilmez, nähil sen, görkli Taňry!

Niçe bilmezler seni gökde arar, ýerde istär.

Sen hut ynananlaryň köňlünde sen.

Mydam baky duran güýçli Taňry!
Meniň janymy alar bolsaň, özüň algyl!
Ezraýyl almaga goýmagyl!—diýdi.

Taňry, däliniň sözüne şat bolup begendi. Ezraýyla ýüzlenip:

— Däli, meniň birligme ynandy. Eý, Ezraýyl, däli Domrul janyň ýerine başga jan tapsyn, onuň jany azat bolsun— diýdi.

Ezraýyl:

— Eý, дәl Domrul Taňrynyň býurugy beýle boldy, janyň ýerine jan tapsaň, seniň janyň azat bolsun!»—diýdi.

Däli Domrul:

— Men nädip jan tapaýyn? Bir goja atam bar, bir-de garry enem. Gel, gideýli ikisinden birsi bersin-da, ony algyl, meniň janymy goýgul!—diýdi.

Däli Domrul sürdi, atasynyň ýanyna geldi. Onuň bilen sözleşdi:

—Ak sakgally eziz ata! Bilermisiň näler boldy?

Agzyma geleni samradym. Taňryny ynjytdym.

Gökden al ganatly Ezraýyla býurdy.

Uçup geldi akja göwsüme basyp gony.

Hyrladyp datly janym alar boldy.

Jan ýerine jan bersiň, janyň azat diýdi.

Atam, senden jan dileýärim, berermisiň?

Ýogsa «Ogul däli Domrul diýp aglarmysyň?

Atasy:

—Ogul, ogul aý ogul, janymyň parasy ogul!

Tüýnigi altyndan öýmiň diýregi ogul!

Gaza meňzär gyýzomyň, gelnimiň güli ogul!

Garşy ýatan gara dagym gerekse, söýle!

Gelsin, Ezraýylyň ýaýlasy bolsun.

Sowuk–sowuk çaylarym gerekse, oňa içit bolsun. Tevle-tevle atlarym gerekse, oňa münüt bolsun.

Hatar-hatar düýelerim gerekse, oňa ýüklet bolsun. Agylda akja goýunym gerekse,

Gara gazanda oňa şöwür bolsun.

Altyn-kümüş, pul gerekse, oña harçlyk bolsun. Dünýä süýjy, jan datly,
janymy gyýa bilmen, belli bilgil! Menden eziz, menden söýgüli eneňdir. Ogul,
eneňe bar!—diýdi.

Däl Domrul atasyndan eden dilegi bolman, sürdi, enesiniň ýanyna geldi-de:
— Ene Bilermisiň näler boldy?
Agzyma geleni samradym. Taňryny ynjytdym.

Gökden al ganatly Ezraýyla býurdy.
Uçup geldi akja göwsüme basyp gony.

Hyrladyp datly janym alar boldy. Jan ýerine jan bersiň, janyň azat diýdi.
Atamdan jan diledim bermedi. Senden jan dileýärim, ene, berermisiň?! Ýogsa
«Ogul däli Domrul!» diýp aglarmysyň?! Ajy dynak al ýüzüňe syýrarmysyň?!
Gargy kibi gara saçyň ýolarmysyň, ene?! —diýdi.

Enesi:
— Ogul, ogul, aý ogul!
Dokuz aýlap garnymda göterdigim, ogul!
On aý diýlende dünýä getirdigim ogul!
Dolanyp—dolanyp ak süýdümi emdirdigim ogul!
Dolma bişeklerde saradygym ogul!
Akja burçly galalarda tutulaýdyň, ogul!
Ýat dinli kapyr elinde tussag bolsadyň, ogul!
Altyn, akja güýjüne salyban, gutraýdym, ogul!
Ýaman ýere barmyşsyň, bara bilmen.
Dünýä süýji, jan datly eziz janymy gyýa bilmen,
Belli bilgil!—diýdi.

Enesi-de janyn bermedi. Enesi beýle diýgeç, Ezraýyl, Domrulyň janyny almaga geldi. Däli Domrul:

— Eý, Ezraýyl Aman!

Taňrynyň birligine ýokdur guman!

Ezraýyl:

— Eý, däli! Yndi näme aman dileýärsiň?

Ak sakgally ataň, ak saçly eneň ýanyna bardyň, janlaryny bermediler. Dagy kim bersin gerek?— diýdi.

Däli Domrul:

— Hasratlym bar, soňky gezek onuň bilen duşuşaýyn—diýdi.

Ezraýyl:

— Eý, däli Domrul, hasratlyň kimdir?

— Ýat gyýzy hatynym bar. ondan iki oguljygym bar bar, olara diýjegim bar.

Ondan soňra janymy algyl—diýdi.

Däli Domrul sürdi aýalynyň ýanyna geldi»

—Bilermisiň näler boldy? Agzyna geleni samradym. Taňryny ynnytdym. Gökden al ganatly Ezraýyla býurdy. Uçup geldi akja göwsüme basyp gondy. Hyrladyp datly janym alar boldy. Jan ýerine jan

bersiň, janyň azat diýdi.

Atamdan jan diledim bermedi.

Ene bardym, jan bermedi.

«Dünýä süýji, jan datly» diýdiler.

Yndi uly–uly gara daglarym saňa ýaýla bolsun.

Sowuk-sowuk çaýlarym saňa içit bolsun.

Tevle-tevle ýürük atlarym saňa münüt bolsun.

Tüýnügi altyn öýüm saňa kölge bolsun.

Hatar-hatar düýelerim saňa ýüklet bolsun.

Agyldaky akja goýnum saňa şöwür bolsun.

Gözüň kimi tutarsa, köňlüň kimi söýerse, oňa bargyl!

Yki oguljygymy boýny bükük goýmagyl! — diýdi.

Aýaly oña garap birki agyz söz söýlemiş, görelim hanym ne söýlemiş. Hatyn:
— Ne diýýärsen, ne söýlärsen!
Göz açyp gördüгим!
Köñül berip söýdüгим!
Goç ýigidim, şa ýigidim!
Datly damak berip soruşdygym!
bir ýassykda baş goýup, öpüşdigim!
Garşy ýatan gara dagalary senden soňra nädeýin?!
Ýaýlar bolsam, meniň görüm olsun!
Sowuk-sowuk çaylaryňy içer bolsam, ganyм olsun!
Altyn akjaňy harçlar olsam, kepenim olsun!
Tevle-tevle atyňy müner olsam, tabydym olsun!
Senden soňra bir ýigidi söýüp barsam, bile ýatsam,
Ala ýylan bolup meni soksun!
Seniň ol eneň-ataň janlaryny gyýman bolsa,
Ýer tanyk bolsun, gök şaýat olsun!
Janym janyňa gurban bolsun!— diýdi.

Razy boldy. Ezraýyl hatynyň janyny almaga geldi. Däli Domrul ýoldaşyna gyýmady. Taňra ýalbardy:

Beýiklerden beýik sen!
kimse bilmez näme sen! Görkli Taňry!
Bilmeýänler seni gökde arar, ýerde istär!
Uly ýollar üzerine ymaratlar ýapayn seniň üçin.
Aç görsem doýuraýyn seniň üçin.
Ýalaňaç görsem, donadaýyn seniň üçin.
Alsaň ikimiziň janyny bile algyl!

Goýsaň ikimiziň janyny bile goýgul. Taňry!—Diýdi.

Taňra, däli Domrulyň sözi hoş geldi. Ezraýyla:

— Däli Domrulyň atasynyň, enesiniň janyny al. Bu ikisine ýüz kyrk ýyl ýaş berdim—diýdi.

Ezraýyl ene-atanyň janyny aldy.

Däli Domrul ýüz kyrk ýyl ýoldaşy bilen ýaşady.

Däde Gorkut geliban boý boýlady. Söý söýledi:

— Bu boý däli Domrulyňky bolsun!

Menden soňra alyp erenler söýlesin!

Alny açyk jomart erenler diňlesin!—diýdi.

Ýom bereýin hanym!

Ýerli gara daglaryň ýykylmasyn!

Kölgelje gaba agajyň kesilmesin!

Joşup akan görkli suwuň gurymasyn!

Taňry seni namarda mätäç etmesin!

Ak alnyňda birki agyz sözledik,

Dileg diledik kabul bolsun!

Ýygyşdyrsyn, Düýrüşdärsin!

Ýazygymyzy bagyşlasyn, Hanym, heý!

GANLY GOJA OGLY GANTÖRELY BOÝY

Hanym heý!

Oguz çagynda Ganly goja diýerlerdi bir är, batyr ýigit bardy. Ýetişen bir çakgan ogly bardy. Adyna Gantörelidi diýerlerdi. Bir gün Ganly goja meýlis gurup:

—Ýaranlar! Atam öldi, men galdym. Ýerini, ýurduny tutdum. Ertir men ölerin, oglum galar. Gözümiň açyklygyna oglumy öýermekden ýegrägi ýokdur. Ogul seni öýersek, neneňsi gyýz begenersen— diýdi.

Oglan:

—Ata! Meň aljak gelnim, ýerimden turmazdan, ol tursun, men garagoç atyma münmezden, ol münsin, men ganly ganym üstüne barmazdan, ol barsyn, maňa ýagyň başyny getirsin—diýdi.

Ganly goja:

—Bä, oglum sen gelin däl-de özüňe meñzeş çakgan batyr isläp, onuň arkasyndan iýp-içip, hoş geçirmek isleýän bolaýma?!

— Howa eziz ata! Maňa batyr bir türkmen gyýzyny alyň—diýdi

Atasy:

— Ogul, gyýz görmek senden, almak bizden—diýdi.

Beýle diýgeç, erenler ýarany Gantörelidi ýerinden turdy. Kyrk ýigidini ýanyna aldy. Yçoguzy gezdi diýen gyýzy bolmady, yýzyna öwrüldi. Atasy:

— Näme ogul, gyýz tapmadyňmy?

Gantörelidi:

—Ýykylmyş oguz ilinde özüme gelişer gyýz tapmadym, atam! —Diýdi.

Ganly goja:

— Heý ogul, gyýz diläp baran, beýle barmaz— diýdi

—Onda nädip barylýar ata?!—diýdi.

— Ogul, bu işler ertir baryp, agşam öwürlmek bilen bolmaz. Sen mal—gara göz gulak bol, men saňa gyýz tapmaga gideýin— diýdi.

Ganly goja begenip-guwanyp ör turdy. Ak sakgally gojalary ýanyna alyp, Yçoguz a bardy, diýeni bolamdy, Daşoguz a bardy, bolmady, dolandy. Gaýry dinli Tegur hanyň iline bardy. Görse hanyň daýaw, görkli gyýz bar eýdi. Onuň ady Syýlyjan hatyndy Sagyna-soluna iki goşa ýaý çekerdi. Atan oky ýere düşmezdi. Ol gyýzyň üç dürli ýabany janawery bardy. Kimde-kim olary bassa-ýeňse, öldürse gyýzmy oňa berjek diýp söz bermiş. Ýaryşa girip, ýeňmese başyny keserdi. Otuz iki ýigidiň başyny-da asdyryp goýdurypdyr. Ol üç janawaryň birsi kükreyän arslandy, biri gara buga, biri dagy gara bugrady. Olaryň her biri bir ajdardy. Burçda asylan bu otuz iki baş, arslan bilen bugany görmän, diňe bugradan ýeňlenlerdi. Ganly goja bu başlary we janawarlary görüp:

—Baryň, ogluma habar beriň. Çakganlygy bar bolsa, gelsin, alsyn. Ýogsa ildäki gyýzy alsyn — diýdi.

«At aýagy ýüwrük, ozan dili çabyk bolar». Gantöre kyrk ýigidi bilen atasynyň ýanyna gelip:

— han atam, maňa gyýz tapdyňmy?— diýdi.

— Tapdým, ogul, gaýratyň bar bolsa— diýdi.

Gantörelisi:

—Altyn-kümüş isteýärimi?

Atasy:

—Ogul, gaýrat gerek, gaýrat!— diýdi.

Gantörelisi:

— Ata, ýaly gara gazylyk atymy eýerläýin. Ýagyň iline akyn edeýin, çapaýyn, gaýrat görkezeyin— diýdi.

Ganly goja:

— Haý, janym ogul, gaýrat diýenim bu däl. Ol gyýzyň üç janawary bar. Her kim olary ýeňse gyýzy oňa berjekmişler. Ýeňmese başy kesilýär, burçdan asylýar.

Oglan:

— Ata, bulary maña aýtmaly dälidiň, aýdansoň, oňa barmagym gerek. Barmasam, başyma kakynç, ýüzüme tokunç bolar. Hatyn ene, beg ata, esen galyň!— diýdi.

Ganly goja: «Gördüňmi, nätdim! Gitmez ýaly oglana gorkunç närseleri aýdaýyn, dänsin»—diýdi.

– Ogul, barjak ýerlerin aýlam-aýlam ýollary bar,
Atly batyp, çykmaz onuň palçygy bar,
Ala ýylan sekmez onuň tokaýy bar,
Göge diýröp duran onuň galasy bar,
Göz gyrpyp köňül alan onuň görklüsi bar,
Heý diýmezden, baş kesen onuň jellady bar.
Ýagrynyňda galkan oýnar atasy bar.
Ýowuz ýerlere ýeltediň, gaýda döngül!
Ak sakgally ataňy, garryja eneňi bozlatmagyl!—diýdi.
Gantörel:

— Ne söýlär, ne aýdarsen, janym ata!
Bu işden gorkan ýigitmi bolar?
Alp äre gorky bermek utançdyr.
Aýlam-aýlam ýollaryny Taňry goýsa, günde öterin.
Atly batyp çykmaz palçygyna gumlar düşärin.
Ala ýylan sekmez tokaýny çakmak çakyp, otlaryn.
Göge ýeten galalaryny, Taňry goýsa, ýykaryn.
Göz gyrpyban, köňül alan görklüsini öperin.
Ýagrynynda galkan oýnar atasynyň başyny keserin.
Eý atam, giderin ýa gelerin, ýa gelmenem,
Ýa gara bugranyň astynda galaryn,
Ýa buganyň boýnuzlaryna ýapyşaryn,
Ýa kükrän arslanyň gyýagynda tüýdülärin.

Giderin, ýa gelerin, ýa-da gelmenem.

Görüşýänçäk, esen gal enem!– diýdi.

Görseler ar-namys, gaýrat üçin oglullary dönjek däl:

–Ogul, ugruň açyk bolsun! Sag-esen baryp gel!–diýdiler.

Gantörelî ene-atasyndan ugur diläp, kyrk ýigidini ýanyna alyp ýola düşdi. Ýedi gün, ýedi giýje ýortdular. Tegur hanlygynyň çägene bardylar. Çadyr dikdiler, ýüwrük atyny ýüwürtdi, gürzüni göge atdy, ýere düşmezden garbap aldy.

— Haý, kyrk deň-duşum, kyrk ýoldaşym! Ýüwrük bolsa, ýaryşsam,
güýçli bolsa göreşsem.

Taňry ýol berse, üç janawary öldürsem. Gözeller gözeli sary donly
Syýlyjan hatyny alsam. Enem-atam öýne dolansam.

Haý, kyrk deň-duşum, kyrk ýoldaşym. Kyrkyňyza gurban bolsun
meniň başym!–diýdi.

Bular bu sözde eken, Tegur hanyna habar bardy:

«Oguzdan Gantörelî diýerler, bir ýigit bar eýmiş. Gyzyňy dilemäge gelmiş»–
diýdiler. Olar ýedi agaç ýere garşy geldiler.

— Nämä geldiň, ýigit diýgil?!–diýdiler.

— Alyşmaga, berişmäge geldik –diýdiler.

Syýlag-hormat etdiler. Ak çadyr dikdiler, ala haly düşediler. Akja goýun kesdiler. Ýedi ýyllyk al şerap içirdiler.

Syýlyjan hatyn tagt üzerinde otyýrды. Ýedi gat meýdan doludy. Gyýz meýdanda bir köşk gurdurdy. Ýanyndaky gyýzlar al geýnip, özi bolsa sary donlydy. Ýokardan bakardy. Gantörelî geldi. Gara telpekli Tegur hana salam berdi. Tegur: “Ýigit nireden gelersen?”.

Gantörelî ýerinden turup, epeý-epeý ardym ardyp, ak alnyny açdy-da:

Garşy ýatan gara dagyňy aşmaga geldim.

Joşup akan çayıňy geçmäge geldim.

Dar etegiňe, giň goltugyňa sygynmaga geldim.

Taňry buýrugy bile gyýzyňy almaga geldim—diýdi.

Tegur:

— Bu ýigidiň sözi ýüwrük, gaýraty-da bar bolsa, bu ýigidi eneden dogma soýuň—diýdi.

Soýdular. Gantörelî altyňly inçe şalyňy biline saryýdy. Gantörelini alyp meýdana getirdiler. Gantörelî görkli ýigitdi, Oguzda dört ýigit ýüzi nykapyly gezerdi: biri Gantörelî, biri Garaçökür bile ogly Garagyndyk, boz aýgyrly Birek. Gantörelî nykabyny serpdi. gyýz köşkten bakardy, daraklygy titredi, agzyny açyp, geň-taň boldy. Ýanyndaky gyýzlara:

– Taňry atamyň köňlüne rehim guýsa, meni şuňa berse! Munuň ýaly ýigidiň janawarlardan ölmegi ýazyk bolar—diýdi.

Şo demde demir zyjyr bile baglanan bugany getirdiler. Buga dyýzyna çökdi. Bir mermer daşa boýnuzyny urdy, daş uwun ýaly boldy. Adamlar:

–Yndi ýigidi atar, ýykar, serer, ýyrtar, ýykylysyn Oguz illeri, kyrk ýigit, bir beg oglan, bir gyýz üçin ölermi?!— diýdiler.

– Muny eşdip, kyrk ýigit aglaşdylar. Gantörelî sagyna bakdy, kyrk ýigidini aglar gördi, soluna bakdy olary aglar gördi. Aýdar:

–Heý, kyrk deň-duwşum, kyrk ýoldaşym! nämä aglarsyňyz? Gurugylja gopuzum getiriň, adým aýdyp maňa ýürek beriň!— diýdi.

Ýigitler gopuz bilen beglerini öwdüler:

–Begim, Gantörelî! Galkyban ýeriňden turduňmy? Ýaly gara gazylyk atyňy mündüňmi?

Argumaýyl ala dagy awlaýyban, guşlaýyban aşdyňmy? Ataň, ak işiginde garabaşlar sygyr sagar gördüňmi? Buga-buga diýenleri näme? Gara tomzuk dälmidir?

Alp erenler gyrymyndan gaýdarmy?

Sary doly syýlyjan hatyn köşkden bakar.

Kime baksa, yşky bile oda ýakar.

Gantörelî sary donly gyýz yşkyna bir «How»!—diýdiler.

—Hany, bugaňyzy goýberîň, gelsin!—diýdi. Buganyň zyjyrlaryny aldylar, boýnuzy almaz jyda kibi bugany goýberdiler. Gantörelîniň üzerine sürdi. Gantörelî buganyň alnyna ýumruk bilen şeýle bir urdy ki buga syrty üzerine çökdi. Alnyna ýumrugyny daýady, sürdi meýdanyň ol başyna çykardy. Ýöne ne buga ýeňdi, ne Gantörelî. Dura-bara buga solmaga başlady. Agzy köpürjekledi. Gantörelî oýlandy: «Bu dünýäni erenler akyllary bilen tapandyrlar. Buganyň öňünden syçrap aýrylaýyn, soňra näme gaýratym bolsa görkezeyin»—diýdi. Erenlerden medet diledi. Buganyň öňünden sowuldy, guýrugyndan üç gezek göterip, ýere çaldy. Süňkleri pytrady. Basdy bogazlady. Pyçak çekip derisini ýüzdi. Etini meýdanda goýup, derisini Tegruryň öňüne atdy-da:

—Ertir gyýzyňy maňa berersin!—dýidi. Tegur bolsa:

—Gyýzy beriň, şäherden gitsin— diýdi.

Teguryň dogan ogly:

—Janawarlar şasy arslandyr. Onuň bile dagy oýun görkezsın, ondan soňra gyýzy bereýli—diýdi.

Bardylar, arslany çykardylar, meýdana getirdiler. Arslan haýkyrды. Meýdanky atlaryň barysy gan gagşandy. Gantörelîniň Ýigitleri:

— Bugadan gutuldy, arslandan nädip gutular?—diýp, zarynlaşdylar.

Gantörelî:

— Ýigitler elçe gopuzumy ele alyň. Meni gaýratlandyryň!—diýdi.

Ýoldaşlary gopuza ele alyp söýlediler, görelin, hanym ne söýlediler:

— Soltanym Gantörelî!

Akja sazlar içinde sary gönler görübän, taýlap basan.

Öň damarlary dilip ganlaryny soran.

Gara polat uz gylyjyndan gaýtmaýar,

Akja tözli gaty ýáýdan tisginmeyän.

Ak ýelekli ötgir okdan gaýtmaýan..

Janawarlar şasy kükrän arslany gyran.

Ala köpek itine özüňizi daladarmy?!

Erdem ýigitler söweş günü gyrymyndan gaýdarmy?—diýdiler.

Sary Syýlyjan hatyn köşkden bakar. Kime baksa yşky bile oda ýakar. Sary donly gyýz yşkyna bir «How!»—diýdi. Gantörelî:

—Goýberîň arslanyňyzy, gelsin!—diýdi. Garpyşan wagtym arslany biçer ýaly gara polat uz gyljym ýok, şoňa görä saňa sygyndym beýik Taňry!—diýdi.

Arslany goýberdiler. Sürdi geldi. Gantörelî bir dolagy bilegine sarydy. Arslanyň maňlaýyna bir ýumruk urdy, çekkesi owrandy, süňňünden tutdy, bilini üzdi. Soňra Tegura gelip:

—Ertir gyýzyň berersiň!—diýdi.

Tegur:

—Gyýzy getiriň, beriň! Bu ýigidi gözüm tutdy, köňlüm söýdi, islese galsyn, islese gitsin—diýdi. Ýene dogan ogly ara girip:

—Janawalar başy Düýedir. Onuň bile dagy oýnuny görkezsün. Soňra gyýzy bereris!—diýdi.

Gantörelîni begenenini üçin, Tegur «Düýäniň agzyny ýedi ýerden baglaň!»—diýdi. Ýöne hüsiýtlar baglamadylar.

Düýäniň ýüpüni syýryp meýdana goýberdiler.

Ýoldaşlary Gantörelîni öwüp, batyrlandylyr:

Ýaly gara gazylyk atyny bütin mündüň,

Ala gözli ýigitleriňi ýanyňa aldyň,

Kese arka dagy düýnin aşdyň,

Joşgunly suwuny düýnin geçdiň,

Ganly gyrym iline düýnin girdin,

Gara buga geldiginde kül-owram eýlediň,

Kükrän arslan geldiginde biýlini бүkdüň,

Gara bugra geldiginde näler kyldyň.
Gara-gara daglardan habar aša.
Ganly-ganly suwlardan habar geçe.
Galyň Oguz iline habar bara:
Ganly goja ogly Gantörelini ne etmiş diýerler,
Gara bugra geldiginde, gylyç atmamys,
Kükrän arslan geldiginde, bilini bükmiş,
Gara bugra geldiginde, ne etmiş?—diýerler.
Uly-kiçi galman, söz edene,
Garry goja diýmän goh edene,
Ak sakgally ataň müýnli bolar.
Gartaşan eneň gan ýaş döker.
Hanym, galkybany ýeriňden turmasaň,
Alty jellat ýeňsände ýalyn gylyç tutar.
Gapyllykda görkli başyňy keser.
Aşakdan ýokara bakmazmysyň?
Garşyňa ala gaz geldi, algyryňy atmazmysyň?
Sary donly Syýlyjan hatyn göz kakar, görmezmisiň?
«Düýe burnundan eziler» diýerler, bilmezmisiň?
Sary donly syýlyjan hatyn köşkden bakar.
Kime baksa, yşky bile oda ýakar.
Gantörelini, sary donly gyýz yşkyna bir «How!» –diýdi.

Gantörelini ör turup:

–Men düýäniň burnua ýapyşsam, «muny Syýlyjan gyýz öwretti » diýerler. Ertir Oguz iline habar barar: «Düýeden galdy, gyýz gutardy» diýerler. Ýigitlerim golça gopuzumy çalyň, öwüň meni! Ýaradan Taňra sygyndym, bugrany-da ýeňeýin—diýdi.

Ýigitler Gantörelini öwüp başladylar:

Gap-gaýalar başynda ýuwa tutan.

Uly Tañra ýakyn uçan.

Manjylygy agyr daşdan gajyldap gaty iýnen.

Ary kölüň ördegini şakylýyp alan.

Garynjygy aç bolsa galkyp uçan.

Bütün guşlar soltany çal gara guş ganaty bile garga awlanarmy?

Beg ýigitler gyryş güni gyrymyndan gaýdarmy?—diýdiler,

Sary donly syýlyjan hatyn köşkden bakar.

Kime baksa, yşky bile oda ýakar.

Gantörelî, sary donly gyýz yşkyna bir «How!» —diýdi. Gantörelî batyrlannyp, düýä bir ýumruk urdy. Düýe bagyrdy.

Ýene bir gezek urdy, düýe aýak üstünde durabilmän, ýykyldy. basyp, iki ýerden bogazyn kesdi, arkasyndan iki gaýyş kesip, Teguruň öňüne atyp:

—Aýak gabyň, üzüňňäň üzülse gerek bolar—diýdi.

Tegur:

—Bu ýigidiň batyrlygyna gözüm ýetdi— diýdi. Kyrk ýerde ak öýler dikdirdi. Gantörelî bilen gyýzy ak otaga saldylar. Bu ýerde Oguz ýigidi Gantörelîniň öýkeni gabardy, gyljyny çekdi, ýeri çaldy, kertdi. Bagyrdy:

—Ýer kibi kertileýin, toprak kibi sowurlaýyn, gyljyyma dogranaýyn, okuma sanjylaýyn! Oglum dogmasyn, dogsa on güne barmasyn! Beg atam, hatyn enem ýüzüni görmezden, gyýz bilen ak otaga girmerin—diýdi.

Öýüni çözdî, gaýtabanyny bozlatdy, garagoç atyny kiňsetdi. Tüýn gatdy, geçdi. Ýedi gün, ýedi giýje ýörtdi. Oguzuň çäGINE bardy. Çadyr dikdi. Gantörelî:

—Haý, kyrk deň-duşum, kyrk ýoldaşym!

Gurban bolsun size meniň başym!

Uly Tañry ýol berdi, bardym.

Ol üç janawary öldürdim.

Sary donly Syýlyjan hatyny aldym, geldim.

Habar eýläň, atam maña garşy gelsin—diýdi.

Gantörelî bakdy, gördi bu gunan ýerinde guw guşlary, durnalar, turaçlar, kâkilikler uçýar. Sowuk-sowuk suwlar, çayýrlar, çemenler bar. Syýlyjan hatyny bu ýeri begendi. Otag eýlediler. Ol döwürde Oguza ne bela gelse uwkudan gelderdi. Gantöreliniň-de uýkusy geldy, gyýza bakyp:

–Biziň uýkumyz agyrdyr, sen daş-töwerege göz-gulak bol–diýdi.

Meger hanym, Tegur puşman bolup, üç janawary öldürene gyýz berdim diýe ahmyr çekdi.

Ýanyna alty ýüz atlysyny alyp, Gantöreliniň yýzynden kowdy. Olar ýetdi. Syýlyjan gyýz oýady. Görse ylgar ýetdi. Gantöreliniň ýanyna gelip:

–Gapyl olma, Gara başyň galdyr, ýigit!

Ala gaýyma görkli gözüň aç, ýigit!

Gapyllykdan ak elleriň baglanmazdan,

Ak alnyň gara ýere depilmezden,

Birden görkli başyň kesilmezden,

Alaja gannyň ýer ýüzüne dökülmezden,

Ýagy ýetdi, duşman ördi, ne ýatyýrsyň, galgyl.

Gap-gaýalar oýnamazdan ýer opruldy.

Gojaman begler ölmezden, il boşaldy.

Garjaşyban, ugraşyban dagdan indi.

Ýassanyban üzeriňe ýagy ýetdi.

Ýatjak ýer-ýurt tapdyňmy, näme boldy saňa!–diýp çagyrdy.

Gantörelî sermendi, oýandy, ör turup:

– Nämë diýýärsiň, görklim?!–diýdi.

Syýlyjan hatyn:

–Ýigidim! Üstüňe ýagy geldi. Oýarmak menden, söweşibän batyrlyk görkezmek senden–diýdi.

Gantörelî gözni açdy, gabaklaryny galdyrdy. Görse, gelini at üstünde, başynda jyda, elinde naýza. Ýeri öpüp:

–Taňry meni myradyma ýetirdi–diýp, atyna mündi. Gara dolylara at saldy, garşy bardy. Syýlyjan hatyn-da at oýnatdy. Gantöreliniň öňüne geçdi. Gantörel:

–Görklim, kanda gidersen?–diýdi.

Gyýz :

–Beg ýigit, «Baş esen bolsa, bürük bolunmazmy»? Gelenler köpdür. Söweşýli, döwşýli. Ölenimiz ölsün, galanymyz otaga gelsin–diýdi.

Syýlyjan hatyn at saldy, gyrymyny basdy. Gaçany kowmady, «aman» diýeni öldürmedi. Gyrymy ýeňdim diýp, ganly gyljy bilen otaga geldi. Gantörelini görmedi.

Edil şo mahal Gantöreliniň ene-atasy gelip ýetişdi. Görseler gyljyndan gan damyp duran bir gelin bar. Ogullary bolsa ýok. Enesy sorady:

–Enem kişi, gyýzym kişi!

Ala daňdan ýeriňden turduň. Ogly tutdurdyňmy?

Gapyllykda görkli başyny kesdirdiňmi?

Janym ene, beg ata diýp bozlatdyňmy?

Sen bar, ýalňyz oglum görünmez, bagrym ýanar,

Agyz-dilden biriki söz söýle maňa.

Gara başym gurban bolsun, gelin, saňa!

Gelin bularyň öz gaýyn ene, gaýyn atasydygyny bidi. Gamçysy bile otagy görkezdi:

– Siz düşläň. Nirde töz, duman bolsa, nirde garga, guzgyn uça, şol tarapa ugraryn– diýdi.

Atlandy. Bir depäň üstüne çykdy, göz gezdirdi. Görse, bir deräniň içinde toz kä düýrüler, kä dagylar. Golaýlaşdy, görse Gantöreliniň atyny oklamyşlar, özi bolsa gana boýalypdyr. Muny gören Syýlyjan gyljyny syýryp, ýaga dopuldy. Bir bölek gaza tuwgyn giren gibi, gyryma at saldy. Bir ujundan girip, ol ujundan çykdy. Gantörelisi görse birsi ýagyny öňüne salyp, kowýar. Syýlyjandygyny bilmedi. Oňa karap:

–Galkybany ýerinden turan ýigit, kimsiň?

Ýaly gazylyk atyna münen ýigit, kimsiň?

Başlar kesen, buýruksyz meniň ýagyma giren ýigit, kimsiň?

Buýruksyz ýaga girmek biziň ilde aýpdyr.

Ýeri, tugun guş boluban uçaýynmy?

Sakgal bile bogazyňdan tutaýynmy?

Gapylykda seniň başyňy keseýinmi?

Alaja ganyňy ýer ýüzüne dökeýinmi?

Gara başyňy eýerime asaýynmy?

Ajaly ýeten ýigit, kimsiň?

Gaýda, döngül!–diýdi.

Syýlyjan hatyn:

–Haý, ýigidim, beg ýigidim!

Gaýtaban torumyndan dönermi?

Gara goç gazylyk atlar gulanjygyny depermy?

Agylda akja goýun guzujygyny süsermi?

Alp ýigitler, beg ýigitler görklisine gyýarmy?

Ýigidim, begim, ýagynyň bir uýy saňa, bir uýy maňa!–diýdi.

Gantörelisi ýagyny basananyň Syýlyjandygyny bildi. Yki bolup ýaga dopuldylar, ýagy syýndy.

–Syýlyjan hatyn Gantörelini at ardyna alyp gaýtdy. Bu ýerde Gantörelî gyýza bakyp:

«Galkybany Syýlyjan turdugynda,

Ýaly gara gazylyk aty mündiginde,

Atamyň ak ban işigine düşdiginde,

Oguzyň ala gözli gyýzy-gelini ýaýladykda,

Her kişi sözüni söýledikde,

Sen ol ýerde durup, öwnersiň orada durasen, öwnersen:

«Gantörelî ýeňildi, at ardyna aldym, çykdy» diýersiň. Yndi seni öldürmesem boljak däl!»—diýdi.

Syýlyjanhatyn:

–Beg ýigit, öwnerse, är öwüsin—arslandyr.

Hatynlara öwünmek aýpdyr.

Öwünme bile arwat är bolmaz."—

Ala ýorgan içinde seniňle dolaşmadym.

Datly damak dadybany soruşmadym.

Al tuwagym alnyndan söýleşmedim.

Tiz söýdüň, tiz sowadyň.

Taňry bilýär, seni söýýärim, gyýma maňa!—diýdi.

Gantörelî:

–Ýok, öldürmesem bolmaz!—diýdi.

Gyýz:

–Men köşeşýärim, sen gatyýarsyň! Ok gerekmi, gylyç, gel bäri göreşýli!—diýdi. Aty bilen, sagdagyndan togsan okuny ýere dökdi. Yki okuň demirini çykardy. birini gizledi, birini eline aldy. Demirli ok bile atmaga gyýmady.

Aýdar:

–Ýigit, at okuňy!

Gantörelî:

–Gyýzlaryň ýoly başdadyr. Ylki sen at!—diýdi.

Gyýz bir ok atdy, başyndaky börügi aýagyna düşdi. Soňra ýakynlaşdylar, baryşdylar. Syýlyjan hatyny gujaklady. Gantörelî:

– Ýalap-ýalap ýalabyýan iýnçe donlym!

Ýere basmaýyp ýöreýän!

Ýüzi gar üzerine gan dammyş kibi gyzyly ýañaklym!

Goşa badam sygmaz dar agyzlym!

Galamçylar çaldygy gara gaşlym!

Örmesi kyrk tutam gara saçlym!

Arslan urugy, soltan gyýzy!

Öldürmäge saňa gyýarmydym?

Öz janyma gyýam, saňa gyýmam!

Men seni syýnadym!–diýdi.

Syýlyjan hatyn:

–Galkybany ýerimden turdum.

Ýaly gara gazylyk atyma mündim.

Atamyň ak ban öýünden çykdy.

Ärgury ala dagy awladym.

Ala keyik, sugun kowaladym.

Daryýamda bir ok bile ne eýlärdim?

Demirsiz ok bile, ýigit, seni syýnadym.

Öldürmäge, ýigidim, saňa gyýarmydym?!–diýdi.

Yragyndan ýakynyndan gelişdiler.

Gözli ýaka tutuban ýaýlaşdylar.

Datly damak beribän soruşdylar.

Ak boz aty münibän ýortuşdylar.

Beg atasynyň ýanyna erişdiler.

Atasy ogluny gördi. Taňra şükür kyldy. Ogly, gelini bilen galyň Oguz iline bardy.

Ala otagy baýyrlykda dikdirdi. Atdan aýgyr, düýeden bugra, goýundan goç kesdirdi, toý toýlady. Galyň Oguz beglerini agyrlady. Däde Gurkut geldi, boý boýlady, soý soýlady. Batyr erenleriň başyna gelenleri söýledi.

–Yndi hany ol diýdigimiz beg erenler?

Dünýä meniňki diýenler.

Ajal aldy, ýer gizledi.

Dünýä kime galdy?

Gelimli-gidimli dünýä! Soň uwjy ölümlü dünýä!

Ajal geldiginde, ary yýmandan aýyrmasyň!

Taňry namarda mätäç etmesin!

Taňry beren umyýdyň üzülmesin!

Ak alnyňda bir agyz söz diledik, kabul bolsun.

«Omyň» diýenler didar görsün!

7

GAZYLYK GOJA OGLY ÝEGENEK BOÝY

Hanym heý! Kamgan ogly han Baýynda ýerinden turdy. Gök baýryň üstünde ak ban öýni dikdirdi. Ýüpek hly-halçalary düşetdi. Yçoguz begleri saz-söhbete çekilipdiler. Yýiçip, şadyýanlyk edýärdiler.

Gazylyk goja diýerlerdi, bir kişi bar idi. Baýandyr hanyň sag goludy. Şerabyň ýitisi başyna çykdy, gaba dyzynyň üstüne çökdü. Baýandyr handan akyn diledi. Baýandyr han buýurdy.

— Niräni dileseň, bar! — diýdi.

Gazylyk goja iş görmiş, iş ýarar adamdy. Ýarar gojalary ýanyna çagyrdy. Ýadygy-ýaragy bile ýola girdi. köp daglar, dereler, depeler geçdi. Günlerden bir gün Düzmürt galasyna ýetdi. Oña baryp gondy.

Ol galanyň bir hany bar idi, adyna Arşun ogly Direk tegur diýrlerdi. Ol kapyryň altmyş arşyn boýy bardy. Altmyş batman gürzi salardy. Gaty berk ýaý çekerdi.

Gazylyk goja gala ýeten badyna jeňe başlady. Tegur galadan daşary çykdy, meýdana girdi, är diledi. Gazylyk goja ony görende, ýel gibi etdi, ýelim gibi ýapyşdy. Kapyryň ýeňsesine bir gylyç urdy, kesdirmedi.

Nobat kapyra ýetdi. Ol altmyş batman gürzi bile Gazylyk gojaň depesine urdy. Ýalan dünýä başyna, dar boldy, tüýdük gibi gany şorlady. Gazylyk gojany garmalap tutup, gala getirip bent etdiler, ýigitleri bolsa durman gaçdylar.

Gazylyk goja on alty ýyl galada tussag boldy. Soňra Emen diýrlerdi bir kişi alty kere bardy, galany ala bilmedi. "Meger, hanym, Gazylyk goja tussag bolanda yýzynda bir ýaş ogly galypdy, on, on baş ýaşyna girdi, ýigit boldy. atasyny öldi bilerdi. Dogrusyny aýtmakdan saklanýardylar. Oglanyň, adyna Ýegenek diýrlerdi.

Günlerden bir gün Ýegenek oturyp, begler bile söhbet ederken, Garagüne ogly Pudak bile uz düşmedi, biri-birine söz atyşdylar. Pudak:

— Munda nädip gürläp dursyň, är bolsaň baryp ataňy gutar! On alty ýyldyr, tussagdyr—diýdi. Ýegenek bu sözi eşidip ýüregi oýnady, gara bagry sarsyldy. Galdy, Baýandyr hanyň ýüzüne bakyp:

— Ala daňdan sapa ýerde dikilende ak ban öýli!

Atlasla ýapylanda gök saýawanly!

Tevle-tevle çekilende şahbaz atly!

Çagyryban dat bereňde, ýol çawuşly!

Ýag dökülende, bol azykly?

Galmyş ýigit arkasy!

Mesginleriň umydy!

Turkustanyň diregi!

Tuly guşuň çagasy!

Amyt soýunyň arslany!

Garaçygyn gaplaňy!

Döwletli han, medet!

Maňa leşger ber?!

Atamyň tussag bolan gala gönder! — diýdi.

Baýandyr han buýurdy:

— Ýigrimi dört sanjak begi gelsin—diýdi.—Başda Demir derbendinde beg bolan, gargy süňüniň ujunda är bögürden, gyryma ýet-diginden «Kim sen?» diýip soramaýan, Gyýan seljuk ogly däli Dönder seniň bile barsyn — diýdi. Aýgyr gözli suwunda at ýüzdüren, elli ýedi galanyň açaryny alan. Ylek goja ogly Dövleguran bile barsyn— diýdi. Goşa burçdan gaýan oky eglenmeýän Ýagrynjy ogly Ylalmyş seniň bile barsyn—diýdi. Uç gezek ýagy görmese, gan aglaýan Dogsun ogly Ürslem bile barsyn—diýdi. Ajdarhalar agzyndan adam alan däli Uran bile barsyn. Ýeriň bir ujundan bir ujuna ýeterin diýen Sogan Sary bile barsyn. Sanamak bile oguz ärleri tükenmez. Baýandyr han ýigrimi dört batyr sanjak beg ýigidi Ýegegene ýoldaş edip goşdy. Begler baryp, ýaraglandylar.

Şol agşam Ýegenek düýş görýär. Düýşüni ýoldaşlaryna söýledi, Göreli, hanym ne seýledi! Aýdar:

—Begler gapylyja gara başym, gözüm uýkuda eken,
düýş görüdi.

Ala gözüm açyban dünýäni gördüm.

Ak boz atlar çapdyrar alplar gördüm.

Ak yşkly alplary ýanyma saldym.

Ak sakally däde Gorkutdan öwüt aldym.

Ala ýatan gara daglary aşdym.

Yleri ýatan deňzi dildim, geçdim.

Gämi ýasap, köýnegimi çykardym, ýelken gurdum.

Yleri ýatan deňizi dildim, geçdim.

Öteki gara dagyň bir ýanynda

Alty başy balkar bir är gördüm.

Galkybany ýerimden ör turdum.

Gargy dilli uz süňümi gapdym.

Garşyłaýyp ol äre bardym.

Garşysyndan ol äri sanjytdym.

Wagt döwdüm, göz uýy bile ol äre bakdym.

Daýym Emen imiş, ony tanydym.

Döňdüm, ol äre salam berdim,

«Oguz illerinde kim sen? — diýdim.

Gabaklaryny galdyryp, ýüzüme bakdy. «Ogul Ýegenek, kanda gidersen?» — diýdi, söýledi. Men aýtdym:

—Düzmürt galasyna giderem. atam anda tussag imiş — diýdim. Daýym maňa söýledi:

—Ýetdigimde el ýetmezdi, edi argynym.

Ýeni baýryň gurduna meňzärdi ýigitlerim.

Ýedi kişý bile gurulardy meniň ýaýym.

Kaýyn daly ýeleginden, som altynly meniň okum.

Ýel ösdi, ýagmyr ýagdy, ýüňi gopdy.

Ýedi kere bardym, ol galany almadym, geri döndüm. Menden dagy är gopmarsen, Ýegenegim, dön!— diýdi. Ýegenek düýşünde daýysyna söýlemiş:

— Galkybany ýeriňden turanyňda,

Ala gözli beg ýigitleri ýanyňa aldyň.

Ady belli begler bile sen ýörtmediň.

Ýegenek ýene aýdarz

— Kesip-kesip imäge ýahna ýagşy,

Keser günde ser çeşme ýüwrük ýagşy.

Bildigini unutmasa akyl ýagşy.

Gyrymyndan dönmese, geçmasa, ärlik ýagşy.
dursa, döwlet ýagşy.

Daýym geldiginde

Bu düýşi Ýegenek ýoldaşlaryna aýtdy. Meger daýysy Emen ol arada ýakyn ýerdedi. Begler bile ýoldaş bolup gitdiler, Düzmürt galasyna ýetdiler. Galanyň daşynda gondular.

Çürki kapyrlar bulary gördüler. Arşun ogly Direk tegura habar berdiler. Ol melgun dagy galadan daşry çykyp, bulara garşy gelip, är diledi. Gyýan seljuk ogly däli Dönder ýerinden turup geldi, Altmyş tutam süýri jydasyňy goltugyna gysyp, «kapyry garşysyndan süssürleýin» diýdi, bolmady. Kapyr tegur garmalaýyp urdy, naýzasyny çekdi, elinden aldy. Ol altmyş batman, gürzi bile Dönderi tutup çaldy. Giýň dünýä başyna dar boldy. Gazylyk atyny dönderdi, gaýtdy.

Dönebilmez düwleguran alty perli çomagy bile at deper gelip, ýokardan aşaga kapyrlary gaty urdy, başarmady. Tegur garmalaýyp elinden çomagyny aldy. Ony dagy gürzi bile urdy. Ol dagy gazylyk atyny dönderdi, geldi.

Hanym, ýigirimi dört sanjak beg, tegur elinde ejiz boldy. Soňunda gazylyk goja ogly Ýegenek, ýaradana sygnyp, meýdana ugrady. At saldy, ýel gibi ýetdi, ýelim kibi ýapyşdy! Kapyryň çiginine bir gylyç urdy. Geýim-gejimini dogrady, agyr ýara saldy. Gara ganyny şorlatdy, döndi, gaçdy, Ýegenek ardyndan ýetdi, gala girmänkä, gara polat uz gylyjy bile ýeňsesine şeýle bir çaldy, başy top ýaly ýere düşdi.

Ýegenek atyny dönderdi, leşrere geldy. Tussag bolan Gazylyk goja, gutuldy, geldi. Goja beglere ýüzlenip

—Haý beg ýigitler, kapyry kim öldürdi diýp söýledi. Göreli, hanym ne söýldi:

—Gaýtabanyň maýasyny ýükli göýdüm,
maýamydyr ony bilsem!
göýdüm,

Nermaýamydyr,
Gara aýylym goýnuny ýükli
Goçmydyr, goýunmudyr ony bilsem!

Ala gözli görkli halalymy ýükli goýdum.

Erkekmidir, gyýzmydyr ony bilsem!

Beg ýigitler, aýdyň maňa, ýaradanyň, yşkyna!— diýdi.

Ýegenek bu ýerde söýledi:

— Gaýtabanyň, maýasyny ýükli goýduň, ner boldy! Gara aýylyň, goýnuny
ýükli goýduň, goç boldy! Ala gözli görkli halalyňy ýükli goýduň, arslan
boldy!—diýdi.

Ýegenek atasy bile görüşdi. Soňra begler gala ýöriş etdiler, ýagmaladylar. Atasy bile Ýegenek gözli ýaka tutuban ilişdiler. Yki hasrat bir-birine gowuşdylar. Ytsiz ýeriň gurdy gibi uwleşdiler. Taňra şükür kyldylar. Guşuň ala ganyny, matanyň arysyny, gyzyň gökjegini çoka Baýandyr hana sowgat etdiler. Beglere serpaý ýapdylar, döndüler öýlerine geldiler.

Däde Gorkut gelibän boý boýlady, soý seýledi. «Bu oguznama Ýegenegiňki bolsun!»—diýdi.

Ýom bereýin, hanym!

Ýerli gara dagdaryň ýykylmasyn!

Kölgelije gaba agajyň kesilmesin!

Ak sakally ataň ýeri uçmah bolsun!

Ak bürçekli eneň ýeri behişt bolsun!

Ahyr soňy ary imandan aýyrmasyň

Ak alnyňda doga kyldyk, kabul bolsun!

Günäleriň ýuwulsyn!

8

BESAT DEPEGÖZY ÖIDÜRDEGY BOÝY

Howa hanym! Bir gün oguz ili otyýrka, üstüne ýagy çozýar. Tün içinde il ürkýär. Gaçyp giderken Aruz gojanyň oglanjygy galýar. Ony bir arslan tapyp,

besleýär. Oguz ýene öýüne gelip, ýurdunda gonýar. Oguz hanyň ýylkyçysy gelip, habar getirýäe:

— Hanym, tokaýdan bir arslan çykyp, aty urar, ülpül-ülpül ýörişi adam gibi. At basyban, gan sorýar. Aruz:

— Hanym, ol belki ürkenimizde galan oglanjygymdyr?!— diýdi.

Begler mündüler, arslan ýatagyna geldiler. Arslany galdyryp, oglany tutdudar. Aruz oglany alyp, öýüne getirdi. begendiler. Ýöne oglany getirselerde, durmady, arslan ýatagyna döndi. Ýene tutup getirdider. Däde Gorkut gelip:

— Oglum, sen ynsansyň! Haýwan bile gezmek ýaraşmaz! Gel, ýagşy at mün, ýagşy ýigitler bile bol! Agaň ady Gyýan seljukdyr, seniň adyň Besat bolsun. Adyňy men berdim, ýaşaňy Taňry bersin! — diýdi.

Oguz bir gün ýaýla çykdy. Aruzyn bir çopany bardy, adyna Goňur goja ogly Sary çopan diýerlerdi. Oguzyň göçüni ol başlardy, ondan oň kimse göçmezdi.

Uzyn çeşme diýen belli çeşme bardy. Oňa periler gonardy. Birden goýun ürkdi. Çopan erkeje kakdy, ileri bardy. Görse peri gyzlary ganat ganata baglap uçarlar. Çopan ýapynjasyny atdy, peri gyzlarynyň, birini tutdy. Oň bile ýatdy. Goýun ürkmäge başlady. Çopan goýnuň oňüne segretti. Peri gyzy ganat urup uçdy. Barşyna:

— Çopan, gelen ýyl menden amanadyň al! Ol oguzyň başyna inen bela bolar— diýdi.

Çopanyň içine gorky düşdi. Periň sözlerine meňzi saraldy. Gelen ýyl ýene oguz ýaýla geçdi. Çopan ýene çeşmä geldi. Ýene goýun ürkdi. Çopan ileri bardy, görse, birsi ýarganak ýatyr, ýaldur-ýulduz ýyldyrar. Peri:

—Çopan, bu amadyň, gel, al! Ýöne oguzyň başyna bela getirdiň!—diýdi.

Çopan bu ýarganagy görüp gorkdy, yza çekildi, sapan daşyna tutdy. Urdukça ol ulalýardy. Çopan ýarganagy goýdy, gaçdy, goýunyň ardyna düşdi.

Şol wagt Baýandyr han begleri bile seýran etmişlerdi. Çeşmäň başyna geldiler, görseler ýirenç bir ýaradyk ýatyr, başy-ardy belli däl, daşyny aldylar. Han atdan indi, bir ýigit muny depdi. Depdikçe ulaldy. Ýene birnäçe ýigit indi,

depdiler. Depdikleriçe ulaldy. Aruz goja dagy inip depdi. Gabyk ýarylyp, içinden bir oğlan çykdy. Göwresi adam, depesinde bir gözi bar. Aruz aldy bu oglany, etegine saldy, aýdar:

— Hanym, muny maña beriň, oglum Besat bile besläýin!—diýdi. Baýandyr han «Seňki bolsun!»—diýdi.

Aruz Depögezi aldy, öýüne getirdi. Buýurdy, bir aýal geldi, emjegini agzyna berdi. Bir sordy, bar süýdüni aldy, iki sordy, ganyny aldy, üç sordy, janyny aldy. Başga aýallary getirdiler, hemmesi öldi. Görse boljak däl «Suýt bile besläýeli» diýdiler. Günde bir gazan süýt ýetmezdi.

Beslediler, boýudy, gezer boldy, oğlanjyklar bile oýnar boldy. Oğlanlaryň kiminiň, burnuny, kiminiň gulagyny iýmäge başlady. Adamlar gaty ynjadylar, name etjeklerini bilmediler. Aruza şikaýat edip, aglaşdylar. Aruz Depögezi urdy, sökdi, ýasak eýledi. Eslemedi. Ahyr öýünden kowdy.

Depegözüň peri enesi gelip, oglanyň barmagyna ýüzük geçirdiz «ogul saňa ok batmasyn, teniňi gylyç kesmesin!» — diýdi.

Depegöz oguzdan çykdy, bir goja daga bardy, ýol kesdi, adaml aldy, uly galtaman boldy. Üstüne birnäçe adam gönderdiler. Ok atdylar, batmady. Gylyç urdular, kesmedi. Suňi bile sançdylar ilmedi. Çopan-çoluk galmady, hemmesini iýdi. Oguzdan dagy adam iýp başlady. Oguz ýygylyp ýanyna bardy. Depegöz görüp kakdy, bir agajy ýerinden gopardy. Atyp, elli-altmyş adamy öldürdi. Alplar başy Gazan ýaralandy, dünýä başyna dar boldy. Gazanyň gardaşy Garagüne Depegöz elinden ejiz boldy. Dözen ogly alp Ürslem, Owşun goja ogly kibi pähliwan elinden öldi. Aryk jandan iki garyndaşy Depegöz elinden helek boldy. Demir donly Mamak elinden helek boldy, murty ganly Bükduz Emen elinden ejiz boldy. Ak sakally Aruz gojany gan gusdurdy, ogly Gyýan seljugyň ödi ýaryldy.

Oguz Depegöze kâr kydmady, ürkdi, gaçdy. Depegöz çozuň önüni aldy, oguzny saldy bermedi, geri ýerine gondurdy. Sözüň gyýsgasy, oguz ýedi kere ürkdi, Depegöz öňüni aldy, ýedi kere ýerine getirdi. Oguz Depegöz elinden ejiz

galdy.

Bardylar däde Gorkudy çagyrdylar. Onuñ bile geñeşdiler! «Geliñ, kesim keseliñ!» diýdiler. Dädem Gorkudy Depegöze gönderdiler. Däde Gorkut, Depegöze geldi, salam berip:

— Ogul, Depegöz, oguz eliñden ejiz boldy. Meni saña gönderdiler: «Saña kesim bereli diýdiler»—diýdi. Depegöz:

— Günde altmyş adam beriñ, imäge—diýdi.

Däde Gorkut:

—Beýle gitse, adam galmaz, tükedersen—diýdi. Emma günde iki adam bile baş ýüz goýun bereli—diýdi. Däde Gorkut beýle diýgeç, Depegöz:

—Hoş, beýle bolsun. Ýöne iýmegimi bişirmäge iki adam beriñ—diýdi.

Däde Gorkut döndi, oгуza gelip:

— Ünlі goja bilen Ýapagaly gojany Depegöze beriñ, aşyny bişirsin!—diýdi, günde iki adam bile baş ýüz goýun dagy istedi—diýdi. Bular dagyrazy boldy.

Dört ogly bolan birini berdi, üçüsi galdy. Üçüsi bolan birini berdi, ikisi galdy. Ykisi bolan birini berdi, biri galdy.

Gapakgan diýrlerdi bir kişi bar idi. Yki ogly bar idi, bir ogluny berip, biri galmyş idi. Ýene gezek dolanyp, oña geldi. Enesi bagyryp aglady, zeýrendi.

Meger, hanym, Aruz ogly Besat söweşe gitmişdi, dolanyp geldi. Ýañky ene: «Besat akyndan geldi. Baraýyn belki, maña bir esir berer, oglanjygymy gutaraýdym—diýdi.

Besat altynly günlüginі dikip, oturar eken, görse bir hatyn kişi gelýär. Geldi içeri, Besady görüp, salam berdi, aglap:

—Aýasyna sygmaýan elikli ogly är dilär. Teke buýnuzyndan ýaýly! Yçoguzda, Daşoguzda ady belli! Aruz ogly, hanym, Besat, maña medet!—diýdi.

Besat:

—Ne dilärsen?

Ene:

—Ýalançyda bir är gopdy. Ýaýlymynda oguz ilini gondurmady. Gara polat uz gylyçlara gylyny kesdirmedi. Gargy jyda oýnadanlar ildirmedi. Kaýyn oky atanlar kär kylmady. Alplar başy Gazana ýara saldy. Gardaşy Garagüne elinden ejiz boldy. Murty ganly Bükdüz Emen ejiz boldy. Ak sakally ataň Aruza gan gusdurdy. Gardaşyň Gyýan seljogyň ödi syýndy, jan berdi. Galyň oguz beglerinden kim ejiz eýläp, kimni öldürdi. Ýedi gezek oguzy ýerinden sürdi. «Kesim» diýdi, kesdi, günde iki adam, baş ýüz goýun istedi. Ünli goja bile Ýapagaly gojany onuň hyzmatyna berdiler. Dört ogly bolan birini berdi, üçi bolan birini berdi, ikisi bolan birini berdi. Yki oglanjygym bardy, birini berdim, biri galdy. Ýene gezek maña ýetdi. Bu oglumy dagy islýärler Hanym, maña medet!—diýdi.

Besadyň, gara gözlerine ýaş aýlandy. Ölen doganyny ýatlady:

—Gyrak ýerde dikilmiş otaglaryny,

Ol zalym ýykdyrды ola, gardaş!

Ýüwrük bolan atlaryňy tevdesinden,

Ol zalym seçdirdi ola, gardaş!

Esrik-esrik düýeleriň hataryndan

Ol zalym aýyrды ola, gardaş!

Şöwründe gyrдыgyň, goýnuny,

Ol zalym gyrды ola, gardaş!

Guwanjym bile getirdigiň gelinjigiňi,

Ol zalym senden aýyrды ola. gardaş!

Ak sakally atamy «Ogul!» diýip aglatдыň ola, gardaş!

Ak ýüzli enemi syzlatдыň, ola gardaş!

Garşy ýatan gara dagym ýüksegi, gardaş!

Akyndyly görkli suwumyň, daşgyny gardaş!

Güýçli bilim kuwaty, garaňky gözlerimiň, aýdyňy gardaş!

Gardaşymdan aýryldym diýip köp aglady, zarynlady,
Ol hatyna bir esir berdi.

— Bar, ogluňy gutar!—diýdi.

Hatyn aldy, geldi. Oglunyň ýerine berdi hem «Ogluň geldi!» diýip Aruza buşlady. Aruz begendi. Galyň oguz begleri bile Besaty garşylady. Olar görüp aglaşdylar, bozlaşdylar, enesiniň ýanyna geldi, enesi oglanjygyny guçdy. Oguz begleri geldi, iýdiler, içdiler. Besat:

— Begler, gardaş ugruna Depegöz bilen göreşjek! Náme diýýärsiňiz—
diýdi.

Gazan beg:

— Gara uran gopdy Depegöz.

Arş ýüzünde çöwürdim almadym, Besat!

Gara gaplaň gopdy Depegöz.

Gara-gara daglarda çöwürdim, almadym, Besat!

Kükrän arslan gopdy Depegöz.

Galyň sazlarda çöwürdim, almadym, Besat!

Är bolsaň-da, beg bolsaň-da, men Gazanča bolmarsen,

Ak sakally ataňy aglatmagyl, ak bürçekli eneňi
bozlatmagyl! Besat! — diýdi.

Besat:

— Elbetde, bararam!—diýdi.

Gazan:

— Sen bilersen!—diýdi.

Atasy:

— Ogul, ojagymy yýsyz goýma! Gitme!—diýdi.

Besat:

— ÝOK, ak sakally atam, bararam!—diýdi.

Bileginden bir tutam ok çykardy, biline sokdý. Gyljyny guşandy. Eşiklerini gurady. Ene-atasy bilen hoşlaşdy.

Besat, Depegöziň bolýan ýeri gaýanyň ýanyna geldi. Depegöz güne garşy arkasyny bermiş. Besat bilinden bir ok çykardy. Depegözün ýagyrnyna urdy. Ok geçmedi, paralandy. Bir dagy atdy, olam para-para boldy. Depegöz:

— Bu ýeriň siňegi bizi bi-ynjalyk edýär—diýdi. Besat bir degy atdy. Ol dagy paralandy, bir bölegi Depegözün öňüne düşdi. Depegöz syçrady, bakdy, Besady gördi. Eline eline

çaldy, kas-kas güldi:

— Oguzdan ýene bir türpene guzy geldi—diýdi.

Besady öňüne atdy, tutdy bogazyndan sallady. Ýatagyna getirdi, ädiginiň gonjuna sokup:

— Ahow, gojalar, ikindi wagty muny maňa bişiriň, iýeýin — diýdi. Ýene ýatdy.

Besadyň hanjary bardy, ädigini ýardy, içinden çykdy.

Besat:

— Gojalar, munuň ölümi nämedendir?

Aýtdylar:

– Bilmeris, ýöne gözünden başga ýerinde eti ýokdur— diýdiler.

Besat Depegözün başujuna bardy, gabak galdyrdy, bakdy görse gözi etden:

—Gojalar, süňüligi ojaga goýuň, gyzsyň—diýdi. Süňüligi ojaga goýdular, gyzdy. Besat eline aldy. Depegözün gözüne gaty basdy, Depegözün gözi kör boldy. Şeýle bir nagra dartdy, haýkyrdy, dag-daş titredi .

Besat syçrady, içinde goýun saklanýan gowaga düşdi. Depegöz aňdy. Gowagyň agzynda durup, bir aýagyny gapynyň bir ýanyna, birini dagy bir ýanyna goýup:

—Goýun başy erkeç, bir-bir gel, geç!—diýdi.

Bir-bir gelip geçdiler. Her biriniň başlaryny sypady.

—Toklujyklar döwletim, sakar gan, gel, geç!—diýdý. Bir goç ýerinden galdy, gerinip süýndi. Besat goçy basyp, bogazlady, derisini ýüzdi. Guýrugy bile

başyny deriden aýyrmady. Yçine girdi. Besat Depegöziň öňüne geldi. Depegöz Besatyň diriniň içine gireneni bildi:

— Eý sakar goç, meniň nireden öljegimi bildiň! Şeýle bir çalaýyn seni guýrugyň gowagy ýaglasyn!—diýdi.

Besat goçuň başyny Depegözüň eline sundy, Depegöz buýnuzdan berk tutdy, buýnuz deri bile elinde galdy. Besat, Depegözüň budunyň arasyndan syçrap çykdy. Depegöz buýnuzy göterip ýere çalyp:

— Oglan, gutuldyňmy?

Besat:

— Taňrym gutardy bilen—diýdi.

Depögez:

—Oglan, al bu barmagyndaky ýüzügi barmagyňa dak! Saňa okdyr gylyç ötmez—diýdi.

Besat aldy ýüzügi barmagyna geçirdi.

Depegöz:

— Oglan, ýüzügi dakyndyňmy?—diýdi.

Besat:

— Dakyndym—diýdi.

Depegöz Besadyň üstüne gondy, hanjary bile çaldy, kesdi. Besat syçrady, giýň ýerde durdy. Görse ýüzük Depegözüň aýagynyň astynda ýatyr.

Depegöz:

— Gutuldynmy?—diýdi.

Besat:

— Taňrym gutardy bilen—diýdi.

Depegöz:

—Oglan, şu gümmezi gördüňmi?—diýdi.

— Gördüm—diýdi.

Depegöz:

—Ol ýerde meniň hazynam bar. Gojalar almasynlar, bar gapysyny berkle!—
diýdi.

Besat gümmeziň içine girdi. Görse akja altyn ýygylmyş. Haýran bolup durşuna özüni unutdy. Depegöz gümmeziň gapysyna gelip:

—Gümmeze girdiňmi? —diýdi.

Besat:

— Girdim—diýdi.

Depegöz:

— Şeýle çalaýyn gümmez başyna ýumrulsyn!—diýdi. Taňry Besata ýardam etdi, gümmez ýaryldy. Ýedi ýerden gapy açyldy. Birinden daşry çykdy.

Depegöz:

— Oglan, gutuldyňmy? —diýdi.

Besat:

— Taňrym gutardy bilen — diýdi.

Depegöz:

— Saňa ölüm ýokmuş! Şol gowagy gördüňmi? —diýdi.

Besat:

— Gördüm—diýdi.

Depegöz:

— Onda iki gylyç bar, biri gyýnly, biri gyýnsyz. Gyýnsyz keser meniň başymy. Bar getir, başymy kes!—diýdi.

Besat gowaga girdi, bir gyýnsyz gylyç durmaz, iner-çykar. Besat:

«Men muňa oýlanmazdan ýapyşmaýyn»—diýip. Öz gyljyny çykardy, tutdy iki para boldy. Bardy bir agaç getirdi, gylyja tutdy. Ony dagy iki para eýledi.

Soň ýaýyny eline aldy, ok bile ol gylyç asylan zynjyry urdy. Gylyç ýere düşdi, gömüldi. öz gyljyny gyýnyna sokdy. Baljagyndan berk tutup:

—Eý, Depegöz, barmyň?!—diýdi.

Depegöz:

— Oglan, ölmediňmi? —diýdi.

Besat:

— Taňryň gutardy bilen gutuldum—diýdi.

Depegöz:

— Saňa ölüm ýokmuş — diýdi.

Çagyryp Depegöz söylemiş, görel, ne söylemiş. Aýdar:

— Gözüm, gözüm, ýalňyz gözüm!

Ýalňyz göz bile oguzy syndyrmyşam.

Ala gözden aýyrdyň, ýigit, meni.

Datly jandan aýyrsyn Taňry seni!

Men çekerin göz awýsýn.

Hiç ýigide bermesin, Taňry göz dagyň! —diýdi.

Depegöz ýene:

— Galarda goparda, ýigit, ýeriň ne ýer?

Garaňky tün içinde ýol azsaň, ümüň ne?

Gaba baýdak göteren hanyňyz kim?

Gyryş günü öňden depen alpyňyz kim?

Ak sakally ataň ady ne?

Alp erenler ärden adyn ýaşyrmak aýp bolur!

Adyň nedir, ýigit, diýgil maňa!—diýdi.

Besat, Depegöze bakyp:

— Galarda-goparda ýerim Gunortaç,

Garaňky tün içre ýol azsam, ümüm Taňry.

Gaba baýdak göteren hanymyz-Baýandyr han.

Gyryş günü öňden depen alpymyz-Salyr ogly Gazan.

Atam adyn sorar bolsaň, gaba agaç

Enem adyň diýerseň, kükrän arslan.

Öz adym sorarsaň, Aruz ogly Besatdyr — diýdi.

Depegöz:

— Biz gardaşdyrys, gyýma maňa!— diýdi.

Besat:

—Sen ak sakgally atamy aglatdyň.

Garryja ak bürçekli enemi bozlatdyň.

Garyndaşym Gyýany öldürdiň.

Ak ýüzli ýeňňemi dul goýdyň.

Ala gözli bäbeklerini atasyz goýdyň.

Goýmaýram seni, gara polat,

uz gyljym dartmaýynça,

Gapaly, bürükli başyň kesmeýinçe,

Alaja ganyň ýer ýüzüne dökmeýinçe,

Gardaşym Gyýanyň ganyny almaýynça goýmaram — diýdi.

Depegöz:

— Galkybany ýerimden turam diýerdim,

Galyň oguz beglerinden ähdim bozam diýerdim, Ýenidan doganyny gyram diýerdim,

Bir gezek adam etine doýam diýerdim,

Galyn oguz begleri üzerime ýygylyp gele diýerdim,

Agyr manjanak daş bile atam diýerdim,

Ynip daş başa düşübän ölem diýerdim.

Ala gözden aýyrdyň, ýigit, meni,

Datly jandan aýyrsyn Taňry seni!— diýdi.

Depegez bir dagy söýledi:

– Ak sakgally gojalary köp aglatdym,

Ak sakgally gargyşy tutdy, wah, gözüm, seni!

Ak bürçekli garryjyklary köp aglatdym,
Gözi ýaşy tutdy, wah, gözüm, seni!
Murty garalmyş ýigitjikleri köp idim,
Ýigitlikleri tutdy, wah, gözüm, seni!
Eljagazlary hineli gyýzlary köp idim,
Gargyşlary tutdy, wah, gözüm, seni!
Gözüm, gözüm, eý-waý gözüm! Ýalňyz gözüm!—diýdi.

Besat galkyp ýerinden turdy, geldi. Bugra gibi Depegözi dyýzyň üstüne çökerdi, gyljy bile boýnuna urdy, dildi. Ýaý kirşini dakdy, süýrenip-süýrenip gowagyň gapysyna geldi. Ýüňli goja bile Ýapagaly gojany oгуza buşlukçy gönderdi. Galyň oguz illerine habar geldi. At agyzly Aruz goja öýüne çapar geldi. Besatyň atasyna söýünç berdi: «buşlyk, ogluň Besat, Depegözi depeledi!» — diýdi.

Galyň oguz begleri ýetdiler. Dagyň gaýasyna geldiler. Depegözüň başyny getirdiler.

Däde Gorkut geliban şatlyk çaldy. Batyr erenler başyna ne geldigini aýdyp berdi, hem Besada alkys berdi:

— Gara daga ýeteňde aşyt bersin!

Joşup akan suwlardan geçit bersin!—diýdi. Ärlikle gardaşyň ganyn aldyň,!

Galyň oguz beglerini ondan gutardyň. Taňry ýüzüňi ak etsin, Besat!— diýdi.

BEKEL OGLY YMRAGYŇ BOÝY

Bir gün Kamgan ogly han Baýandyr ýerinden turdy. Ak ban öýüni dikdirdi. Müň ýerde ýüpek haly düşetdi. Yçoguz, Daşoguz beglerini ýygnady.

Dokuz tümen paç geldi. Bir at, bir gylyç, bir çomak getirdiler. Baýandyr han gaty şat boldy. Dädem Gorkut geldi, şatlyk çaldy.

— Hanym, näme diýp şat dälsiň?—diýdi.

Baýandyr han:

— Nämesine şat bolaýyn? Her ýyl altyn akja gelderdi, ýigitlere, beglere bererdik. Hoş bolardylar. Yndi muny kime bereýin, kim mundan hoş bolar? — diýdi.

Däde Gorkut:

—Munuň, üçüsini dagy bir ýigide bereli. Oguz iline garawul bolsun— diýdi.

Han Baýandyr:

— Kime bereli? — diýdi.

Sagyna-soluna bakdy. Kimsä göwni ýetmedi. Bekel diýrlerdi bir ýigit bardy, oňa bakdy, däde Gorkuda bakyp:

— Däde sen näme diýýärsiň? —diýdi.

— Ajap bolar—diýdi.

Bekelrazy boldy. Galkdy, ýer öpdi. Dädem Gorkut mertlik gyljyny biline baglady, çomagyny omzuna dakdy, ýaýy aýalyňa berdi. Bekel ýüwrik aýgyryny mündi. Gelip öýüni çözdü. Oguz ilinden göçdi. araçäkde mesgen tutdy. Garawullyk etdi. Duşman gelse başyny oguza sowgat gönderdi. Ýylda bir gezek Baýandyr han diwanyna barardy. Ýene Baýandyr handan «Tiz gelsin» diýp, adam geldi. Bekel geldi, Han, Bekeli gonaklady. Ýagşy at, ýagşy don hem bol harçlyk berdi.

Üç gün Bekeli agyrlady. Han:

— Ýene üç gün dagy Bekeli agyrlaýly, aw-şikäre gideýli begler! — diýdi.

Awa çykdylar. Aw ganly bolsun diýp kim atyny öwer, kim gyljyny, kim bolsa ok atyşyny öwer. Salyr Gazan ne atyny öwdi, ne özüni.

Ýöne begleriň batyrlygyny wasp etdi.

Üç ýüz altmyş alty alp awa çyksa, ganly keýik üstüne ýöriş bolsa, Bekel ne ýaý gurardy, ne ok atardy. Ýaýyny bileginden çykarardy, buganyň, sugunyň boýnuna atardy, çekip duruzardy. Hor bolsa, gulagyny dilerdi. «Awda belli bolsun» diýip. Semiz bolsa, bogazlardy. Begler keýik awlasa, gulagy dilik bolsa, «Bekel söýünjidir!» diýip, Bekele göndererdiler.

Gazan beg:

— Bu hünär atyňkymydyr, äriňkimidir?

— Hanym, äriňkidir — diýdiler.

Han:

— «Ýok at işlemese, är öwünmez». Hünär onuňkydyr — diýdi. Bu söz Bekele ýokmady.

Bekel:

— Alplar içinde bizi gusgunmazdan, palçyga batyrdyň— diýdi.

Baýandyr hanyň sowgadyny öňüne zyňdy, hana gyzdy, çykdy, gitdi. Atyny çekdirdi, ala gözli ýigitleri bilen öýüne geldi.

Oglanjyklary garşy geldi, ogşamady. Hatyny:

— Altyn tagtym eýesi, begim ýigit!

Göz açyban gördüğim!

Köňül berip, söýdügim!

Galkybany ýeriňden turup geldiň,

Ala gözli ýigitleriňi ýanyňa aldyň,

Ärgury ala dagdan günin aşdyň.

Joşup akan suwdan günin geçdiň,

Ak alynly Baýandyr hanyň diwanyna dünin bardyň, Beglerle iýdiň-içdiň,

Kowumly-kowmy bile geňşdimi?

Garyp başyň, gowgada galdymy?

Hany, hanym, aldynda ýagşy atyň, ýok.

Egniňde altyn yşyk jüpbäň ýok.

Ala gözli bäbekleriňi ogşamadyň,

Akja ýüzli görkliň bile söýleşmediň,

Nedir halyň!— diýdi.

Bekel:

— Galkybany ýerimden turup geldim,

Ýaly gara gazylyk atymy bütin mündim,

Ärgury ala dagdan dünin aşdym,

Joşup akan suwy dilip, dünin geçdim,

Ak alynly Baýandyryň diwanyna çapar bardym,

Ala gözli begler bile idim-içdim,

Kowumly-kowumy bile görkli gördüm,

Hanymyzyň göwni bizden dönmüş gördüm.

Yli-güni göçüriň. Dokuz tümen ile gideýli.

Oguza baş göterdim, belli biliň — diýdi.

Hatyn:

— Ýigidim, beg ýigidim. Patyşalar taňrynyň kölegesidir. Patyşahyna garşy bolanyň işi düz gelmez. Ary köňülde pos bolsa, dury şerap açar. Sen gideliň bári, hanym, ärgury ýatan ala daglaryň awlanan däldir. Awa jykgyt, köňül açylsyn!—diýdi.

Bekel hatynyň sözünü makul gördi. Gazylyk atyny çekdirip bütin mündi, awa gitdi.

Aw awlap ýörşine öňünden bir ýaraly keýik çykdy. Bekel muňa at saldy. Ýaý kirişini boýnuna atdy. Aw özüni bir uly ýerden atdy. Bekel at jylawny alabilmedi, uçutdan gaýtdy. Sag uýlugy gaýa degip, syýndy. Bekel ör turdy,

«Uly oglum, uly gardaşym ýok» diýp zeýrendi. Soňra atyň boýnuna ýapyşyp, iline aşdy.

Oglanjygy Ymrak batyr, atasyna garşy geldi. Görse, meňzi saralmyş. Ýoldaşlaryny sorap, oglan bu ýerde söýlemiş, göreýli, hanym ne söýlemiş:

—Galkybany ýeriňden turup geldin,

Ýaly gara gazylyk atyňy bütün mündüň.

Ärgury ýatan ala daglar etegine awa bardyň,

Gara donly kapyrlara ugradyňmy?

Ala gözli ýigitleriňi gyrdyrdyňmy?

Agyz-dilden bir habar ber maňa,

Gara başym gurban bolsun atam saňa!—diýdi.

Bekel:

—Ogul, ogul aý ogul!

Galkybany ýerimden turup geldim,

Gara daglar öňüne awa çykdim,

Gara donly kapyra ugramadym,

Ala gözli ýigitlerimi gyrdyrmadym,

Sagdyr, esendir ýigitlerim.

Ogul, atdan düşür meni, düşegime çykar—diýdi.

Arslan balasy ýene arslandyr. Atasyny at üstünden garbady, tutdy, düşegine çykardy, jübbesini üstüne atdy, gapysyny örttdi.

Bu ýandan ýigitler awuň dargandygyny görüp, öýli-öýüne gaýdýar.

Bekeliň ile görünmänligine baş gün boldy. Aýagynyň syýnandygyny kimsä diýmedi. Bir gije düşeginde gaty-gaty iňledi, ah urdy.

Hatyny:

— Beg ýigidim, topar-topar ýagy gelse, gaýtmazdyň. Buduňa ala ok dokunsa, iňlemezdiň. Kişi, goýnunda ýatan halalyňa syryny diýmezmi? Nedir halyň? — diýdi.

Bekel:

— Görklim, atdan düşdüm, aýagym syýndy — diýdi. Aýal bu sözi çorýsyna-garabaşa söýledi. Garabaş çykyp gapyja aýtdy. bu söz bütin orda ýaýyldy.

«Bekel atdan düşmüş, aýagy syýnmyş».

Meger kapyryň içalsy bardy. Bu habary eşidip, bardy-da hanlary Tegura habar berdi. Tegur:

— Galkybany ýeriňizden ör turuň!

Ýatan ýerinden beg Bekeli tutuň!

Ak ellerini gapysynda baglaň!

Gapylykdaa görkli başyny kesin!

Ala ganyň ýer ýüzüne dökuň!

Ylini-gününi çapyň!

Gyzyny-gelnini esir edin!—diýdi,

Meger, Bekeliň-de onda habarçysy bardy. Bekele habar gönderip:

— Baş ýaragyny eýläň, üstüňize ýagy geljek—diýdi.

Bekel ýokary bakdy:

— «Gök yrak, ýer gaty» — diýdi.

Ogly Ymragy ýanyna çagyryp:

— Ogul, ogul, aý ogul!

Gara gözlerimiň ýagtysy ogul!

Gör, näler boldy, näler gopdy meniň başyňa—diýdi.

Galkubany, ogul, ýerimden turup geldim.

Al aýgyry bütin mündüm.

Aw awlap, guş guşlap gezerken,

Atym taýdy, meni ýere çaldy.

Sag uýlugym syýndy,

Meniň gara başyma näler geldi.
Gara-gara daglardan habar aşmyş,
Joşup akan çaylardan habar geçmiş.
Demir gapy iline habar barmyş,
Alaja atly Şükli melek gaty haýkyrmyş,
Sesinden gara daglara duman düşmüş,
Ýatdygy ýerde «Beg Bekeli tutuň!» diýmiş,

«Gapysynda ak ellerin baglaň!» diýmiş,
«Ap-alaja ordasyny çapyň!»—diýmiş,
«Akja ýüzli gyýzyny, gelnini esir eýläň!» diýmiş.
Galkybany ogul, ýeriňden turgul!
Ýaly gara gazylyk atyňy bütin müngil!
Ärgury ýatan ala dagy tüýnlikde aşgyl!
Ak alynly Baýandyr hanyň diwanyna tüýn bargyl!
Agyz-dilden Baýandyra salam bergil!
Begler begi bolan Gazanyň ýanyna bargyl!
«Ak sakally atan büňly» diýgil!
«Gazan beg maňa ýetişsin—diýdi»—diýgid.
Gelmeseň, ýurt talanyp, gyýzym, gelnim esir gitdi, belli bilgiň!—diýdi.
Bu ýerde oglan atasyna söýleşmiş:
— Ata, ne söýlärsen, ne aýdarsen?
Bagrym bile ýüregimi daglarsen?
Galkybany ýerimden turmagym köp.
Ýaly gara gazylyk atyma münmegim köp,
Ärgury ala dagy awlaýyban aşmagym ýok,
Ak alynly Baýandyryň diwanyna barmagym ýok,
Gazan kimdnr, men anyň ýanyna barmagym ýok.
Altyňdaky al aýgyry maňa bergil!
Gan derledip çapdyraýyn seniň, üçin.
Egni bek demir donuňy maňa bergil!
Ýeň ýaka döwdüreyin seniň üçin.
Gara polat, uz gylyjyňy maňa bergil!
Gapylyja başlar keseýin seniň üçin,
Gargy daly süňiňi maňa bergil!
Göwsünden är sanjaýyn seniň üçin.

Ak ýelekli ötgür okuň maňa bergil!
Ärden äre geçireýin seniň üçin!
Ala gözli üç ýüz ýigidiňi maňa bergil, ýoldaşlyga!
Yl-ulus ýoluna duruşaýyn seniň üçin — diýdi.

Bekel:

—Sözleňe gurban bolaýyn, ogul!
Meniň ýaşlygymy ýatlatdyň— diýdi.
—Ahow, donumy getiriň, oglum geýsin!
Al aýgyrymy getiriň, oglum münsün!
Yl örükmezden, ogluy meýdana baryp, girsin!— diýdi.

Oglany donatdylar. Atasy bile, enesi geldi, hoşlaşdy. Üç ýüz ýigidi ýanyna alyp, meýdana bardy. Al aýgyr haçan ýagy yýsyny alsa, aýagyny ýere urardy, tozy göge çykardy. Kapyrlar:

— Bu at Bekeliňkidir, gaçaýlyň—diýdiler.

Tegur:

— Oňat serediň! Bu gelen Bekel bolsa, sizden öň men gaçaryn—diýdi.
Gözçi gözledi, görse at Bekeliňki. Bekel üstünde däl. Ýöne bir guş deňli oylan bar. Gelip Tegura habar berdi:
— At, ýarag, eşik Bekeliňki. Bekel içinde däl—diýda. Tegur:
— Ýüz adam seçiliň, tarakga çatladyň, oglany gorkuzyň! Oylan guş ýürekli bolar, meýdany goýar, gaçar—diýdi.
Ýüz kapyr seçilip, oglanyň golaýyna gelip:

— Oylan-oylan, aý oylan!
Altynda al aýgyry arrayk oylan!
Gara polat uz gylyjy kütdek oylan!
Elindeki süňüsi syýnyk oylan!
Ak tözli ýaýy gende oylan!

Bileginde togsan oky seýrek oglan!
Ýanyndaky ýoldaşlary çyplak oglan.¹

Gara gözleri çöňňe oglan!

Şükli melek sana gaty gyzdy.

— Meýdandaky ol oglany tutuň,

Ellerini arkasyndan baglan.

Gapyllyja görkli başyny kesin,

Alaja ganyny ýer ýüzüne döküň,! — diýdi.

Ak sakally ataň barsa, aglatmagyl.

Ak bürçekli eneň barsa, bozlatmagyl! «Ýalňyz ýigit alp bolmaz, ýowşan düýbi berk bolmaz». Ajaly ýeten oglan, gaýt bu ýerden!—diýdi.

Ymrak:

— Herze-merze söyleme, itim kapyr!

Altymdaky al aýgyryň nämesini halamaýarsen?!

Seni gördügi oýnar,

Egnimdäki demir donum çignimi gysar,

Gara polat uz gylyjym gyýnyny dograr.

Gargy daly süňümiň nämesini begenmeýärsen?!

Göwsüňi dilip göge parlar,

Akja tözli gaty ýaýym zar-zar iňlär,

Sagdakdaky okum kişini diler,

Ýanymdaky ýigitlerim söweş dilär.

Alp äre gorky bermek aýp bolar,

Bäri gelgil, gorkak kapyr, döwüşeyli! — diýdi.

Kapyr:

— Oguzyň arsyzy, Türkmeniň dälisine meňzär. Bak-a şuna!—diýdi.

Tegur:

— Baryň, soraň, oglan Bekelin nämesidir?—diýdi.

Kapyr gelip, oglana:

— Altyňdaky al aýgyry bileris, Bekeliňkidir, Bekel hany?

Gara polat, uz gylyjyň Bekeliňkidir, Bekel hany?

Egniňdäki mawut donuň Bekeliňkidir, Bekel hany?

Ýanyňdaky ýigitler Bekeliňkidir, Bekel hany?

Eger Bekel munda imişse, giýjä deňeç söweşerdik,

Akja tözli gaty ýaýlar dartýşardy,

Ak ýelekli ötgür oklar atýşardy

Sen Bekeliň nämesisen? Oglan diýgil bize! — diýdi.

Ogalan:

—Gorkak kapyr, sen meni bilmezmisen?

Ak alynly Baýandyr hanyň begler begisi, Salyr Gazan, gardaşy Garagüne çapar ýetdi. Dönebilmez Düwleguran, Dözen ogly alp Ürslem, boz atly Birek beg Bekeliň öýünde içerlerdi. Senden bize habar geldi. Altyndaky al aýgyra Bekel meni mündürdi. Gara polat uz gylyjyna kuwat ber-

di. Gargy daly süňüsini dakyp berdi. Ýanynlaký üç ýüz ýigidini maňa ýoldaş etdi. Men Bekeliň oglyýam. Kapyr, bári gel, döwüşeyli!—diýdi.

Tegur:

— Dur, gorkak ogly! Men saňa baraýyn—diýdi.

Alty perli gürzüni ele aldy, oglanyň üstüne sürdi. Oglan galkanyny tutdy. Ýokardan aşaga kapyr, oglana gaty urdy, galkanyny owratdy, tuwulgasyny ýugurdy, gabaklaryňy syýrdy, oglany alabilmedi. Gürzi bile döwüşdiler. Gara polat, uz gylyjy bile dartýşdylar. Serpe-serpe meýdanda gylyçlaşdylar. Çekileri dograndy, gylyçlary owrandy, bir-birini ýeňmediler. Gargy daly süňüler bile gyryşdylar. Meýdanda buga gibi süsüşdiler. Göwüsleri dilindi, süňüleri syýndy. Bir-birini almadylar.

At üstünde ikisi-de garpyşdy, dartýşdylar. Oglan horlandy.

Taňra ýalbardy:

— Ulularyň, ulusy sen, Tap Taňry!

Kimse bilmez näme sen, görkli Taňry! Maňa medet diýdi.

Oglana güýç gelen ýaly boldy, kapyry göterdi, ýere urdy. Burnundan gany tüýdük gibi şorlady. Syçrap algyr ýaly kapyry bogazlady. Kapyr:

— Ýigit, aman! Siziň diniňize gireýin diýdi. Galan kapyrlar muny görüp, gaçdylar. Akynçylar kapyryň ilini taladylar.

Oglan atasyna buşlukçy gönderdi: «Gyrymymy aldym, ýagymy ýeňdim» diýdi. Ak sakally atasy garşy geldi. Ogluny guçdy. Dönüp öýlerine geldiler. Garşy ýatan gara dagdan oglana ýaýlak berdiler. Garagoçy ýüwrük atdan süri berdi. Mal-gara berdi. Ala gözli ogluna al dodakly gelin aldy. Ak alynly Baýandyr hana paý berdi. Ogluny aldy. Baýandyr hanyň diwanyna bardy, ýer öpdi.

Han Gazan ogly Oruzyň sag ýanynda orun berdi. Jüpbe, çuka, çyrgap geýdirdi. Dädem Gorkut geliban, şatlyk çaldy, bu oguznamany düzdi, goşdy. «Bekel ogly Ymragyňky bolsun!» diýdi. Batyrlar başyna geleni söýdedi:

Ýom bereýin, hanyýa!

Ýerli gara daglaryň ýykylmasyň,
Kölgelije gaba agajyň kesilmesin.
Taňry beren umydyň üzülmesin. Hanym heý!

10

OWŞUN GOJA OGLY SEGREK BOÝY

Oguzlarda Owşun goja diýrler bir kişi bardy, iki ogly bardy. Uly oglunyň ady Egrekdi. Batyr, däli, ýagşy ýigitdi. Tarhandy, Baýandyr hanyň diwanyňa haçan istese, barar-gelderdi. Begler begi Gazanyň diwanynda muňa hiç gapy ýapyk däldi. Begleri öňürti, Gazan öňünde oturardy.

Bir gün Egrek begleriň öňünde hanyň ýanynda otyýrdy. Tersuzamyş diýerlerdi, oguzda bir ýigit bardy, aýdar:

—Owşun goja ogly! Bu oturan begleriň her biri oturan ýerini gyljy bile, batyrlygy bile alandyr. Sen baş kesdiňmi, gan dökdüňmi, ajy doýurdyňmy, ýalaňajy donatyňmy?—diýdi.

Egrek:

—Tersuzamyş! Baş kesip, gan dökmek batyrlykmy?!-” diýdi.

Tersuzamyş:

Howa. Batyrlykdyr—diýdi.

Tersuzamyşyň sözi Egrege batdy, turdy, Gazan begden akyn diledi. Akyn berdi. Ýigitler ýygnaldy. Üç ýüz sany jydaly ýigit Egregiň ýanyna ýygnandy. Meýhanada baş gün iýp-içdiler. Soňra Gökje deňizde Alanja gala ugrady.

Galanyň begi gara Tegur ol ýerde bir gorgan saldyryp, uçardan gaz, towuk, ýererden keyik, towşan bile dolduryp, oguz ýigitlerine duzak gurupdy. Owşun goja oglunyň ýoly munuň üstünden düşdi. Gorganyň gapysyny owratdylar.

Sugun, keýik, gaz, towuk gyrdylar. Ýýdiler, içdiler. Atlarynyň eýerlerini aldylar, geýimlerini çykardylar.

Meger gara Teguryj habarçysy bardy. Bulary görüp, habar gönderdi.

Alty ýüz gara donly kapyr bularyň üstüne guýuldy. Ýigitleri gyrdylar, Egregi tutup, Alanja galasynda tussag etdiler.

Gara-gara daglardan habar aşdy. Joşup akan suwlarlardan habar geçdi. Galyň oguz iline habar bardy. Owşun gojanyň ak ban öýüniň öňünde ýas tutuldy. Gaza meñzeş gyýzy, gelni ak eşiklerini çykaryp, gara geýdiler. Owşun goja «Ogul, ogul!» diýe, oglanyň enesi bile aglady, bozlaşdy.

«Ýygüli ulalar, gapyrgaly boý alar». Owşun gojanyň kiçi ogly Segrek oňat, batyr, alp, däli ýigit ýetişdi.

Bir gün Segregiň ýoly bir ýygnagyň üstünden düşdi. Gondy, iýdi-içdi. Daşra, aýak ýoluna çykdy. Görse iki sany ýetim oylan, gazandaky naharyň üstünde çekeleşýär. Olary aýyrjak bolup, haýbat atdy, hersini bir ýana itdi. «garry agajyň imişi, ýetim oglanyň dili ajy bolar» diýerler. Olardan biri:

—Biziň ýetimdigimiz ýetmezmi, bizi nämä urýarsyň? Batyr bolsaň gardaşyňy Alanja galada esir, bar, ony gutar. —diýdiler.

Segrek:

—Gardaşym! Ady näme?

—Egrek—diýdiler.

Segrek öz ýanyndan:

— Yndi Egrege Segrek ýaraşar. Gardaşymy sag-aman getirmesem bolmaz. Gardaşsyz oguzda durmaram. Gara gözümiň ýagtysy, gardaş"—diýdi.

Yçeri girip:—«Beglere hoş galyň!» diýdi.

Atyny çekdiler, mündi. Çapdy atasynyň ýanyna bardy, Atdan indi, enesine ýüzlenip:

— Galkybany, ene ýerimden turdum,
Ýaly gara gazylyk atyma bütin mündüm,
Argury ýatan ala dag etegine bardym.

Galyň oguz ilinde märekä bardym. Boz atly bir çapar geldi. Köp wagtdan bäri Egrek diýen bir ýigit tussagmyş. Taňry ýol bermiş, çykyp gelmiş. Uly-kiçi galmady, ol ýigidi görmäge gitdiler. Ene, men-de baraýynmy, näme diýärsiň? — diýdi.

Enesi:

— Sözüňe gurban bolaýyn ogul!
Garşy ýatan gara dagyň ýykylmyşdy, beýgeldi indi,
Joşup akan suwuň sogulmyşdy, şaglady indi,
Gaba agaçada dal pudagyň, gurymyşdy, gögerdi indi.

Galyň, oguz begleri barsa, sen-de bargyl!
Ol ýigide ýetdigiňde, ak boz atyňdan ýere ingil!

El gowşuryp, ol ýigide salam bergil!

Gujaklap, boýnuny goçgyl!

«Gara dagym örküji, gardaş!» diýgil!

Ne durarsen, ogul, ýortgul!—diýdi.

Oglan enesine bakyp:

— Ene, agzyň gurasyn, diliň çüýresin!

Meniň hut gardaşym barmyş, jan aýaman,

Gardaşsyz oguzda durman.

Ene hakgy Taňry haky bolmasaýdy,

Gara polat uz gyljym tutardym

Görkli başyňy keserdim,

Al ganyň ýere dökerdim,
Ene! Zalym ene! — diýdi.

Atasy durup bilmän:

—Ýalňyşma ogul! Giden agaň däl, aýrydyr. Ak sakally ataňy aglatmagyl.
Garryja eneňi bozlatmagyl — diýdi.

Oglan:

— Üç ýüz altmyş alty alp awa çyksa,
Ganly keyik üstünde gowga gopsa,
Gardaşly ýigitler galkar-gopar,
Gardaşsyz mesgin ýigit ýeňsesine ýumruk dokunsa,
Aglaýyban, dört ýanyna bakar,
Ala gözden ajy ýaşyn döker,
Ala gözli ogluňyzy görünçä,
Beg ata, hatyn ene, esen galyň!—diýdi.

Ata, ene:

— Ýalňyşma, gitme ogul!—diýdiler.

Oglan:

— Meni ýolumdan goýmaň!
Agam tutulan gala barmaýynja,
Agamyň ölüsini, dirisini bilmeýinjä,
Ölen bolsa ganyny almaýynja,
Galyň oguz iline gelmerem — diýdi.

Ata-ene aglaşyp, Gazan bege adam saldylar. «Oglan gardaşyny aňdy, gidýär, bize ne öwüt berersen?— diýdýler.

Gazan:

— Aýagyna at duşagyny urun! — diýdi.

Egrediň adaglysy bardy. Çalt toý etdiler. Atdan aýgyr, düýeden bugra, goýundan goç gyrdylar. Oglany aköýe saldylar. Oglan gyljyny çykardy. Gyýz bile öz arasynda goýdy. Gyýz:

— Gyljyňy gyýnyna sal, ýigit! Söýşeýli, saryşaýlaly!—Diýdi. Oglan:

—Gelin! Gylyjyma dograýanaýyn, Okuma sanjylaýyn, oglum bolmasyn! bolsa, on ýaşyna ýetmesin! Agamyň ýüzüni görmeýinjä, ölen bolsa ganyny almaýynja, seň bile ýatmaram— diýdi.

Ör turdy. Atyny mündi. Jydasyny geýdi, gelinine ýüzlenip:

— Gyýz, sen maňa bir ýyl gözleş! Bir ýyldan gelmesem, iki ýyl, iki ýyldan gelmesem üç ýyl. Gelmesem şonda ölendigimi bilersen. Aýgyr atymý bogazlap, aşymy bergil! Göwnüň kimi halasa oňa bargyl!—diýdi.

Gyýz:

—Ýigidim, men saňa bir ýyl gözleşerin! Bir ýyldan gelmeseň, iki ýyl bakaryn! Yki ýyldan gelmeseň, üç-dört ýyl gözlärin! Dört ýyldan gelmeseň, baş ýyl, alty ýyl ýoluňa bakaryn! Alty ýol aýyrdyna çadyr dikerin! Gelenden-gidenden soraryn! oňyň habar getirene at, don bererin. Erkek siňegi ýüzüme gondurmaryn! Gel bu agşam söýşeýli, ýigidim! — diýdi.

Oglan:

—Gyýzy, agamyn başyna ant içdim. Bolaz—diýdi.

Gyýz:

— Maňa «Aýagy gutsuz, bagytsyz gelin diýlendeni, goý, aköýsiz gelin» diýsinler, baryp gaýyn atama, gaýyn eneme aýdaýyn»—diýdi. Bardy, aýtdy:

— Atamdan ýeg, gaýyn ata,

Enemden ýegräk, gaýyn ene!

Gaýtabanyň bugrasy ürkdi, gider.

Çopanlar öňüni aldy, döndermez.

Garagoç aýgyryň ürkdi, gider.

Ýylkyçylar öňüni aldy, döndermez.

Agylyň goçlary ürkdi, gider.

Çopan öňüni aldy, döndermez.

Ala gözli ogluň gardaşyny aňdy, gider.

Ak ýüzli gelniň döndermez, size belli bolsun—diýdi. Ata-

ene ah urdular, ýerlerinden galkdylar. «Ogul, gitme! diýip gördüler, bolmady.

Segrek aýdar:

— Elbetde, ol agam tutulan galaýa barmaýynça olmazam! —diýdi.

Atasy-enesi:

—Ýort, ogul! Ugruň açyk bolsun. Sag-aman baryp gel—diýdiler.

Ene-atasy bilen hoşlaşdy. Garagoç atyna büküp mündi. Tün gatdy, ýöräberdi. Üç

gün tünli-günli ýortdy. Dereşam ujundan geçdi, gardaşy tutulan gala geldi.

Görse ýylkyçy kapyrlar ýont güýderler. Gylyç çekip alty kapyry depledi, algyr

ýaly baryp, ýontlary ürküzdi, galanyň ýanyna getirdi.

— Tün gatdy, üç gün, üç tün ýol kesen ýigidiň gözlerini uwky basdy. Atynyň uýanyňy bilegine baglady, ýatdy, uwklady.

Meger, kapyryň içalysy bardy. Gelip Tegura:

– Oguzdan bir däli ýigit geldi, ýylkyçylary öldürdi, ýontlary ürküzdi, alyp gaýtdy—diýdi.

Tegur:

— Ýaragly altmyş adam seçiň. Barsynlar, tutup getirsinler— diýdi.

Altmyş ýaragly adam seçdiler, bardylar. «At gulagy sag bolar!» diýlşi, çekibän ýigidi oýardy. Görse alay atly gelýär. Atyna mündi. Gara donly kapyra Gylyç urdy, basdy, gala bardy.

Ýene uwkusyny ýeňmeýip, uwklady, atynyň uýanyňy bilegine geçirdi.

Diri galan kapyrlar gaçyp, hanlaryna geldiler. Tegur:

—Tüf ýüzüňize! Altmyş kişi bir oglany tutmadyňyz!—diýdi. Bukulyp ýüz kapyr ýigidiň üstüne çözdü. Aýgyr ýene oglany oýardy. Oglan turdy, atyna mündi. Gylyç çekdi, kapyry basyp, gala dykdy. Ýene uwklady. Atynyň uýanyňy bilegine geçirdi. Bu gezek at oglanyň bileginden boşandy, gaçdy. Kapyrlar ýene Tegura geldiler. Tegur:

—Bu sapa üç ýüz adam barsyn!—Diýdi. Kapyrlar:

—Gitmeris, barsak, kökümizi keser, gyran eder—diýdiler. Tegur:

—Onda näme etmek gerek? Baryň tussag ýigidi çykaryň, «Depegen syrtyňy, süsegen ýyrtar». Diýdirler. At bile don beriň!—diýdi.

Getirdiler, Egrege aýtdylar:

— Ýigit! Tegur seni syýlady. Bir däli ýigit ýolçynyň-ýolagçynyň, çopanyň-çolugyň azygyny alayar. Tut, ol dälini öldür, seni goýbereýli— diýdiler. Egrek:

—Bolýar! —diýdi.

Egredi zyndandan çykardylar, saçyny-sakalyny syýrdylar. Bir at, bir gylyç berdiler. Üç ýüz kapyry oňa ýoldaşlyga berdiler. Oglanyň üzerine geldiler. Üç ýüz kapyr giň ýerde durdular. Egrek:

— Hany, ol däli ýigit?

Yrakdan görkezdiler. Egrek:

— Geliň, baraýlyň, tutaýlyň!—diýdi. Kapyrlar:

— Tegurdan buýruk saňa boldy, sen bar!—diýdiler.

Egrek:

—Ol ýatyr. Geliň baralyň—diýdi. Kapyrlar:

— Haý ne uwklamak? Goltugynyň astyndan bakýandyr. Galar, bize giň ýapyny dar eder—diýdiler. Egrek:

—Onda özüm baraýyn. Elini-aýagyny baglaýyn. Ondan soň gelersiňiz!—diýdi.

Egrek at sürüp, ýatan ýigidiň ýanyna bardy. Atyndan indi. Görse aý ýaly ýigit burçak-burçak derläp ýatyr, gelenden-gidenden bolsa habary ýok. Ýigidiň başujuna geldi, bilindäki tamdyra gözi düşdi, alyp söze başlady:

— Galkybany ýerinden turan ýigit!

Ýaly gara gazylyk atyny bütin münen!

Ärgury aladagdan tünde aşan!

Joşup akan suwy dilip geçen!

Ýat ýere gelen ýatarmy hi-de?!

Ak sakally atasyny, ak bürçekli enesini,

Agladyban, bozladarmy hi-de?!

Nädip ýatarsen? Ýigit, gapyl bolma!

Görkli başyňy galdyr, ýigýat!

Ala gözüňi açgyl, ýigit!

Taňry beren datly janyňy uwky almyş!

Ýigit, arkaňdan goluňy baglatmagyl!

Ak sakally ataňy, garryjyk eneňi aglatmagyl!

Nädip ýatyr sen? Galyn oguz ilinden gelen ýigit!

Ýaradanyň haky üçin turgul!

Dört ýanyňy kapyr baglady. Belli bilgil!—diýdi.

Oglan sermendi, ör turdy. Gylyjyna ýapyşdy, görse garşysynda eli tamdyraly bir ýigit bar. Aýdar:

—Eý, doňuzkapyr! Gorkut atanyň sazynyň hormatyna kesmedim, eliňde saz bolmasaýdy, agamyň başy üçin seni ikä bölerdim —diýdi.

Soňra onuň elinden tamdyrasyny aldy. Segrek:

— Ala daňdan ýerimden turdum, gardaş üçin.

Ak boz atlar bozlatdym, gardaş üçin.

Galaňyzda tussag barmydyr, kapyr diýgil, maňa?!—diýdi.

Uly gardaşy Egrek:

— Sözüňe gurban bolayyn gardaş!

Galarda-goparda ýerin sorar bolsam, ne ýerdir?

Gara duman içinde ýol azsaň, ümüň nedir?

Uly baýdak göteren hanyňyz kim?

Urş günü öňden depen alpyňyz kim?

Ýigit seniň ataň kim?

Alp är, ärden adyny ýaşyrmak aýpdyr.

Adyň nedir, ýigit?!—diýdi. Ýene-de:

— Gaýtabanym güýdende, sarvanymmy sen?

Garagoçum güýdende, çopanyymmy sen?

Bişikde goýup gitdigim gardaşjygymmy sen?

Ýigit, diýgil mana!

Gara başym gurban bolsun bu gün sana!—diýdi.

Segrek:

— Gara duman içinde ýol azsam, ümüm Taňry.

Uly baýdak göteren hanymyz Baýandyr han.

Gyryş günü öňden depen alpymyz Salyr Gazan,

Atam adyny sorasaň, Owşun goja, Meniň adym sorar
bolsaň, Segrek. Gardaşym barmyş, ady Egrek—diýdi. Ýene-de:

— Gaýtabanyň güýdende, sarvanyňam.

Garagoçuň güýdende, çopanyňam.

Bişikde goýup gitdigin, gardaşyňam—diýdi.

Uly gardaşy Egrek:

— Agzyňa gurban bolaýyn, gardaş!

Diliňe gurban bolaýyn, gardaş!

Är bolupsyň, ýigit ýetişipsiň, gardaş!

Gardaşyny sorap, ýat ile sen geldiňmi, gardaş!—diýdi.

Yki gardaş guça-guça görüşdiler. Garşy ýakadan kapyrlar bakdylar. Yki dogan kapyrlara at saldylar, gylyç ýöretdiler. Kapyry basdylar, gyrdylar, gala dykdylar. Ýýzlaryna gaýtdylar. Segrek ak sakgal atasyna buwşlukçy gönderdi:

—Buwşluk, gözüň aýdyň! Ogullaryň ikisi bile sag-aman geldi!—diýdiler. Owşun goja eşidip, begendi. Toý tutdy. Atdan-aýgyr, düýeden-bugra, goýundan goç gyryldy.

Goja beg otullaryya garşy geldi. Atdan indi, oğlanlar bile guça-guça geruşdiler. Uly ogluna dagy görkli gelin alyp berdi. Dädem Gorkut gelip boý boýlady, soý söýledi, bu Segregiň boýy bolsun diýdi.

11

SALYR GAZAN TUSSAG BOLUP, OGLY ORUZUŇ ÇYKARDYGY BOÝY

Ganym tegury, begler begi han Gazana bürgüt sowgat ýollaýar. Bir gije Gazan guşbaşçysyna:

—Ertir guşlary al, awa çykaýly!—diýdi. Ata mündüler, aw ýerine bardylar. Görseler, bir süri gaz otýr. Gazan bürgüdi saldy, almady. Bürgüt uçup gitdi, gözlediler. Baryp Tumanyň galasyna indi. Gazan gaharlandy, guşuň yýzyndan gitdi. Dere, depe aşdy, kapyr iline bardy. Ýolda Gazanyň gözünü uwky basdy.

Begler:

— Hanym, döneyli!- diýdiler.

Gazan:

— Biraz ileri baraýly—diýdi. Bakdy, bir gala gördi:

— Begler, geliň, ýataýlyň! — diýdi.

Gazan agyr uwka batdy. Meger, hanym, oguz begleri ýatsalar ýedi gün ýatardy.

Şol gün Tumanyn galasynyň tegury awa çykýar. Yçalylar gelip:

— Bir bölek atly geldi. Begleri ýatdy, uýudy- diýdiler.

Tegur adam saldy: «Kimdigin biliň»– diýdi.

Bularyň oguzlardygyny bildiler. Gelip tegura habar berdiler. Tegur dagy bularyň üstüne geldi,

Gazanyň begleri ýagyny görüp, sawaşa girdiler. Ýigrimi baş beg öldi. Gazany tutdular, elini-aýagyny berk bagladylar, bir araba ýüklediler, urgan bilen saradylar. Ugradylar. Ýolda arabanyň gyjyrdysyndan Gazan oýandy. Elindäki urgany gyrdy. Oturdy. Elini eline çalyp, kas-kas güldi. Kapyrlar:

-Nämä gülýärsiň?-diýdiler.

. Gazan:

—Aý kapyrlar! Arabany sallançagym sandym, sizi-de enekäm-diýdi.

Gazany getirdiler. Tuman galasynda bir guýa atdylar. Guýuň agzyna degirmen daşyny goýdular. Ýýmidi, suwy daşyň deşiginden bererdiler.

Bir gün teguryň hatyny:

—Baryp Gazany göreýin? Munça adama zarp uran ne kişidir— diýdi.

Hatyn gelip, garawula gapyny açdyrды. gyýgyryp:

— Gazan beg, ölümiň, diri? Ýer astymy, ýogsa ýer üstümi gowy? Ne iýersen, ne içersen ne münersen? — diýdi.

Gazan:

— Ölüleriňe aş bereňde ellerinden kakyp alýaryn, olaryň ýorgasyna münýäriň, käkillerinden iýdýäriň— diýdi.

Hatyn:

— Diniň üçin Gazan beg, ýedi ýaşynda bir gyýzym ölendir. Rehm eýle oňa münme!— diýdi.

Gazan:

— Ondan ýorgasy ýok. Hep oňa münýän—diýdi. Hatyn:

— Waý, seniň elinden ne ýer ýüzünde dirimiz, ne ýer astynda ölümiz aman! — diýdi. Gelip tegura:

— Kerem eýle, ol Oguzy guýudan çykar! Gyzjagazyň bilnini omurjak. Ölülerimize gün bernok, guýudan çýkar! — diýdi.

Tegur:

—Gazany guýudan çykarň, bizi öwsin! Oguza sögsin! Biziň ilimize çozmajagyna söz bersin-diýdi.

Bardylar, Gazany guýudan çykaryp getirdiler,

— Biziň ilimize ýagylyga gelmejegiňe ant iç! Bizi öw, oгуzy ýamanla, seni goýbereýli, bar git!—diýdiler.

Gazan:

— Men ýer ýüzünde adam öwmen. Bir adam getiriň, müneýin, sizi öweýin—diýdi.

Bardylar, uzyýn birsini getirdiler. «Bir eýer, bir uýan» diýdi, getirdiler, kapyryň arkasyna eýer saldy, agzyna uýan urdy. Arkasyna mündi. Ökjesini ökjesine kakdy gapyrgasyny garnyna gowşurdy. Uýanyny çekdi, agzyny aýyrды. Kapyry öldürdi. Çökdi, üstünde oturyp:

— Hany gopuzymy getiriň, sizi öweýin!—diýdi.

Bardylar, gopuzy getirdiler. Eline alyp:

— Müň-müň ärden ýagy göremde, oýnum diýdým. Ýigrimi müň ärden ýagy göremde, gaýtmadym. Otuz müň är ýagy göremde, on sandym.

Gyrk müň är ýagy göremde, gyýa bakdym. Elli müň är göremde, el bermedim. Altмыш müň är göremde, aýdyşmadym.

Segsen müň är göremde, segsenmedim. Togsan müň ýagy göremde, donatmadym. Ýüz müň är göremde, ýüzüm dönmedim.

Ýüzi dönmez gylyjymy ele aldym.

Ak meýdanda ýumry başy topça kesdim.

Anda dagy ärem, begem diýp öwünmedim. Öwünen ärenleri hoş görmedim. Eliňe girmiş eken, samsyk, öldür meni!

Gara gylyjyňy sal boýnuma, kes başymy! Gylyjyňdan syparam ýok. Öz aslymy syýnmagym ýok.

Gazan ýene-de:

—Gara dagdan daş togalansa,

Gaba ökjäm, uýlugym garşy tutan Gazan är eýdim. Gyzgyn çiyşler ýükläp
 ýerden çyksa, Gaba ökjämle berçin kylan Gazan är eýdim.
 Gaba-gaba begler ogly urş kylsa, Gamçy salyp, urduran
 Gazan är eýdim. Beýik daglary duman tutsa,
 Gara pusaryk, doly gopsa,
 Gyýratymyň gulagy görünmese, Başga eren kylawuzsyz
 ýol ýalňyssa, Kylawuzsyz ýol başaran Gazan är eýdim.
 Ýedi başly ajdarha ýetip bardym, Haýbatyndan sol gözüm ýaşardy.
 «Haý gözüm, namart gözüm, Bir ýylandan näme diýp
 gorkduň?—diýdým. Anda dagy ärem, begem diýip öwünmedim,
 Öwünen erenleri hoş görmedim. Eliňe düşdüm, samsyk
 kapyr, öldür meni, ýitir meni!
 Sal gylyjyňy, kes başymy, gylyjyňdan syparam ýok. Öz aslymy
 syýnmagym ýok,
 Oguz erenleri durarken, seni öwmegim ýok —diýdi.
 Gazan bu ýerde bir dagy sözläp:
 —Arkaç gyrda ýaýkanar. Umman deňzinde,
 Sarp ýerlerde ýapylmyş kapyr şäheri,
 Saga-sola çyrpyndy urar ýüzgüçleri,
 Suw düýbüne döner derýalary,
 «Taňry menem!»diýip su düýbünde çagyryşar, bozgaklary,
 Öňüny goýup, tersin okar gyzy-gelni,
 Altyn aşyk oýnar Sünçidanyň begleri.
 Alty gatla oguz bardy, almady ol galany.
 Alty baş är bile men Gazan bardym,
 Alty güne goýmadym, any aldym,
 Gyzyny, gelnini ak göwsümde oýnatdym,
 Beglerini gul etdim,
 Onda dagy ärem, begem diýip öwünmedim,

Öwünen ärenleri hoş görmedim.

Eliñe girmişken, samsyk kapyr, öldür meni, ýitir meni!

Gylyjyňdan syparym ýok,

Öz aslymy syýnmagym ýok., Oguz erenleri durarken, seni öwmegim ýok —
diýdi.

Gazan ýene-de:

— Arkaç gyrda düňderdim, kapyr, seniň, ataňy.

Akja gala, Sürmelide, at oýnatdym,

Ala karun iline çapyp ýetdim,

Akhasar galasynyň burjuny ýykdim,

Ak akja getirdiler, «puldur!» diýdim,

Gyzyl altyn getirdiler, «miýsdir» diýdim,

Ala gözli gyýzyňy, gelniňi getirdiler, aldanmadym,

Altyn, kümüşi ýagmalatdym,

Anda dagy ärem, begem diýip öwünmedim,

Öwünenleri hoş görmedim.

Eliñe girmişken, samsyk kapyr, öldür meni, ýitir meni!

Gyljyňdan syparym ýok,

Öz aslymy syýnmagym ýok,

Oguz erenleri durarken, seni öwmegim ýok —diýdi.

Gazan ýene-de:

—Galanyň gaplanynyň erkeginden bir köküm bar,

Ortaç gyrda seniň keyikleriňizi örüzmäge.

Ak sazyň, arslanyndan

bir köküm bar,

Gaz ýalaja ýonduny gapmaga.

Azbaý gurt etigi erkeginden bir köküm bar,

Akja ýüzli tümen goýnuň

sürmäge.

Ak şunkar guşuň erkeginden bir köküm bar.

Ala ördek, gara gazyň uçurmaga.

Galyň oguz illerinde bir

oglum bar Oruz atly,

Bir gardaşym bar Garagüne atly,

Ýaňy doganyňy durdurmazlar.
samsyk kapyr, öldür meni, ýitir meni!

Eliňe girmişken,

Gylyjyňdan syparym ýok,
Öz aslymy syýnmagym ýok.,
Oguz erenleri durarken, seni öwmegim ýok —diýdi.

Bir dagy:

— Yt gibi hav-hav eden kapyr!

Bir torba saman düşekli,

Ýarym kerpiç ýassykly,

Ýonma agaç taňryly,

Köpegim kapyr!

Oguzy goýup, seni öwenim ýok.

Öldürerseň, kapyr, öldür meni!

Öldürmeseň, öldürerin seni!— diýdi.

Kapyrlar:

— Bu bizi öwmedi, geliň muny öldüreýliň!— diýdiler.

Tegur:

— Munuň ogly bar, gardaşy bar, öldürmek bolmaz- diýdi.

Getirdiler, doňuz ýatagyna atdylar.

«At aýagy kölük, ozan dili çävik olur». Gazanyň ölüdigini, diridigini kimse bilmedi.

Meger, hanym Gazanyň ogly Oruz ulaldy, ýetişdi. Bir gün ata münüp köşge gelýärkä, bir kişi:

—Sen han Gazanyň ogly dälmiň?—diýdi. Oruza gaty degdi:

— Ahow, meň atam Baýandyr han dälmidir?

Ol kişi:

— Ýok, ol seň babaň. Oruz:

—Onda atam ödümi, dirimi?—diýdi.

–Diri. Tumanyň galasynda tussag–diýdi.

Beýle diýgeç oglan

aglady, dymdy. Atyny gaýtardy, döndi, enesine geldi. Enesine bakyp:

— Eý ene! Men han ogly dälmişem. Han Gazan oglumyşam. Muny maňa neçin diýmediň? «Ene haky Taňry haky» bolmadyk bolsa, gara polat uz gylyjymy çekerdim, görkli başyňy keserdim, ala ganyňy dökerdim– diýdi.

Enesi aglap:

–Ogul, ataň sagdyr, saňa aýtmaga gorkdum. Kapyryň galasyna gidip, özüňi heläk edersiň diýdim. Onuň üçin aýtmadym ogul. Bar agaňa adam sal, gelsin, göreýli, näme diýär–diýdi.

Adam saldy, geldiler. Oruz:

— Men atamyň tussag bolan galasyna gidýärim–diýdi.

Maslahat etdiler. Barça beglere habar berdiler:

— Oruz atasynyň yýzyndan gidýär, geliň!– diýdiler.

Leşger düýrüldi, geldi. Alp Oruz at-ýaragyny tutdy. Garagüne leşgere baş boldy. Ýola düşdüler.

Begler atdan inip täjir donuny geýdiler. Bezirgen eşiginde gatyr, düýe çekdiler, gala geldiler. Gapyçy:

— Kimsiňiz? — diýdi.

Bular:

–Bezirgen— diýdiler.

Kapyjy:

— Ýalan sözleýärsiňiz–diýip, daşa tutdular.

Oruz atdan inip:

— Atamyň altyn jamyndan şerap içen, meni söýen begler atdan insin! Munuň gapysyna biraz girzi uralyň!–diýdi.

On alty ýigit atdan indi. Galkan ýapyndylar gürzilerini omuzlaryna urdular. Gapa geldiler, gürzi urup gapyny owratdylar. Yçeri girdiler. Birsi baryp tegura: –Ýagy geldi. Başyň ýaragyny gör!–diýdi.

Tegur beglerini çagyrdy. Maslahat etdi:

– Bular bile ne mydar kylaýly? — diýdi. Begler:

–Gazany olar bilen sawaşdyraýly–diýdiler.

Bu sözi makul gördüler. Bardylar, Gazany çykaryp, tegura getirdiler. Tegur:

– Gazan beg! üstümize ýagy geldi. Bu ýagyny sawsaň seni goýbereýli, hem-de saňa paç bereýli!— diýdi.

Gazan:

— Dogry ýoly görerken, egri ýoldan gelmerin–diýdi.

Kapyrlar:

— Gazan eýi ant içdi –diýip begendiler.

Urş başlandy. Gazany urş geými bilen bezediler. Gylyç, jyda, çomak berdiler. Şo demde Oguz erenleri alay-alay geldiler, atlar Güpür-güpür geldi, ýigitler nagara dartdy. Gazan leşgeriň önünde boz atly ak baýdakly demir donly bir ýigidi gördi. Onuň ardyndan Garagüne geldi, alay baglady, durdy.

Gazan atyny meýdana sürdi, gyrym diledi. Boz atly Birek at depdi, meýdana girdi. Gazan bu ýigide bakyp:

— Galkybany ýerinden turan ýigit kimsiň?

Demir dony geýen

ýigit kimsiň?

Adyň nedir ýigit, diýgil maňa! —

diýdi.

Birek:

– Eý kapyr! Sen meni tanamaýaňmy?

Parasaryň Baýburt galasyndan parlaýyp uçan, Adaglysyny aýrylar alarken,
tutup alan,

Baýbura han ogly Bamsy Birek diýerler maňa.

Gel bäri, kapyr, sawaşaly!—diýdi.

Gazan:

— Ýigit! Bu çeriniň öňünde bir ak sanjakly alaý çekdi. Çadyryny ilden öň dikdi.

Boz at münen ol ýigit kimdir? diýgil maňa!—diýdi

Beyrek:

– Kim bolsa gerek? Begimiz Gazanyň ogly—diýdi.

Gazan köňlünden: «Taňra bermiş, oglum uly är bolmuş»— diýdi.

Birek:

— Eý kapyr, nädip bir ony, bir muny sorap dursyň?—diýdi. Gazana at saldy.

Perli gürzini eline alyp, Gazany çaldy. Gazan özüni tanytmady. Garbady,

Biregiň bilinden tutdy. Çomagyny elinden aldy, ýeňsesine bir urdy. Birek at

boýnuny gujaklady, döndi. Gazan:

– Birek, bar begiňe aýt, gelsin! —diýdi.

Muny gören. Ylek goja ogly Dönebilmez düwleguran meýdana girdi.

–Gazan muňa bakyp:

— Ala daňdan ýerinden turan ýigit, kimsiň?

Bedew atyňy oýnadyp gelen ýigiý, kimsiň?

Är-ärden adyny ýaşyrmak aýypdyr. Adyň nedir? diýgnl maňa!— diýddi.

Düwleguran:

—Eý kapyr, nädip adymy bilmezsen? Öz adyny horlamaýan, ilden çykan, elli

ýedi galanyň açaryny alan. Ylek goja ogly Dönebilmez düwleguran diýerle

maňa—diýdi.

Naýzasyny eline alyp, at saldy. «Gazany sanjaýyn»—diýdi. Sanja bilmedi. Öte geçdi. Gazan at depdi, naýzany çekip elniden aldy. Depesine urdy, naýza para-

para boldy. ovrandy, aýdar:

— Bar begiň gelsin!—diýdi.

Ol dagy gaýtdy. Gazan ýene är diledi. Dözen ogly alp Ürslem at depdi, meýdana girdi. Gazan:

— Galkybany ýerinden turan, gazylyk atyny münen kimsiň? —diýdi. Ýigit:

—Galkybany ýerinden turan, iki gardaşy ölüp, hor gezen, Dözen ogly diýerler maña—diýdi.

Ol dagy Gazana at saldy: «Alaryn»—diýdi, alabilmedi. Gazan beg muny dagy bir urup:

— Bar begiň gelsin! diýdi.

Ol dagy döndi. Gazan ýene är diledi. Oruzyň jylawysyny agasy Garagüne tutup durdy, çekdi uýany elinden aldy. Gyljyny dartdy, atasynyň alnyna geldi. Haý diýmezden çiginie inderdi, geýmini kesdi, omzuny ýaralady. Ala gany şorlady, goýnuna indi, Oruz ýene döndi, gyljyny syýrdy.

Gazan bu ýerde ýigide bakyp bir söz sözledi:

—Garadagymyň uçudy ogul!

Gara gözlerimiň aýdyňy ogul!

Alnym Oruz, arslanym Oruz! Ak sakally ataňa gyýma, ogul!—diýdi.

Oruzyň ýüregi sarysdy, damarlary gaýnady. Gara gyýma gözlerine ýaş aýlandy. Atdan ýere indi, atasyny gujaklady. Gazan dagy agdaryldy, ýere indi, oglunyň boýnuny öpdü. Begler dagy geldiler. Kapyra at Saldydar, gylyç urdular. Derelerde-depelerde kapyra gyrgyn girdi. Galany aldylar. Oruz enesine buşlukçy gönderdi, ýedi gün, ýedi gije toý tutdylar. Dädem Gorkut geldi, gopuz çaldy. Erenler başyna geldigini söýledi:

— Hany, ol begler erenler?

Dünýä meniň, diýenler?

Ajal aldy, ýer gizledi.

Pany dünýä kime galdy?

Gelimli-gidimli dünýä!

Soňy ölümlü dünýä!

Taňry seni namarda mätäç etmesin!

Hanym heý!

12

YÇOGUZA DAŞOGUZ ÝAGY BOLAN BOÝY

Üçok, Bozuk ýygnansa, Gazan begiň öýüni talardy. Han bolsa hatnyň elinden tutup, çadyrdan çykardy. Gazan ýene bir gezek öýüni talatdy. Ýöne Daşoguz bilen oňuşmady. Yçoguz ýygnandy.

Daşoguz beglerinden Aruz, Aman we galan begler muny eşidip:

— Baksanaň! Bugüne çenli Gazanyň öýüni bile ýagma ederdik. Yndi neçin beýle bolmaýar?—diýdiler.

Daşoguz begleri Gazana garşy durdular.

Gylbaş diýrler bir kişi bardy. Gazan oňa:

—Gylbaş! Bu Daşoguz begleri neçin gelmediler?—diýdi. Gylbaş:

— Öýüni taladaňda Daşoguz begleri ýokdy. Şondandyr—diýdi. Hanym! Men baraýyn, kimiň dost, kimiň duşmanlygyny bileýin!—diýdi. Gazan:

— Bar!—diýdi.

Gylbaş birnäçe adam bile Gazanyň daýysy Aruzyň öýüne geldi. Aruz dagy altyn çadyryny dikmişdi, oğlanlary bile oturmuşdy. Gylbaş gelip Aruza salam berip:

—Gazan gaýgy içinde, daýym Aruz gelsin!—diýdi.

— Gara başym gaýgyly. Üstüme ýagy çozdy. Düýelerimi bozlatdylar, atlarymy kiňsetdiler. Daýym Aruz gelsin diýp, meni saňa gönderdi—diýdi.

Aruz:

—Gylbaş! Uçok, Bozuk ýygnanyp, Gazanyň öýüni edenlerinde biz çagyrylmadyk—diýdi. Haçan Gazanyň başyna gaýgu gelende daýy gerek boldumy? Biz Gazana duşman, belli bilsin— diýdi.

Gylbaş:

—Galkybany Gazan han ýerinden turup geldi.

Ala dagda çadyryny, otagyny dikdi.

Üç ýüz altmyş atly alp erenler ýanyna ýygnandy.

Yýme-içme arasynda begler seni aňdy.

Üstümize ýagy zat gelmedi.

Men seniň dostdygyňy, duşmandygyňy syýnlamaga geldim. Gazana duşman iýmişsen, bildim! — diýdi. Galkyp, «Hoş gal!»—diýip gitdi.

Bu Aruza gaty degdi. Daşoguz beglerine adam saldy.

—Aman gelsin, Dönebilmez, Düwleguran gelsin. Galan begleriň barysy gelsin— diýdi.

Daşoguz begleri ýygnandylar. Ak otaglar dikildi. Atdan aýgyr, düýeden bugra, goýundan goç kesildi. Daşoguz beglerini syýlap, Aruz:

— Begler, sizi neçin çagyrdygymy, bilýärmisiňiz?—diýdi.

— Bilmeýäris!diýdiler. Aruz:

— Gazan bize Gylbaşy göndermiş. Ylim-günüm çapyldy, gara başym gaýgylandy, daýym Aruz gelsin—diýmiş. Gylbaş Gazan öýüni taladanda, Daşoguz beglerini çagyrmady. Biz Gazana duşman diýdim.

Aman:

— Gowy aýdypsyň!—diýdi.

Aruz:

—Begler! Siz näme diýärsiňiz?— diýdi.

Begler:

— Näme aýdaýly? Sen Gazana duşman bolsaň, biz-de duşman— diýdiler.

Aruz:

— Begler! Birek bizden gyýz aldy, giýewimizdir, ol Gazanyň ynagydyr, ýürekden ynanýan kişisidir. Gelsin, bizi Gazan bile ýaraşdyrsyn diýeli, gelip bize boýun bolsa, hoş, bolmasa, başyny keseýliň, ondan soňra Gazan bile işimiz ýagşy bolar—diýdi.

Birege adam gönderdiler. Birek ordasynda ýigitleri bile iýip-içerdi. Aruzdan adam geldi, salam berip:

— Hanym, Aruz size salam aýdar. Ýagşylyk etsin gelip bizi Gazan bile ýaraşdyrsyn—diýdi. Birek:

— Hoş bolýa!—diýdi.

Atyny çekdiler, mündi. Gyrk ýigidi bile Aruzuň öýüne geldi. Daşoguz begleri oturarken, girip salam berdi. Birege bakyp Aruz:

— Seni näme diýp çagyranymyzy bilýärmiň?— diýdi.

Birek:

— Näme diýp çagyrdyňyz?—diýdi.

Aruz:

— Şu oturan begler Gazana baş galdyrdy. Sen-de gel bize goşul!—diýdi.

Birek:

—Men Gazana garşy bolmaryn!—diýip ant içdi, söýledi:

— Men Gazanyň duzyny köp iýdim.

Bilmesem gözüme degsin!

Garagoçda gazylyk atyna

köp mündüm.

Bilmesem maňa tabyt bolsun!

Ýagşy donlaryny köp geýdim.

Bilmesem kepenim bolsun!

Ala otagyna köp girdim.

Bilmesem maňa zyndan bolsun!

Men Gazandan

dönmerem, belli bilgil!—diýdi.

Aruz, Biregiň başyny tutdy. Begler Birege gyýmady. Birek Aruzuň niýetini aňdy:

— Aruz! maňa bu işi etjegiňi bilseýdim,

Garagoçda gazylyk atyma münerdim,
Egni berk demir donumy geýerdim,
Gara polat uz gylyjymy bilime baglardym,
Alyn başa gunt yşygymy urardym,
Gargy daly tutam süňümi elime alardym,
Ala gözli begleri ýanyma alardym.
Bu işi duýsady, saňa beýle gelermidim?
Aldadyban är tutmak arwat işidir.–diýdi.

Aruz:

– Samrama! Ganyña suwsanma, gel, ant iç!–diýdi.

Birek:

– Men Gazanyň ugrunda başymy goýdum. Gazandan dönmerem. Gerekse ýüz para eýle!–diýdi.

Aruz ýene gazaplandy. Biregin başyny berk tutdy. Beglere bakdy, gördi kimse gelmez. Aruz gara polat uz gylyjyny tutup, Biregin sag uýlugyna çaldy, Gara gana bulaşdy. Begler atlaryna münüp gitdiler. Biregi dagy mündürdiler, ardyna adam berip gujakladylar, gaçdylar, Biregi ordasyna getirdiler, jübmesini üstüne ördüler. Birek bu ýede söýledi:

–Ýigitlerim, ýeriňizden ör turuň!
kesiň!

Boz atymyň guýrugyny

Ärgury ala dagdan günin aşyň!
geçiň!

Akan görkli suwy dilip

Gazanyň ýanyna çapyp baryň!

Ak çykaryp, gara geýiň!

«Sen sag bol, Birek öldi!»—diýiň!–diýdi.

Ýenede:

— Ýigitlerim, Aruz ogly Besat gelmezden.
çapylmazdan

Ylim-günüm

Gaýtabanda düýederimi bozlatmazdan,

Garagoçda gazylyk atymy kiňsetmezden,
Agylda goýunlarym maňraşmazdan,
Ak ýüzli gyýzym-gelnim eňşeşmezden,
Ak ýüzli görklimi, Aruz ogly Besat gelip almazdan,
Ylim-günüm çapmazdan,
Gazan maña ýetişsin,
Meniň ganymy Aruza goýmasyn,
Ak ýüzli görklimi ogluna alyp bersin.
Şalar şasy Birek Taňra gowuşdy, belli bilsin! — diýdi.

Biregin atasyna, enesine habar bardy. Ak öýüň işiginde ýaka dartyldy. Gaza meňzer gyzy-gelni ak çykardy, gara geýdi. Boz atynyň guýrugyny kesdiler. Gazan bege geldiler, telpeklerini ýere urdular. «Birek!»—diýip köp agladylar: «Sen sag bol, Birek öldi!» diýdiler. Namart daýyň al eýlemiş. Çagyryp bizi aldylar. Bardyk Daşoguz begleri size baş götermiş. Bilmedik, «Biz Gazana garşy, sen dagy bize boýun bol!» — diýdiler. Ant içdiler. Birek olara boýun egmedi. Daýyň namart Aruz kakdy. Biregi oturdygy ýerde gylyçlady, bir uýlugyny düşürdi. Sen sag bol, hanym, Birek Taňra gowuşdy. «Menin ganymy Aruzda goýmasyn—diýdi»—diýdiler.

Gazan muny eşidip hüňgür-hüňgür aglady, beglerem aglaşdylar. Gazan bardy, otagyna girdi, ýedi günläp çykmady, aglady oturdy. Begler ýygnanyp köşge geldiler. Gazanyň gardaşy Garagüne:

— Gylbaş, bar aýt, agam Gazan gelsin, çyksyn. Birek aramyzdan egsildi. «Meniň ganymy goýmaýasyň»—diýmiş. «Baryp alaly»—diýdi.

Gylbaş, Garagüne:

— Sen bar!—diýdi. Ykisi bile bardy. Gazana salam berip:

— Sen sag bol, hanym! Bir ýigit aramyzdan egsildi, Seniň ýoluňda baş berdi. Ganyny alaly. Aglamak bile iş bitmez. Tur, gel, ýokary—diýdiler.

Gazan:

— Maslahatdyr! Tiz ýaraglansynlar!— diýdi.

Begler mündi. Gazanyň goňur atyny çekdiler, mündi. Gije-gündiz diýmediler, at çapdylar.

Aruza, Daşoguz beglerine habar bardy. Olar dagy çeri düýrüp, Gazana garşy geldiler. Üçok, Bozuk garşylaşdylar. Aruz:

—Meniň Yçoguzda gyrymym Gazan bolsun.

Aman:

— Menin gyrymym Tersuzamys bolsun.

Alp Ürslem:

— Meniň gyrymym Ýeňse goja ogly Okny bolsun!—diýdi.

Her biri bir gyrym gözetdi. Alaýlar baglandy, goşunlar düzüldi.

Aruz goja meýdana at depdi, Gazany çagyryp:

—Sen meniň ýagym, gel bäri!—diýdi.

Gazan galkan ýapyndy,

süňüsini eline aldy, başynyň üstüne aýalap:

—Namartlyk bilen är öldürmek nedir saňa görkezeýin!— diýdi.

Aruz Gazana at saldy, Gazany gylyçlady, kesdirmedi, öte geçdi. Gezek Gazana geldi. Altmyş tutam ala gönderini goltugyna gysdy. Aruza bir gönder urdy, göwsünden ýalaý dek öte geçdi. Atdan ýere saldy. Gardaşy Garaüne bakyp:

— Başyny kes!—diýdi.

Garagüne atdan indi, Aruzyň başyny kesdi. Daşoguz begleri muny görüp, atdan indiler. Gazanyň aýagyna düşdüler, suçlarynyň ötölmegini dilediler. Gazan suçlaryny bagyşlady. Biregiň ganyny daýysyndan aldy. Aruzyň öýüni çapdyrды, ilini-gürüni ýagmalatdy. Ýigit beglere doýum boldy.

Gazan ala çemene çadyr dikdirdi, otagyny gurdurdy. Dädem Gorkut geliban şatlyk çaldy. Batyr erenleriň başyna gelenini aýtdy:

— Hany, diýdigim beg erenler!

Dünýä meniň diýenler!

Ajal aldy ýer gizledi!

Dünýä kime galdy?

Gelimli-gidimli dünýä.

Soňy ölümli dünýä.

Ýom bereýin, hanym!

Ölüm gelende, ary ymandan aýyrmasyň!

Aksakally ataň ýeri uçmah bolsun!

Ak bürçekli eneň ýeri behişt bolsun!
mätäç etmesin!

Hanym heý!

Taňry seni namarda

BYTDY